

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MOĞOLLAR / İLHANLILAR ZAMANINDA
ERZİNCAN (1243-1343)

Yüksek Lisans Tezi

Berna Gülşah BAHAR

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Moğollar / İlhanlılar Zamanında Erzincan (1243-1343)” isimli “**Yüksek Lisans**” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 10/12/2021

Berna Gülşah BAHAR

MOĞOLLAR / İLHANLILAR ZAMANINDA ERZİNCAN (1243-1343)

Berna Gülşah BAHAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2021

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI

ÖZET

Fırat/Karasu Nehri'nin yukarı havzasında yer alan Erzincan, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. XI. yüzyılın sonlarından 1228 yılına kadar Mengücekliler tarafından idare edilen şehir bu tarihten sonra Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykûbâd tarafından ele geçirildi. 1237 yılında Keykûbâd'ın ölümü üzerine Selçuklu tahtına oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev çıktı. Keyhüsrev döneminde Moğollar Anadolu'ya saldırıya geçtiler ve 1243 yılında Erzincan Akşehir'de Moğollar ile Selçuklular arasında yapılan Köseadağ Savaşı'nda Selçuklular ağır bir yenilgiye uğradılar. Erzincan, Köseadağ Savaşı sonrası dolaylı olarak Moğolların, 1256 yılında ise Cengiz Han'ın torunu Hülâgu Han tarafından kurulan İlhanlı Devleti'nin idaresi altına girdi.

Abaka Han, 675/1277'deki Elbistan Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından Pervâne Muîneddin Süleyman'ı ihanetle suçlayarak öldürülmesine karar verdi. Muîneddin Süleyman'ın öldürülmesi ile Doğu Anadolu'daki göstermelik Selçuklu hâkimiyeti son buldu ve Anadolu, Moğol valileri tarafından yönetilmeye başlandı.

İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han döneminde Anadolu Genel Valiliği görevine getirilen Timurtaş Noyan, Anadolu'da bağımsız hareket etmeye başladı ve gerekli askeri desteği bulamayınca Eratna Bey'i naib bırakarak Memlûklere sığındı. Emir Eratna ile Timurtaş Noyan'ın oğlu Sulduzlu Küçük Şeyh Hasan 744/1343 yılında Erzincan-Sivas arasında Karanbük Savaşı yaptılar. Emir Eratna'nın galip olması sonucunda Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti son buldu.

Anahtar Kelimeler: Erzincan, Mengücekliler, Türkiye Selçuklu Devleti, Moğollar, İlhanlılar, Memlûkler, Köseadağ Savaşı, Karanbük Savaşı

ERZINCAN IN THE TIME OF THE MONGOLS / ILKHANIDS (1243-1343)

Berna Gülşah BAHAR

Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master Thesis, December 2021

Supervisor: Assist. Dr. Kemal TAŞCI

ABSTRACT

Erzincan is located in the basin of the Euphrates/Karasu River and has hosted many civilizations throughout history. The city, which was under the rule of the Menguceks from in the later century of 11th until 1228, after this date it was captured by the Turkish Seljuk Keykubad I. Upon the death of Keykubad in 1237, his son II. Keyhusrev ascended the throne. During the reign of Keyhusrev, the Mongols attacked Anatolia and in 1243 in the Battle of the Kosedag between Mongols and Seljuks in Aksehir, Erzincan, the Seljuks suffered a severe defeat. After the Kosedag War, Erzincan indirectly came under the rule of the Mongols then the city came under Ilkhanids which founded by Hulagu Khan, who the grandson of Cingiz Khan in 1256.

After him defeat in the Battle of Elbistan in 675/1277, Abaka Khan accused Pervâne Muineddin Suleyman of treason and decided to kill him. With the murder of Muineddin Suleyman, the symbolic Seljuk domination in Eastern Anatolia ended and Anatolia began to be ruled by Mongolian governors.

Timurtas Noyan, who was appointed as the General Governor of Anatolia during the reign of Abu Said, the last ruler of the Ilkhanids, began to act independently in Anatolia and when he could not find the necessary military support, leaving Eratna as regent. Eratna and Hasan of Sulduz who was son of Timurtas, fought the Karanbuk War between Erzincan and Sivas in 744/1343. As a result of the victory of Eratna, the Mongol domination ended in Anatolia.

Keywords: Erzincan, Menguceks, Turkey Seljuk State, Mongols, Ilkhanids, Mamluks, Kosedag War, Karanbuk War

ÖN SÖZ

Dünya tarihinin en önemli hadiselerinden biri olan Moğol istilaları Anadolu topraklarında büyük yıkım ve tahribata neden oldu. Doğu Anadolu bölgesinin kuzeybatısında yer alan Erzincan, verimli bir ovada bulunması ve kuzey-güney ve doğu-batı istikametindeki yolların kesiştiği bir bölgede olmasından dolayı jeopolitik bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle Anadolu istilasına girişen Moğollar için önemli bir yere sahip olmuştur. Cengiz Han'ın torunu Hülâgu Han tarafından Tebriz merkezli kurulan İlhanlı Devleti'ne de yakın olması bu şehri Moğolların gözde merkezlerinden biri haline getirmiştir.

Moğollar / İlhanlılar Zamanında Erzincan (1243-1343) adlı araştırmamızın giriş kısmında kullandığımız ana kaynaklar hakkında bilgi vermeyi tercih ettik. Bu bölümde yazarların hayatları ve eserleri hakkında kısaca bilgiler mevcuttur. İslam eserlerini Arapça ve Farsça olarak dillerine göre gruplandırılmış, Hristiyan kaynakları ise Süryani ve Ermeni kaynakları olarak mezheplerine göre ayırt edilmiştir. Kaynaklar kısmının son bölümü olan seyahatnameler kısmında ise bölgeye gelen dünyaca ünlü seyyahların eserleri mevcuttur.

Birinci bölümde Erzincan ilinin tarihi coğrafyası hakkında bilgiler yer almaktadır. Bölgede hüküm süren ilk devletlerden, Mengücekliler, Türkiye Selçuklu Devleti ve asıl konumuz olan Moğol ve İlhanlı hâkimiyetinin son bulduğu döneme geçen süre zarfında şehrin siyasi tarihi anlatılmıştır.

İkinci bölümde Moğollar döneminde Erzincan'da iktisadi, sosyal ve kültürel hayat ele alınmıştır. İktisadi hayat kısmında bölgedeki ticari hareketlilik, vergiler, şehirden İlhanlı ülkesine taşınan mallar ve İlhanlı hükümdarlarının şehirde darp ettirdiği altın, gümüş ve bakır paralar anlatılmıştır. Sosyal ve kültürel hayat kısmında ise Moğol istilasının bölgede neden olduğu tahribat, İlhanlıların bölgeyi alması ile burada yaptıkları faaliyetler, şehirde yetişen sanat ve ilim adamları ve bölge halkının çeşitliliği hakkında bilgiler mevcuttur.

Ekler kısmında bölgede hüküm süren devletlerin şecerelerine, bölgenin harita ve resimleri ile İlhanlı hükümdarlarının darbettikleri paraların bir kısmının resimlerine yer verilmiştir.

Çalışmamın hazırlık aşamasında, araştırma konumun tespitinde ve kaynaklarımı temin etmem hususunda yardımlarını esirgemeyerek bilgi ve tecrübesinden faydalandığım kıymetli hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞCI'ya, büyük yardım ve desteğini aldığım arkadaşım Arş. Gör. İbrahim Kurtcebe AKKUŞ'a, desteklerinden dolayı sevgili aileme, tüm eğitim hayatım boyunca ellerini üzerimden çekmeyen ve kütüphanemin oluşmasında büyük emekleri olan ağabeylerim Mehmet KARATAŞ ve Fatih KARATAŞ'a, tez yazım sürecinde göstermiş olduğu sabır ve desteklerinden dolayı sevgili eşim Bilal Muhammed BAHAR'a sonsuz teşekkür ederim.

Berna Gülşah BAHAR

ERZİNCAN 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
TABLolar LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1
1. Kaynaklar.....	1
1. 1. İslam Kaynakları.....	1
1. 1. 1. Farsça Kaynaklar.....	1
1. 1. 2. Arapça Kaynaklar.....	8
1. 2. Hristiyan Kaynakları.....	9
1. 2. 1. Süryânî Kaynakları.....	9
1. 2. 2. Ermeni Kaynakları	10
1. 3. Seyahatnameler.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM	14
ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI.....	14
1. Türkiye Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Erzincan'ın Siyasi Tarihi.....	15
1. 1. Başlangıçtan Mengüceklilere Kadar Erzincan	15
1. 2. Mengücekliler Döneminde Erzincan	17
2. Köseadağ Savaşı'na Kadar Erzincan'da Selçuklu Hâkimiyeti.....	24
3. Türkiye Selçuklu Devleti'nin İnhitat ve İnkıraz Dönemi'nde Erzincan.....	29
3. 1. Köseadağ Savaşı Sonrası Erzincan.....	36
3. 2. Pervâne Muîneddin Süleyman Dönemi Erzincan.....	46
4. İlhanlı Hâkimiyeti	57

4. 1. Timurtaş Noyan Öncesi Anadolu Genel Valileri ve Erzincan	57
4. 2. Timurtaş Noyan Dönemi	68
4. 3. Eratnalı Hâkimiyeti Öncesi Çobanoğulları (Sulduzlar) ve Celayirliler	72
İKİNCİ BÖLÜM.....	79
MOĞOLLAR DÖNEMİ'NDE ERZİNCAN'DA İKTİSADÎ, SOSYAL VE	
KÜLTÜREL DURUM.....	79
1. Moğollar Dönemi'nde Erzincan'da İktisadî ve Ticari Hayat	79
1. 1. Erzincan'da Basılan İlhanlı Sikkeleri	88
2. Moğollar Dönemi'nde Erzincan'da Sosyal ve Kültürel Hayat.....	92
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	103
EKLER	121

KISALTMALAR

ev.	: Çeviren
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Ed.	: Editör
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicri
İA	: İslam Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
m.	: Miladi
trc.	: Tercüman

TABLolar LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Gazan Mahmud Han (694-703/1295-1304) Dönemi'nde Erzincan'da Basılan Paraları gösteren tablo.	89
Tablo 2	Olcaytu Muhammed Han (704-716/1305-1316) Dönemi'nde Erzincan'da Basılan Paraları gösteren tablo.	90
Tablo 3	Ebu Said Bahadır Han (716-737/1316-1335) Dönemi'nde Erzincan'da Basılan Paraları gösteren tablo.	90-91
Tablo 4	Gölge Hanlar Dönemi'nde Erzincan'da Basılan Paraları gösteren tablo.	92

GİRİŞ

1. Kaynaklar

1. 1. İslam Kaynakları

1. 1. 1. Farsça Kaynaklar

el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye adlı eser, asıl adı Nâsırüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî olan İbn Bîbî tarafından kaleme alınmıştır. Aslen İran'ın Mazenderan bölgesinden olan İbn Bîbî'nin hayatı hakkında bilgilere *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* eseri sayesinde ulaşmaktayız.

Annesi Bîbî Münecime, Nişabur'da Şafii cemaatinin reisi Kemâleddîn Simnanî'nin kızıdır. İbn Bîbî, çok az kadının ilimle uğraştığı bu dönemde annesinin ilmi sayesinde dönemin sultan ve emirlerinden itibar gördüğünü ve kendisine hayranlık duyulduğunu kaydetmiştir. Babası ise Cürcan şehrinin ileri gelenlerinden olan Mecdüddin Muhammed Tercümân'dır. Hârezmşâh Alâeddin Muhammed döneminde (1200-1220) İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin dedesinin yanında münşi¹ olarak çalışmıştır. Yassı Çimen Savaşı'nın ardından Dimaşk'a (Şam) daha sonra I. Alâeddin Keykûbâd'ın daveti üzerine Konya'ya gelip Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmişlerdir.² 1233-1234 yılından itibaren Konya'da "*divan kâtibi*"³ olarak görev yapmış, yine bu dönemde Bağdad, Şam, Alamut ve Moğol karargâhına elçi olarak gönderilmiştir. Bu görevinden dolayı "*Tercümân*" lakabını almış ve Mart 1272'de vefat etmiştir.⁴

¹ **Münşi:** İnşa yazar, nesir yazar; kuvvetli yazar, edip. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Yazar Yayınları, Ankara 2020, s. 1686-1687

² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 429; Abdülkerim Özaydın, "İbn Bîbî", *DİA*, 19, İstanbul 1999, s. 379; Adnan Sadık Erzi, "İbn Bîbî", *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 712; H.W. Duda, "İbn Bîbî", *EF*, III, E. J. Brill, 1986 Leiden, s. 737.

³ **Divan kâtibi:** Vezir veya amirlerin mektupçuluk vazifesinin yapan memur. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 189.

⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 1-2.

İbn Bîbî, Türkiye Selçuklu Devleti'nde babasından miras kalan emirlik unvanını alarak Emir Nasireddin adıyla anılmış ve “*divân-ı tuğra*⁵” reisliğine getirilmiştir. Daha sonra Moğolların Anadolu'nun yönetimi için tayin ettiği Sâhib Divan Şemseddîn Cüveynî ile tanışıp, Sâhib Divan'ın kardeşi olan Alâeddin Atâ Melik Cüveynî ile de Bağdad'ta görüşmüştür.⁶

Türkiye Selçuklu Devleti tarihi için büyük bir öneme sahip olan *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* eseri isminde yer alan *Alâ'iyye* kelimesinin ilki İlhanlıların büyük devlet adamı ve tarihçisi olan Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'ye, ikincisi ise Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Alâeddin I. Keykûbâd'a nispetle kullanılmıştır. İbn Bîbî, Atâ Melik Cüveynî'nin kendisinden Rum ülkesinin fethinden başlamak üzere bir Türkiye Selçuklu tarihi yazmasını istediğini belirtmiştir.⁷ Eser, II. İzzeddin Kılıç Arslan'ın, oğlu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesi ile başlar ve II. Gıyâseddin Mesûd'un Abaka Han'ın huzuruna çıkması ile son bulur. Eserde özellikle I. Alâeddin Keykûbâd dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Eser ilk defa Adnan Sadık Erzi tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiş daha sonra Mürsel Öztürk tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

Müsâmeretü'l-Ahbâr, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî tarafından kaleme alınmıştır. Aksarayî nisbesi onun Aksaraylı olduğunu göstermektedir. Aksarayî'nin hayatı hakkında kısıtlı bulunan bilgiler eserinden çıkartılmaktadır. Eserinde sıkça ayet, hadis, Arapça şiir ve sözlerden faydalanması onun Arapçayı çok iyi bildiğini ve iyi bir tahsil gördüğünü göstermektedir. İlhanlı hükümdarları Abaka Han ve Argun Han dönemlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesinde naiplik yapmış ve Danişmendli ilinin yönetimi görevinde bulunan Mucirüddin Emîrşâh'ın da 1301-1302 yılına kadar maiyetinde bulunmuştur. Daha sonra İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından

⁵ **Divân-ı tuğra:** Devletin iç ve dış yazışmalarının yapan kurum. Uğur Derman, “Tuğra”, *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 336.

⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 3.

⁷ Özaydın, “İbn Bîbî”, s. 379.

Anadolu'daki vakıfların mütevelliliğine getirilmiş ve bir müddet de Aksaray Kalesi'nin muhafızlığını yapmıştır.⁸

Müsâmeretü'l-Ahbâr, İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye* eserinden sonra Türkiye Selçuklu tarihini öğrenmemiz açısından en önemli kaynaklardan biridir. 723/1323 yılında, İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın Anadolu'nun hükümdarlığına tayin ettiği Sulduzlu Emir Çoban Noyan'ın oğlu Timurtaş Noyan'a ithaf edilmiştir.⁹ Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam âleminde yaygın olan Rumî, Arabî, Yezdicird ve Celalî takvimlerinden bahseder. İkinci bölüm Hazreti Peygamberden başlayarak Hulefâ-i Râşidîn, Emevî ve Bağdad'ın alınmasına kadar Abbasî halifelerinden bahseder. Üçüncü bölüm Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan başlayarak Irak-ı Acem'de yıkılışına ve Türkiye Selçuklularından II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemine ait tarihi olayları aktarır. Tarih bakımından en önemli kısım olan dördüncü bölümde ise Türkiye Selçukluları tarihinin XIII. yüzyılın birinci yarısından XIV. yüzyılın ilk yarısına kadar meydana gelen olayları aktarır.¹⁰ Tarih kitabı niteliğindeki eser, Moğol istilasındaki Anadolu'nun özellikle mali yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Câmi'u't-Tevârih, İlhanlı devlet adamı, tabip, âlim ve tarihçi olan Reşîdüddin Fazlullah Hemedânî tarafından İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır.¹¹ Hemedân'da dünyaya gelen Reşîdüddin Fazlullah'ın doğum tarihi 645/1247, 646/1248 ve 648/1250 yılları olarak verilir. Hekimlikle uğraşan Yahudî bir ailenin çocuğu olan Reşîdüddin'in otuzlu yaşlarında iken İslamiyet'i kabul ettiği rivayet edilir. İlhanlı hükümdarı Abaka Han (1265-1282) zamanında hekim olarak devlet hizmetine girdiği, Argun Han (1284-1291) zamanında da konumunu daha da güçlendirdiği bilinmektedir. Hükümdar Gazan Han (1295-1304)

⁸ İsmail Aka, "Kerîmüddin Aksarayî", *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 293.

⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. XIV.

¹⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. XVII.

¹¹ Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 132.

döneminde Vezir Sadreddin Zencânî'nin idam edilmesinden sonra Sadeddin-i Savecî ile birlikte 697/1298'de vezirlik görevine tayin edildi. Gazan Han'ın birinci ve üçüncü Suriye seferlerine katılan Hemedânî, vezirliği boyunca İlhanlı Devleti'nde yapılan reformlarda aktif rol oynadı. Gazan Han'ın vefatından sonra yerine tahta geçen Olcaytu Han (1304-1316) döneminde Hemedânî'nin gücü ve nüfuzu arttı. Bu nedenden dolayı Vezir Sadeddin-i Savecî ile araları bozuldu ve kısa bir süre sonra Sadeddin-i Savecî yolsuzluk yaptığı iddiası ile idam edildi.¹² Olcaytu Han, Sadeddin-i Savecî'nin ölümünden bir süre sonra Reşîdüddin Fazlullah'ı yanına çağırarak 7 Zilhicce 711/15 Nisan 1312 Cumartesi günü Tâceddin Ali Şâh'ı, Sâhib-i Divan makamına tayin etti.¹³ Olcaytu Han'ın vefatından sonra İlhanlı tahtına Ebu Said Bahadır Han (1317-1335) geçti. Bir süre sonra Tâceddin Ali Şâh ile de arası bozulan Reşîdüddin'in aleyhinde olayların yaşanmasıyla 717/1317 yılında görevinden azledildi ve kısa süre sonra Olcaytu Han'ı zehirlemek suçundan yargılanarak oğlu İzzeddin İbrahim ile birlikte idam edildi.¹⁴

Modern anlamda ilk umumi dünya tarihi olarak kabul edilen *Câmi'u't-Tevârih*'in iki versiyonu vardır. Birinci versiyonu üç cilt olarak 1306-1307 yıllarında, ikinci versiyonu ise dört cilt olarak 1310 yılında düzenlenmiştir. İlhanlı Devleti'nin en önemli kaynaklarında biri olan *Câmi'u't-Tevârih*, çalışmamızda yararlandığımız kıymetli bir eserdir.¹⁵

Tarih-i Olcaytu, Ebu'l Kasım Abdullah b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî tarafından kaleme alınmıştır. Eser İlhanlı tarihine ışık tutması açısından oldukça önemlidir. XII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIV. yüzyılın ilk yarısı arasında yaşayan Kâşânî, aile mesleği olan çini işlemeciliği ile uğraşmayıp öğrenim görerek sarayda münşilik görevinde bulundu. İlhanlı veziri Reşîdüddin-i Fazlullah Hemedânî'nin

¹² Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 19-20.

¹³ Gamze Karaosman, *Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019, s. 98.

¹⁴ Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", s. 20; Şeşen, "Câmi't-Tevârih", s. 132.

¹⁵ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Câmi'u't-Tevârih'den sonra Olcaytu Han dönemini yazdığı esere yardım eden Kâşânî, Reşîdüddin Fazlullah'ın ölümünden sonra *Câmi'u't-Tevârih* adlı eserin tamamen kendisine ait olduğunu savunmuştur.¹⁶

Olcaytu Muhammed Han devrini anlatan eser 1303-1318 yılları arasındaki dönemine ışık tutmaktadır. Olcaytu dönemi dışında daha önceki İlhanlı hükümdarı dönemine de değinilmiştir. *Tarih-i Olcaytu*'nun bilinen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan birincisi İstanbul Ayasofya Kütüphanesi 3019 numarada kayıtlı bulunmaktadır. İkinci nüsha ise XIX. yüzyılda Charles Schefer tarafından Ayasofya nüshası üzerinden çoğaltılarak Paris Milli Kütüphanesi'ne alınmış ve 1419 numarada kayıtlanmıştır.¹⁷

Tarih-i Cihângüşâ, İlhanlı devlet adamı ve tarihçisi olan Alâeddin Ata Melik Cüveynî tarafından yazılmıştır. 623/1226 yılında Cüveynî'nin Azadvar kasabasında dünyaya gelen Cüveynî, iyi bir tahsil görmüş ve henüz on yedi on sekiz yaşlarında iken Moğolların İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan umumi valisi olan Argun Han'ın özel kâtiplerinden biri olmuştur. Hülagü Han'ın İsmâîlîleri ortadan kaldırmak için yapmış olduğu bütün seferlere katılmış ve İsmâîlîlerin müstahkem kalesi Alamut'un zaptında bulunmuştur. Alamut'un meşhur kütüphanesi ve rasathanesinin yok edilmesini önlemiş ve burada bulunan Bâtînî kitaplarını yakırtmıştır. Cüveynî, 1259 yılında Irâk-ı Arab ve Hûzistan eyaletlerinin yönetimini üstlenmiş ve ölüm tarihi olan 1283 yılına kadar tüm Irâk-ı Arab'ın idarecisi olmuştur.¹⁸

1252-1260 yılları arasında kaleme alınan *Tarih-i Cihângüşâ*, üç cilt olarak düzenlenmiştir. Birinci cildinde Cengiz Han öncesi Moğollar, Cengiz Yasası, Ögeday ve Güyük Han dönemleri ile Uygur ülkesinden bahsedilmiştir. İkinci cildinde Hârezmşâh Devleti ile Hülagü Han'ın İran'a gelişinden önceki Moğol

¹⁶ Derya Örs, "Kâşânî", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 4; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 249; H. Algar, "Kashani", *ET*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 695-696.

¹⁷ Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992, s. 35.

¹⁸ Orhan Bilgin, "Atâ Melik Cüveynî", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 140.

valileri anlatılmıştır. Eserin üçüncü cildinde ise Cüveynî anlattığı olayların birçoğuna bizzat şahit olmuştur. Hülagü'nün İran'a gelişi, İsmâîlîler ve Alamut Kalesi'nin İsmâîlîlerden alınması anlatılmıştır.¹⁹ Eser, İran tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Ağır bir dille yazılan eserin içerisinde ayet ve hadisler mevcuttur. Eser, Mirza Muhammed Kâzvinî tarafından neşredilmiş ve Mürsel Öztürk tarafından da tamamı Türkçeye çevrilmiştir.

Târih-i Güzîde ve Nüzhetü'l-Kulûb adlı eserler 680/1281 yılında Kazvin'de dünyaya gelen Arap asıllı Şîî bir ailenin çocuğu olan Hamdullah el-Müstevfî tarafından kaleme alınmışlardır. Ailesi Abbasiler döneminde uzun yıllar Kazvin şehrinin idaresini yürüttüler. Dedeleri müstevfilik²⁰ görevini icra ettikleri için aile “*Müstevfiyân*” lakabı ile anılır. Hamdullah Kazvinî'nin kardeşi İlhanlı Devleti'nde Vezir Reşîdüddin Fazlullah tarafından müstevfî olarak tayin edildi. Hamdullah Kazvinî ise 1311 yılında Olcaytu Han döneminde Kazvin, Ebher, Zencan gibi şehirlerin müstevfilğine atandı. Reşîdüddin Fazlullah Hemedani'nin vefatından sonra oğlu Gıyâseddin Muhammed vezir tayin edildi ve Hamdullah Müstevfî de 1328 yılında onun hizmetine girdi. 740/1340 yılında Kazvin'de vefat etti.²¹

Târih-i Güzîde, kâinatın yaradılışından başlayarak peygamberler tarihi, filozoflar, ilk İslam devletleri, Gazneliler, Gurlular, Selçuklular, Hârezmşâhlar, İlhanlılarla birlikte bu dönemlerde yaşamış olan âlimler hakkında bilgiler vermektedir. *Târih-i Güzîde* İlhanlı tarihini öğrenmemiz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Hamdullah Kazvinî, eserini Reşîdüddin Fazlullah'ın önerisi ile yazmaya başlamıştır. Ancak onun idam edilmesi üzerine 730/1330 yılında eseri tamamlayarak Reşîdüddin'in oğlu Gıyâseddin Muhammed'e takdim etmiştir. Eseri yazarken dönemin ünlü tarihçileri Reşîdüddin Fazlullah, Ata Melik Cüveynî, İbn'ül Esîr ve Taberi'nin eserlerinden faydalanmıştır. *Târih-i Güzîde*'nin tamamı ilk olarak 1910-1913 yılları arasında Edward Granville Browne ve Reynold Alleyne Nicholson

¹⁹ Osman Gazi Özgüdenli, “Târih-i Cihângüşâ” *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 77.

²⁰ **Müstevfilik:** İslam devletlerinde devletin mali işlerine bakan kimse. Beytülmale ait işlere bakan divana da *Dîvân-ı İstîfâ* denir. Abbas Sabbağ-Nebi Bozkurt, “Müstevfî”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 147.

²¹ Abdülkerim Özaydın, “Hamdullah el-Müstevfî”, *DİA*, 15, İstanbul 1997, s. 454.

tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir. Yakup Paşa tarafından Osmanlı Türkçesine, Mürsel Öztürk tarafından da günümüz Türkçesine çevrilmiştir.²²

Nüzhetü'l-Kulûb, Hamdullah Kazvinî'nin 740/1340 yılında tamamladığı coğrafya ve kozmografya alanındaki bir eserdir. Üç kısımdan meydana gelen eserin birinci kısmı botanik, zooloji ve mineraller, ikinci kısım insanın yapısı, üçüncü kısım ise coğrafya için ayrılmıştır. İlhanlılar hakkında oldukça önemli bilgiler veren eser Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetini ve buradaki şehirleri öğrenmemiz açısından da değerlidir. *Nüzhetü'l-Kulûb*'un coğrafya kısmı Guy le Strange tarafından İngilizceye çevrilmiştir.²³

Tabakât-ı Nâsirî, 589/1193 yılında Fîrûzkûh'ta dünyaya gelen tarihçi, âlim ve edip Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî tarafından yazılmıştır. Cûzcânî, babasının Gurlu hükümdarının hizmetinde bulunmasından dolayı sarayda eğitim gördü ve Gurlular Devleti'nin birçok kurumunda görev yaptı. 1228 yılında Delhi'deki en yüksek hukuki ve dini müesseselerin başına getirildi. Bu görevinin ardından Delhi başkadılığı görevini yürüttü. 1266 ile 1287 yılları arasında öldüğü tahmin edilen Cûzcânî, Delhi'ye defnedildi. Yüksek dereceli görevlerde bulunmasından dolayı eserleri oldukça önemlidir. En önemli eseri olan *Tabakât-ı Nâsirî*'yi Eylül 1260'ta tamamlayarak Sultan Nasırüddin Mahmud'a sunmuştur. Hz. Âdem'den başlayarak müellifin yaşadığı döneme kadar meydana gelen olayları anlatan İslam tarihi niteliğinde bir eserdir. Selçuklular dönemi ve Moğol istilasına yer vermesi bakımından bizim için önemli kaynaktır. Müellif bizzat Moğol istilasının yaşandığı bazı bölgelerde bulunarak yaşanan olaylara şahit olmuştur.²⁴

Tabakât-ı Nâsirî, farklı dillere konularına göre ayrılarak kısım kısım çevrilmiştir. Moğollarla alakalı kısmı ilk olarak 1890 yılında *Siyâsetü'l-Emsâr fî Tecribeti'l-Â'sar der Târih-i Âl-i Çengiz* adıyla Bombay'da neşredilmiştir. Eserin

²² Abdülkerim Özaydın, "Târîh-i Güzîde", *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 82-83; Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", s. 455.

²³ Özaydın, "Hamdullah el-Müstevfî", s. 454-455.

²⁴ A. S. Bazmee Ansari, "Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 98-99.

Türk tarihi ile ilgili kısmı Erkan Göksu, Moğollarla ilgili kısmı ise Mustafa Uyar tarafından tercüme edilmiştir.²⁵

1. 1. 2. Arapça Kaynaklar

el-Kâmil fî't-Târih, İbnü'l-Esîr tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, 4 Cemâziyevvel 555/12 Mayıs 1160'ta Cizre'de dünyaya gelmiş ve doğduğu şehirden dolayı Cezerî nisbesiyle anılmıştır. Babasının Esîrüddin lakabından dolayı da İbnü'l-Esîr adıyla anılmıştır. Asıl adı İzzeddin olan İbnü'l Esîr, diğer kardeşleri Mecdüddin ve Ziyâeddin ile birlikte iyi bir eğitim almışlardır.²⁶ Şam, Kudüs ve Haleb de tahsil gören İbnü'l Esîr daha sonra Bağdad'a gelerek burada hadis, edebiyat, dil ve tarih derslerini almıştır. Bağdad'ta tahsilini tamamladıktan sonra tekrar Musul'a dönmüş ve burada tarih ilmiyle meşgul olmaya başlamıştır. Yirmi bir yaşında hacca gitmiş ve sonrasında Hittin Savaşı'nın yapıldığı alanı gezmiştir. İbnü'l-Esîr, Selahâddin-i Eyyûbi'nin Kudüs'ü fethinin ardından 1188'de Dımaşk'ta onunla görüşmüş ve hükümdarın Antakya Prinkepsliği'ne karşı düzenlediği sefere Musul askerleri ile birlikte tarihçi olarak katılmıştır. Bu sefer sonrasında tekrar Musul'a dönmüş ve yaşamının sonuna kadar Musul'da Atabeg Bedreddin Lülü'nün yanında kalmıştır. 25 Şâban 630/ 6 Haziran 1233'te Musul'da vefat etmiş ve 1939'da onun için büyük bir türbe yaptırılmıştır.²⁷

Ortaçağ tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan *el-Kâmil fî't-Târih*, Carl Johan Tornberg tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra Türkçeye çevrilen eser, İslamiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki bölüm olarak oluşturulmuş ve 10-12 cilt şeklinde düzenlenmiştir. Zengîlere karşı vefa borcu olduğunu düşünen yazar eserini

²⁵ Minhâc-ı Sirâc El- Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kaynaklar*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 11-12.

²⁶ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 26.

²⁷ Pelin Aydoğdu Çolak, *İbnü'l-Esîr'e Göre Kutalmışoğullarının Anadolu'da Birliği Sağlama Yönünde Diğer Beyliklerle Mücadelesi (1071-1192)*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. XI; Özaydın, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", s. 26; Ömer Faruk Şahin, *İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil Fî't-Târih Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2020, s. 2.

onların örnek bir hanedan olduklarını dünyaya anlatmak için yazmıştır.²⁸ Eser yaratılıştan 1231 yılına kadar olan süreyi anlatmaktadır.²⁹ İbnü'l-Esir, eserini tarihçi kimliği ile sade bir üslupla kaleme almış ancak ediplik vasfını da göstermiştir. Eser, dünyanın yaratılışından başlayıp, Peygamberler Tarihi, Roma ve Yunan Tarihi, Hz. Peygamber dönemi ile İslam Tarihi hakkında bilgiler vermiştir. Sonraki ciltlerde ise İslam ve Türk tarihi açısından oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır.

1. 2. Hristiyan Kaynakları

1. 2. 1. Süryânî Kaynakları

Ebü'l-Ferec Tarihi, Süryânî tarihçi, filozof ve tabip olan İbnü'l İbrî, Batılılar tarafından Bar Hebraeus, kaynaklarda ise Ebü'l-Ferec olarak bilinen tarihçi tarafından kaleme alınmıştır. Malatyalı ve aslen Yahudî bir aileye mensup olan Ebü'l-Ferec, daha sonra babasının din değiştirerek Hristiyan olmasıyla birlikte vaftiz edilerek bu dinin emirlerine göre yetiştirilmiştir. Ebü'l-Ferec, İbrânîce, Süryânîce, Arapça ve Grekçe öğrenmiş bunlarla birlikte felsefe, ilahiyat ve tıp eğitimi de almıştır. Babası Ehrûn, Moğol istilası döneminde tabiplik yapmış ve Moğolların Malatya'yı istila etmesi üzerine burayı terk ederek Anadolu'nun birçok yerinde görevlerde bulunmuştur.³⁰

Makhtebhanuth Zabihne/Tarihu'z Zaman adlı eserini çoğunlukla Süryânîce olarak kaleme Ebü'l-Ferec, dünya tarihi niteliğinde yazdığı eserinde 1286 yılına kadar yaşanan olayları konu edinmiştir. Hz. Âdem'den başlayarak İbrânîler, Keldânîler, Medler, Persler, Romalılar, Yunanlılar, Bizanslılar, Arap yarımadasındaki İslam devletleri, Selçuklular, İsmailîler, Haçlılar, Harezmşâhlılar ve Moğollar hakkında bilgiler vermiştir. XIII. yüzyılda yaşanan olayları anlatması bizzat birçoğuna şahit olması bakımından oldukça önemlidir. Eser, 1932 yılında iki cilt halinde ilk olarak İngilizceye çevrilmiştir. Daha sonra 1987 yılında Ömer Rıza

²⁸ Mehmet Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverihler)*, haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 154; Özeydin, "İbnü'l-Esîr İzzeddin", s. 26.

²⁹ Faruk Sümer- Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 23.

³⁰ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 92.

Doğrul tarafından yine iki cilt halinde *Abû'l-Farac Tarihi* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir.³¹ Müellifin bizzat Moğol istilasını yaşayan biri olmasından dolayı eseri bu dönemi anlamamız açısından oldukça önemlidir.

1. 2. 2. Ermeni Kaynakları

Moğol İstilas Tarihi 1220-1265, Genceli Kiragos tarafından kaleme alınmıştır. Kiragos, eserini 1241 yılında 40 yaşında iken yazmaya başlamış, 1265 yılında tamamlamış ve 1272 yılında da ölmüştür. Eser, Türkiye Selçukluları, Memlükler, Altın Orda, İlhanlılar ve Harizmşâhlar hakkında önem arz eden bilgiler vermektedir. Kiragos, siyasi ve sosyal olayların yanı sıra Ermeni Kilisesi tarihi hakkında da önemli bilgiler mevcuttur. Edouard Dulaurier tarafında Ermeniceden Fransızcaya çevrilen eser, Mahmut Kemal Ayas tarafından 1928 yılında Arap harfleriyle Türkçeye tercüme edilmiş ve *Türkiyat Mecmuası*'nda yayınlanmıştır. Fuat Hacısalihoglu ve İlhan Aslan tarafından 2018 yılında günümüz Türkçesine çevrilmiştir.³²

1. 3. Seyahatnameler

İbn Battûta Seyahatnâmesi, İbn Battûta Tancî tarafından yazılmıştır.¹⁷ Receb 703/24 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelen İbn Battûta'nın asıl mesleği kadılıktır. Türklerin, Moğolların ve Maldivlilerin hükümdarları ile tanışmış olması nedeniyle birçok ülkede kadılık mesleğini icra etmiş ve Türkçe ve Farsçaya hâkim olması nedeniyle diplomatik görevlere de getirilmiştir. İbn Battûta hac vazifesini yerine getirmek için çıktığı yolda Hint, Sind, Çin, Mısır gibi memleketleri de görme hevesi ile uzun yolculuklar yapmıştır. Suriye, İran, Irak, Lübnan, Sudan, Bangladeş, Arap Yarımadası, Mısır, Hindistan, Doğu Asya, Doğu Avrupa, Endülüs, Maldivler ve Anadolu gibi dünyanın pek çok yerini gezmiştir. Seyyah Anadolu'da ilk olarak Alâiye'ye (Alanya) ardından Antalya, Isparta, Eğridir, Denizli, Muğla,

³¹ Özaydın, "İbnü'l-İbrî" s. 93.

³² Genceli Kiragos, *Moğol İstilas Tarihi 1220-1265*, çev. Mahmut Kemal Bey (Fuat Hacısalihoglu-İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2018, s. 10; Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 56.

Milas, Barçın, Erzurum, Erzincan, Konya, İzmir, Manisa, Bursa, İznik, Sakarya, Bolu, Kastamonu ve son olarak da Sinop üzerinden deniz yoluyla Kırım'a geçmiştir.³³ İbn Battûta gezip gördüğü yerleri seyahatnamesinde anlatarak birçok ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yaşantılarını sunmuştur. Bu nedenle Ortaçağ'ın en büyük Müslüman seyyahı olarak kabul edilmiştir.

İbn Battûta Seyahatnâmesi üzerine yapılan ilk çalışmayı Muhammed b. Fethullah el-Beylûni yapmıştır. Eserin iki nüshası vardır. Bunlar İzmir Milli Kütüphanesi'nde ve Medine Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Türkiye'de ise eser üzerinde ilk çalışmalara 1960'lı yıllarda başlanmış ve ilk çeviri Mayıs 1962'de *Takvîm-i Vekâyi* gazetesinde yayınlanmıştır. Eser üzerinde yapılan en ayrıntılı ve açıklayıcı çeviri Sait Aykut tarafından yapılmıştır.

Marco Polo Seyahatnamesi, 1254 yılında Venedik'te dünyaya gelen Marco Polo tarafından kaleme alınmıştır. Tüccar bir aileye mensup olan Marco Polo'nun babası Nicolo ve amcası Matteo, İran ve Çin arasındaki geniş coğrafyada ticaret yapmaktadırlar. 1260-1269 yıllarındaki seyahatlerinde Pekin'e giderek Kubilay Han ile görüşme imkânı buldular. Ülkelerinde döndükten iki sene sonra Marco Polo ile birlikte Papa Gregoria'nın talimatıyla yanlarına iki misyoner katılarak tekrar Pekin'e gönderildiler. 1271-1274 yılları arasında gerçekleşen bu seyahatte Kubilay Han'ın yazlık sarayında misafir oldular. Genç yaşta olan Marco Polo bazı mahalli dilleri öğrenerek kimi olaylara da şahit oldu. Polo burada ayrıca bazı resmi görevler de üstlendi. 1292 yılında Kubilay Han tarafından İlhanlı hükümdarı Argun Han'a gönderilen Prenses Cocacin'e eşlik ettiler. Ancak Argun Han'ın ölümü üzerine prensesi oğlu Gazan Han'a emanet ederek 1295 yılında Venedik'e geri döndüler. Ancak ülkelerinde ilgiyle karşılanmalarına rağmen anlattıkları ile pek kimse alakadar olmadı.³⁴

³³ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 21; A. Sait Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, 19, İstanbul 1999, s. 361-363; İbrahim Kafesoğlu, "İbn Battûta", *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 708-711.

³⁴ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, çev. Işık Ergüden-Zühre İlkgelen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 9; Mahmut Şakiroğlu, "Marco Polo", *DİA*, 28, Ankara 2003, s. 41.

1298 yılında Venedikliler ile Cenovalılar arasında savaş çıkması üzerine Marco Polo askere alındı. Curzola Savaşı'nda esir edilen Polo, birliği ile birlikte zindana atıldı. Marco Polo'nun Pisalı Rustichello adındaki koğuş arkadaşı Polo'dan dinlediklerini 1299'da tahliye edilmelerinin ardından Fransızca olarak kaleme aldı. 1324 yılında ölen Marco Polo, San Lorenzo Bazilikası'na defnedildi.³⁵ *Marco Polo Seyahatnamesi* Türk araştırmacıları tarafından ilgi görerek Batı dillerinden Türkçeye çevrilmiştir. Biz de çalışmamızda Işık Ergüden ve Zühre İlkelen tarafından çevirisi yapılan eserden yararlandık. Seyahati sırasında Anadolu'da uzun süre kalan ve Erzincan'a da uğrayarak burada konaklayan Marco Polo, bölgenin idari, iktisadi ve sosyal hayatı hakkında önemli bilgiler vermiştir. Ünlü seyyah anlatımını süslendirmek amacıyla yer yer olağanüstü olaylar da anlatmıştır.

Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat, XIII. yüzyılın keşif seyyahlarından olan Wilhelm Von Rubruk tarafından kaleme alınmıştır. Rubruk, adını Fransa'nın kuzey kısmında bulunan bölgenin adından almıştır. 1210 ile 1220 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. 7 Mayıs 1253 tarihinde maiyeti ile birlikte denize açılmış ve 27 Aralık 1254'te Mengü Han'ın yanına ulaşmıştır. Fransisken rahibi olan Rubruk, Fransa kralı IX. Louis'in emri ile Moğolları Hristiyanlaştırmak için görevlendirilmiştir. Kafkasya'nın güneyinden Nahcivan, Erzurum, Erzincan ve Konya yol güzergâhını kullanarak Kıbrıs'a gitmiştir. Anadolu'da bulunduğu sırada Baycu Noyan'ın karargâhında misafir edilmiştir. Yol güzergâhındaki bulunan yerler hakkında bilgiler toplayıp seyahatnamesine yazmış ve Kral IX. Louis'e sunmuştur. Eser, Moğol tarihini öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir.³⁶

Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat ilk defa 1598 yılında Richard Hakluyt tarafından basılmıştır. Birçok dile çevrilen eser Engin Ayan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

³⁵ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, s. 9; Şakiroğlu, "Marco Polo", s. 41-43.

³⁶ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 4; Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 38-39.

Moğolistan Seyahatnamesi, İtalyan asıllı Plano Carpini tarafından kaleme alınmıştır. XIII. yüzyılın keşif seyyahlarından olan Carpini'nin 1182'de doğduğu tahmin edilmektedir. Dominikan Tarikatı'nda öğrenim gördükten sonra vaiz olarak tayin edilmiştir. Moğol ordusunun Macaristan'ı geçip Adriyatik kıyılarına dayanması ile Papa ve Hristiyan dünyası Moğollara karşı önlemler almaya başlamışlardır ve 1245 yılında Carpini'nin de içinde bulunduğu bir elçilik heyeti toplanarak 22 Temmuz 1246'da Moğol sarayına gönderilmiştir. Güyük Han'ın tahta çıkma töreninde Moğolistan'da bulunan Carpini, Moğol tarihi ve kültürel hayatını öğrenmemiz açısından önemli bilgiler vermiştir. Eser ilk olarak 1598 yılında Rubruk'un eseri ile birlikte Richard Hakluyt tarafından basılmıştır. Eserin Türkçeye tercümesi ise Engin Ayan tarafından yapılmıştır.³⁷

³⁷ Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, çev. Engin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 4.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZİNCAN'IN TARİHİ COĞRAFYASI

Fırat / Karasu Nehri'nin yukarı havzasında kendisiyle aynı adı taşıyan ovada yer alan şehir, kuzeyde Esence / Keşiş Dağı, kuzeydoğuda Kop Dağı, doğuda Karasu-Aras Dağları'nın batı uzantıları, güneyde Munzur ve Mercan Dağları, batıda Kızıldağ ve Dumanlıdağ ile çevrilidir. Jeopolitik konumundan dolayı Sansa Boğazı vasıtasıyla Erzurum üzerinden Tebriz, İran ve Türkistan ile; Çardakla Boğazı ile Kelkit ve yukarı Kızılırmak havzalarıyla; Köse Yaylası üzerinden Zigana Geçidi ve Trabzon ile; Mercan eşiğiyle güneydeki Tunceli ve Bingöl ile; Kemah Boğazı ile Malatya ve Basra Körfezi ile Halep üzerinden Doğu Akdeniz'deki limanlarla bağlantı kurulabilmektedir.³⁸

İbn Bîbî, *el-Evâmirü 'l-Alâ 'iyye fî 'l-Umûri 'l-Alâ 'iyye* adlı eserinde Erzincan'ı,

“Ermen serhaddinde bir ülke var. Burçta parlak bir yıldız gibidir.

Orası ünlü ve mamur bir şehirdir. Her yanı güzel bahar gibi süslenmiştir.

Çevresinde geniş bir düzlük vardır. Bağrında akan Fırat deniz gibidir.

Her dereden bir çay akar. Her çayın kıyısında birkaç tanınmış köy bulunur.

Onların her biri cennet gibi güzeldir. Cennetin bekçisi oradaki gibi ağaç görmemiştir.

Canın köşesi orada rahatlık bulduğu için akıllı kimseler oraya Erz-i Can dediler.

*Geliri bakımından köylerinin her biri öyle değerli ki oraları kimse şehirden ayırt edemez.”*³⁹ ifadeleriyle tasvir etmiştir.

Tarih boyunca Arziya, Eriza, Aziris, Erez, Erzingan, Erzencân gibi isimler alan şehir en son günümüzdeki haliyle anılmıştır. Şehrin ne zaman kurulduğu ve tarih

³⁸ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 318; Besim Darkot, “Erzincan”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 338; Salim Cöhhce, “Bin Yıllık Tapu Erzincan”, *Günay Çağlar Armağanı*, Ed. Mehmet İnbaşı, Erzurum 2004, s. 33.

³⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü 'l-Alâ 'iyye fî 'l-Umûri 'l-Alâ 'iyye (Selçuknâme)*, s. 352.

öncesi dönemleri hakkındaki kaynaklarda kesin bilgiler bulunmamaktadır.⁴⁰ Bunun en büyük sebebi şehrin defalarca istilalara maruz kalması ve bölgede yaşanan yıkıcı depremlerdir. Tektonik hareketlerin olumsuz etkilerine rağmen sulak ve verimli arazisi, önemli yol güzergâhları üzerinde bulunması, tarım ve hayvancılığa müsait olması bölgenin çağlar boyunca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmasını sağlamıştır.

1. Türkiye Selçuklu Hâkimiyetine Kadar Erzincan'ın Siyasi Tarihi

1. 1. Başlangıçtan Mengüceklilere Kadar Erzincan

Hitit ve Asur yazılı kaynaklarında M.Ö III. bin yılda Anadolu'ya Hurri ve akraba kabilelerinin gelmesinden sonra, M.Ö II. bin yılda bu kabileler tarafından Doğu Anadolu Bölgesi'nde devletçikler kurulduğu bilinmektedir. Bölge hakkında bilgi veren yazılı kaynaklar Hititler ile başlamıştır. Hititler kaynaklarında bölgeye ve bu bölgede yaşayan halklara “*Azzi Hayaşa*” adı vermişlerdir. Hitit kaynaklarında ismi geçen Hayaşalıların büyük bir bölümü Erzurum ve Erzincan arasında kurulmuştur ve yine aynı kaynaklar burada Hititlerle Hayaşalılar arasındaki savaş ve barış durumlarından bahsetmiş ancak Hititlerin bölgeyi tamamen egemenlikleri altına alamadıklarını anlatmıştır. Doğu Anadolu Bölgesi, Hititlerden sonra Asurluların da hedefi olmuştur.⁴¹

Asur kaynaklarında Suhmi olarak adlandırılan bölge, M.Ö 714-685 arasında II. Arğişti devrinde Urartu Devleti'ne katılarak devletin batı sınırında güçlü bir eyalet olmuştur.⁴² M.Ö I. binyılda Doğu Anadolu Bölgesi'nin genelinde olduğu gibi Erzincan'da da Urartuların etkili varlıkları söz konusudur.⁴³ Urartular, Doğu Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmiş, Erzurum-Erzincan

⁴⁰ Miroğlu, “Erzincan”, s. 318; Ferruh Kayalan, “Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M.S. XVII. Yüzyıl)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, C. 9, Ekim 2017, s. 153.

⁴¹ Salih Kaymakçı, “Antik Kaynaklarda Erzincan ve Çevresi”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 375.

⁴² Miroğlu, “Erzincan”, s. 318.

⁴³ Alpaslan Ceylan-İbrahim Üngör, *Eskiçağ'da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018, s. 56.

çevresindeki yerel güçleri ortadan kaldırmıştır. Daha sonra bölgede kale ve garnizonlar inşa ederek hâkimiyetini sağlamıştır. Urartular için Erzincan-Erzurum Ovaları hem askeri yönden hem de maden kaynaklarından dolayı önemli olmuşlardır. Urartuların Erzincan'daki en önemli yapıları Altintepe olmuştur.⁴⁴ Erzincan'ın eski çağlarına ilişkin çalışmalar ilk kez 1938 yılında Altintepe'de yapılan kazıda zengin bir prene ait mezarın bulunması ile başlamıştır. Bulunan prens mezarının Urartu Krallığı'na ait olduğu Von der Osten tarafından tespit edilmiştir. Daha sonra Tahsin Özgüç başkanlığındaki bir ekip tarafından 1959 yılında Erzincan'da ilk arkeolojik kazılar başlamış oldu.⁴⁵

Erzincan, Urartuların tarih sahnesinden çekilmelerinin ardından kısa süreli olarak önce Med ve daha sonra Pers hâkimiyetine girmiştir.⁴⁶ Büyük İskender'in M.Ö 331 yılında Gavgamela Savaşı'nda Persleri yenmesi üzerine bu bölgedeki Pers hâkimiyeti son buldu. Kuzey Afrika'nın belirli bölgelerine ve Anadolu'nun tamamına hâkim olan Helenistik kültür, Erzincan'da da etkisini göstermiştir. Büyük İskender'in ölümünden sonra bölgede bulunan komutanları arasında ihtilaf çıkmış ve bölgeyi kaybetmişlerdir. M.Ö 280'den sonra bölgenin kontrolü Selevkoslara geçmiştir. M.Ö 189'da Romalıların Selevkos egemenliğine son vermesi ile Doğu Anadolu Bölgesi, Roma egemenliğine girmeye başlamıştır.⁴⁷ Kavimler Göçü'nün ardından ikiye ayrılan imparatorluğun Doğu Roma/Bizans İmparatorluğu ile Sasanî Kısrallığı arasındaki önemli bir bölgede yer alan Erzincan, bundan dolayı birçok defa tahrip ve yağma edildi. M.S VII. yüzyılın başlarında uzun süreli Doğu-Batı çekişmesine maruz kalan bölge, Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan iç çekişmeler nedeniyle Sasaniler tarafından ilhak edildi. Bizans İmparatoru II. Herakleios, ülkesi

⁴⁴ Alpaslan Ceylan- Oktay Özgül, "Erzincan ve Çevresinde Urartular", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 56-57.

⁴⁵ İbrahim Üngör, "Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan'ın Eskiçağ Tarihi", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 193-194.

⁴⁶ İbrahim Üngör, "Eskiçağ'da Erzincan ve Çevresi", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 48.

⁴⁷ Gonca İslim Şahin, *Ortaçağ'da Erzincan*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018, s. 9-10.

içindeki karışıklıkları halledip Sasanilerin üstüne yürümüş ve 624-628 yıllarında iki ülke arasında yaşanan mücadelelerden sonra Erzincan, Bizans topraklarına katıldı.⁴⁸

Bizans egemenliği altında iken Hz. Ömer döneminde bölgeye yönelik ilk Müslüman akınları gerçekleşti. İyaz b. Ganm komutasındaki İslam ordusu el-Cezire bölgesinin kuzeyinde bulunan ve bölgeyi tehdit edebilecek olan İrmîniyye egemenliğindeki bazı bölgeleri fethetmeye girişti. Daha sonra bölge, Azerbaycan Başkumandanı Habib b. Mesleme el-Fihri tarafından da tehdit edildi. Müslüman akınlarından dolayı bölgenin bir kısmında İslamlaşma başladı. Habib b. Mesleme tarafından fethedilmeye çalışılan Kemh (Kemah) bu dönemde alınamamış Rumlar tarafından ele geçirilmiştir. Daha sonra Mesleme b. Abdilmelik tarafından alınan Kemah bazen Müslümanlar bazen de Rumlar tarafından fethedildi. Hz. Osman döneminde iç karışıklıkların çıkması ile birlikte taşra bölgelerindeki askerler merkeze çekilmeye başladı. Böylece Erzincan ve çevresindeki kısa süreli İslam Devleti'nin hâkimiyeti son buldu ve bölgede Bizans hâkimiyeti yeniden tesis oldu. Emevî Devleti kurucusu Muaviye b. Ebû Süfyan, fetih hareketlerine başlamış ve Anadolu'daki önemli birçok şehrin yanında Erzincan'ı da hedef olarak belirledi ve Erzincan'ı Cezire'ye bağlayarak bölgedeki Bizans egemenliğine son verdi. Erzincan'ın tamamen İslamlaşması ise Halife Abdülmelik Dönemi'nde (699) gerçekleşti.⁴⁹

1. 2. Mengücekliler Döneminde Erzincan

Türklerin IX. yüzyıldan başlayarak 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi'ne kadar Anadolu'ya yaptıkları akınlar, keşif hareketleri olarak nitelendirilir.⁵⁰ Çağrı Bey'in Anadolu'ya yapmış olduğu keşif hareketleri bu bölgenin Türkler tarafından fethini kolaylaştırdı. İki büyük devlet olan Karahanlılar ve Gazneliler arasında sıkışıp

⁴⁸ Darkot, "Erzincan", s. 339; Kemal Taşcı, "Ortaçağ Döneminde Erzincan", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Yayınları, II, s. 91.

⁴⁹ el-Belâzurî, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 264-265, 293-294; Miroğlu, "Erzincan", s. 319; Darkot, "Erzincan", s. 339; Taşcı, "Ortaçağ Döneminde Erzincan", s. 92; Şahin, *Ortaçağ'da Erzincan*, s. 13.

⁵⁰ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 78.

kalan Selçuklular, kendilerine yurt arayışına girdi ve batıya doğru sefere çıktı.⁵¹ Çağrı Bey'in 1018'de başlayan keşif hareketi 1040 yılına kadar devam etmiş ve imparatorluğun kuruluşundan Malazgirt Savaşı'na kadar olan sürede Anadolu'da Bizans mukavemetinin kırılması ve bölgeye yerleşme imkânını hazırlaması bakımından oldukça mühimdir. Tuğrul Bey (1040-1063), Alparslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) gibi Büyük Selçuklu sultanları devletin asayişini ve emniyetini tehdit eden Türkmenleri, Anadolu gazalarına göndermekle hem Bizans'a karşı kuvvet kazanıyor hem de Türklere yurt sağlıyorlardı. Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi bu nedenlerle tecelli etti.⁵²

Türk tarihinin en önemli zaferlerinden biri olan 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile Bizans İmparatorluğu'nun mukavemeti kırıldı ve Türkler Anadolu'ya girerek burayı yurt yapmaya başladılar. Selçuklu fetihleri sırasında Anadolu'da ortaya çıkan birçok beylikten birisi de Mengüçik Beyliği idi. Sultan Alparslan'ın Karasu (Yukarı Fırat) ve Çaltı nehirleri vadilerinin fethinde görevlendirdiği Mengüçik Ahmed Gazi, Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar (Köğonya) bölgeleri üzerinde hâkimiyetini oluşturdu ve beyliğin merkezini Kemah yaptı.⁵³ Bunun en büyük delillerinden birisi Mengücek Gazi'nin aile üyelerinin türbelerinin Kemah'ta olmasıdır. Bölgenin kayalık ve engebeli bir yapıya sahip olması buranın kolayca savunulmasını sağlamıştır. Beyliğin merkezi tarihçiler arasında farklı yorumlanmaktadır ve dönem kaynaklarının yetersizliğinden dolayı beyliğin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir.

Erzincan'ın fethine ilk gelenler Arran ve Azerbaycan'dan gelen Türklerdi. Mengücek Gazi'nin de Türkistan Bölgesi'nden Horasan ve Azerbaycan'a daha sonra

⁵¹ İbrahim Tellioglu, "Anadolu'nun Fethi Döneminde Erzincan", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 32.

⁵² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1971, s. 33-34.

⁵³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 38; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, s. 2; Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 36; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017, s. 71; Cl. Cahen, "Mengücek", *EP*, VI, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 1016-1017.

da Anadolu'ya geldiği kabul edilir.⁵⁴ Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî'nin *Cami'üt-Tevârih* adlı eserinde de Emir Mengücek Gazi'nin bu bölgeleri ele geçirdiği ve zamanla diğer beyliklerle aralarında ihtilaflar çıktığı belirtilmiştir.⁵⁵ Kaynaklarda Mengücek, Mengücek veya Mengücekliler olarak geçen beyliğin hangi Oğuz boyundan geldiği tam olarak bilinmemektedir. Oğuzların Bayat, Kayı, Karaevli veya Alkaevli boylarından birine mensup oldukları tahmin edilmektedir. İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyyefi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* adlı eserinde Emir Mengücek'i anlatmak istemiş ancak onun hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığını ve Emir Mengücek, Emir Danişmend ve Emir Artuk hakkında yazılan kitapların da anlaşılmasız olduğunu söylemiştir.⁵⁶

Mengücek Gazi'nin Ermeniler ve Gürcülerle savaştığı bilinmektedir. Danişmendliler ile mücadelelere girmiş ancak kimi zaman da Haçlılara karşı birlikte hareket ettiklerini görüyoruz.⁵⁷ Beyliğin kurucusu Mengücek Gazi'nin tahmini 1118 yılında ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İshak geçti.⁵⁸ Melik İshak'ın beyliğin başına geçtiği dönemde Anadolu'da Danişmendlilerin siyasi otoritesi bulunmaktaydı. Yine 1118 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (1105-1118) ölümünden sonra yerine tahta geçen Mahmud'un zayıf karakterli bir sultan olması bu dönemde Gürcüleri hareketlendirdi. Daha önce Türklere kaptırdıkları Gence, Tiflis, Ani, Kars, Errân, Beylakan gibi bölgelere tekrar hâkim olmak için seferler düzenlediler. Gürcü Kralı David'in Türklere büyük zararlar vermesi üzerine Artuklular, Mengücekliler ve Saltukluların da bulunduğu bir ordu hazırlanıp Gürcülere karşı sefere çıktılar. Ancak Türklerin oluşturmuş olduğu bu ordu Gürcü Kralı David'i yenememiş ve 18 Ağustos 1121'de Tiflis yakınlarındaki Did Gorni

⁵⁴ Abdullah Kaya, "Mengücek Beyliği'nin Kuruluşu ve Beyliğin Bölgedeki Türkleşmedeki Rolü", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 152.

⁵⁵ Reşîdüd-din Fazlullah Hemedanî, *Cami'ü't- Tevârih (Selçuklu Devleti)*, çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 118.

⁵⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 38.

⁵⁷ Muharrem Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 68.

⁵⁸ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 74.

(Digor) civarında büyük bir yenilgiye uğramışlardır.⁵⁹ Bu yenilgi Türklerin gücünü kırmış ve Gürcüler tarafından yapılacak olan yeni seferlere ülkelerini açık hale getirmiştir.

Emir İshak'ın 1142 yılında ölümünden sonra Danişmendli Mehmed, Kemah'ı ele geçirdi. Ancak aynı yıl onun da ölümünden sonra Kemah yeniden Mengüceklilerin idaresine geçmiş oldu. Emir İshak'ın ölümüyle beylik, Kemah-Erzincan ve Divriği olmak üzere iki kola ayrıldı; Kemah-Erzincan kolunun başına Emir İshak'ın oğullarından I. Alâeddin Davudşâh geçerken, Divriği kolunun başına ise diğer oğlu I. Süleyman geçti. Beyliğin iki ya da üç kola ayrılmış olması tarihçiler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Süryânî tarihçilere göre ise beylik üç kola ayrıldı. Payitaht Kemah Melik Mahmud'a, Erzincan Davudşâh'a, Divriği kolu ise Süleymanşâh'a verildi. Payitahtın Melik Mahmud'a verilmesi onun büyük kardeş olduğuna işarettir.⁶⁰ Erzincan ve Divriği kolları hakkında daha fazla bilginin bulunması bu dönemde Kemah tarihinin ise daha karanlıkta kalması beyliğin bu kolunun daha çabuk zayıflayıp yıkıldığını düşündürmektedir. Bir Türk geleneği olan “*devletin hükümdar ailesinin ortak malı*” sayılması birçok Türk devletlerinde ülkenin ikiye bölünmesine sebep olmuştur. Mengüceklilerde olduğu gibi Anadolu'nun güçlü beyliği olan Danişmendliler de beyliği ikiye bölmüşlerdir. Bu durum Türk devletlerinin siyasi güçlerinin azalmasına çabuk zayıflamalarına neden olmuştur.

Erzincan meliki olan Davudşâh, 1151 yılında karısı tarafından yayın kirişi ile boğdurulmuş ve onun ölümünden sonra karısı Davudşâh'ın kardeşi Divriği meliki Süleymanşâh ile evlenmişti. Süleymanşâh böylece Erzincan'ı da hâkimiyeti altına aldı ve 13 yıl boyunca buraya hükmetti. Daha sonra Davudşâh'ın oğlu Fahreddin Behramşâh 560/1165 yılında Erzincan'ı geri alınca beylik yeniden bölündü. Behramşâh, Mengüceklilerin en bilinen hükümdarı olmuş ve 60 yıldan fazla (560-

⁵⁹ Abdülkerim Özeydin, “Muhammed Tapar”, *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 581; Abdullah Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006, s. 48-49.

⁶⁰ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 5; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 76; Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, s. 56.

622) saltanatı kalmıştır.⁶¹ Tarihçiler onun hakkında yüksek şahsiyetinden dolayı övgü ile bahsederler.

İbn Bîbî'ye göre; “Sultan’ın damadı ve Mengücek Gazi’nin soyundan olan Fahreddin Behramşâh, nefsinin olgunluğu, tabiatının iyiliği, huyunun güzelliği, hizmetinin yüceliği, aklının güzelliği ve merhametinin fazlalığı ile tanınmış olup, dünyanın seçkinlerinden, insanların önde gelenlerinden, padişahların ünlülerinden ve yöneticilerin en iyilerindendi. Cömertliğinin ve bağışının güneşi, alt ve üst tabakadan insanların, zayıfların, güçlülerin, yenilerin ve eskilerin, yabancı ve yerli herkesin üzerinde parlamaktaydı. Nimetlerinin ve ihsanların bulutu bütün kabilelerin üzerine rahmet yağdırmaktaydı. Padişahlığı sırasında onun hazinesinden ve mutfağından düğün evine yiyecek ve eşya gitmeden, kendisi düğün evine teşrif etmeden veya damada saltanat deposundan (camehâne-i saltanat) elbise, geline hareminden gelinlik gelmeden hiçbir düğün ve tören yapılmazdı...”⁶²

Behramşâh Dönemi’nden önce çok zayıf durumda olan beylik onun hükümdarlığı ile yeniden güç kazandı. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’ın 25 Ekim 1178’de Malatya’yı ele geçirip Danişmendlilere son vermesi ile Mengüceklilerle komşu haline gelip tabiiyeti altına aldı. Behramşâh’ın Kılıç Arslan’ın damadı olması iki hükümdar arasındaki ilişkilerin iyi olmasını sağladı. Sivas meliki Kutbeddin Melikşah’ın devletin başına geçme ihtirasından dolayı babası Kılıç Arslan ile arası açıldı. 1181 yılında baba-oğul karşılaştılar ve Melikşah’ın askerleri sultana saygılarından dolayı savaşmayıp dağıldılar. Fahreddin Behramşâh da baba ile oğlun arasına girerek onları barıştırdı. Mengücekliler, II. Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra da Selçuklu tabiiyetinden ayrılmamış ve ondan sonra gelen sultanlara da sadık olmuşlardır. Behramşâh, 1202’de Sultan II. Süleymanşâh ile birlikte Gürcülerle yapılan savaşa katıldı ve esir düştü. Ancak Gürcü kraliçesi Tamara tarafından esir değil de misafir muamelesi gören Behramşâh bir müddet sonra Erzincan’a gönderildi. Bu sefer sırasındaki başarılarından dolayı “Gazi” unvanını aldı. Behramşâh, Mengüceklilerden para bastıran ilk hükümdar oldu. 1167

⁶¹ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 77.

⁶² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 101.

seneli sikkelerin⁶³ bir yüzünde kendi ismini, diğer yüzüne ise II. Kılıç Arslan ve Süleymanşâh'ın isimlerini bastırdı.⁶⁴ Onun döneminde ilim ve kültür gelişti, halkın refah düzeyi yükseldi.

Türkiye Selçuklu Devleti ile her zaman iyi ilişkiler kurmaya özen gösteren Behramşâh, kızlarından Melike Hatun'u Selçuklulardan Erzurum Meliki Mugisüddin Tuğrul ile diğer kızı Selçuk Hatun'u, Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus ile Turan Melek Hatun'u ise Divriği meliki Ahmedşâh ile evlendirdi. Bu sayede akrabalık yoluyla ilişkileri sağlam bir zemine dayandırdı. Behramşâh'ın Selçuk, II. Davudşâh ve Muzafferüddin Muhammed adlı üç oğlu bulunmaktaydı. Selçuk, Kemah idaresine bakmaktaydı. Muzafferüddin Muhammed, Şebinkarahisar hâkimi idi. II. Davudşâh ise Behramşâh'ın 1225'te vefat etmesi üzerine Erzincan hâkimi oldu. Selçuk'un ölümü üzerine Kemah'ın idaresini de II. Davudşâh üstlendi. Behramşâh, Erzincan'da Aşağı Urla köyüne defnedilmiş ve bulunduğu yer "Melik Fahreddin Türbesi" olarak anılmıştır.⁶⁵

Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykûbâd, Harizmşâhlar ve Moğol tehdidine karşı Doğu Anadolu'daki sınırlarını güvence altına almak istedi. Bunun için Mengüceklilerin ve Erzurum'da amca-zadesi Cihanşâh'ın olası tehlikelere karşı memleketlerini koruyamayacaklarını veya istilacılar ile iş birliği yapma ihtimallerine karşılık beyliklerini itaat altına alıp kaldırmayı istedi. Davudşâh ile Sultan Alâeddin Keykûbâd'ın arası bozulmaya başlayınca Erzincan beyleri arasında ihtilâf çıktı. Bunlardan bir kısmı Sultan'a karşı koyulmaması gerektiğini savundukları için Davudşâh tarafından beylerin kimisi hapse atıldı kimisi de öldürüldü. Kaçıp kurtulmayı başaranlar ise Selçuklu sultanına sığındılar. Bu durum üzerine Alâeddin Keykûbâd hapis bulunanların serbest bırakılmasını, mal ve arazilerin kendisine

⁶³ **Sikke:** Altın, gümüş veya bakır üzerine damga veya nakış basılmış madeni para. İbrahim Artuk, "Sikke", *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 621.

⁶⁴ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 5; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 77-79; Faruk Sümer, "Mengüçüklüler", *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 139; Kesik, *Dânişmendliler (1085-1178)*, s. 146.

⁶⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 202-203; Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 7; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Sümer, "Mengüçüklüler", s. 140.

teslim edilmesini istedi. Durumun hassasiyetini anlayan Davudşâh, Sultan'ın huzuruna çıkarak bağlılığını bildirdi. Ancak Davudşâh, Erzincan'a döner dönmez Erzurum meliki Cihanşâh, Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref ve Celâleddin Hârezmşâh ile mektuplaşarak Alâeddin Keykûbâd'a karşı tertiplere girişti. Alâeddin Keykûbâd'ın durumdan haberdar olması üzerine Erzurum seferi bahanesi ile ordusunun başında harekete geçti. 625/1228 yılında Erzincan'da kendisini karşılayan Davudşâh'ı yakaladı ve şehri ele geçirdi. Davudşâh'ın saklanmak üzere kullandığı oldukça sarp olan Kemah kalesi de fazla direnmeden teslim oldu. Alâeddin Keykûbâd, Davudşâh'a Akşehir ve Ilgın'ı vererek yakın adamları ile burada yaşamasına izin verdi. Davudşâh'ın kardeşi Karahisar hâkimi Muzafferüddin Muhammed'e de Kırşehir tımar olarak verildi ve ailesi ile birlikte burada yaşamını sürdürdü.⁶⁶

Mengücek Beyliği iki kola ayrıldıktan sonra Divriği yönetimi Mengücek Gazi'nin torunu, Emir İshak'ın da oğlu Süleyman'a verildi. Hareketsiz bir dönem geçirmesi ve dönemine ait eser bulunmamasından dolayı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Emir Süleyman'ın ölümünden sonra yerine tahta çıkan oğlu Şahinşâh dönemi babasının aksine oldukça hareketli geçti. 1174/1196 ile 1175/1198 yılları arasında hüküm sürdüğü tahmin edilen Şahinşâh'ın, 570/1175 tarihli sikkelerinde yalnızca kendi ismi mevcut iken bundan sonra bastırdığı sikkelerde hem kendi ismi hem de Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan ile oğlu Sultan Rükneddin Süleyman'ın isimleri mevcuttur. Yaptırdığı Kale Camii ve Sitti Melik Türbesi kitabelerinde de onun isim ve unvanlarına rastlanır. Hüküm sürdüğü yıllarda olduğu gibi ölüm tarihi hakkında da ihtilaf vardır. Türbesinde 592 (1195-1196) yılını

⁶⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'îyye fi'l-Umûri'l-Alâ'îyye (Selçuknâme)*, s. 353; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev. Beşir Eryarsoy-Abdullah Köşe-Abdulkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar-Ahmet Ağırakça-Yunus Apaydın, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016, C. 10, s. 331; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 81; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s. ; Sümer, "Mengücükülüler", s. 140; Darkot, "Erzincan", s. 339.

gösterirken sikkelerinde 1196/1197 yıllarında tahta çıkan II. Rükneddin Süleymanşâh'ın isminin bulunması Şahinşâh'ın 1197 ve sonrası öldüğünü gösterir.⁶⁷

Şahinşâh'ın evlatlarından iki oğlunun adı bilinmektedir. İshak hakkında fazla bilgi bulunmazken diğer oğlu II. Süleymanşâh babasının ölümünden sonra Divriği Mengüceklileri tahtına geçti. II. Süleymanşâh dönemi hakkında bilgilere onun ölümünden sonra oluşturulan kitabelerde ulaşılmıştır. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmeyen II. Süleymanşâh'tan sonra tahta oğlu Ahmedşâh geçti. Onun döneminde Divriği kültürel olarak oldukça gelişti. Dönemin en önemli şaheseri olan Divriği Ulu Camii, 1228 senesinde tamamlandı. Camii kitabesinde Sultan Alâeddin Keykûbâd'ın isminin bulunması beyliğin Sultan'a bağlılığını göstermektedir. Ahmedşâh'ın zevcesi ve Fahreddin Behramşâh'ın da kızı olan Turan Melek Hatun, Divriği Dârüşşifası'nı inşa ettirdi.⁶⁸

Uzun yıllar tahtta kalan Ahmedşâh, 1231 Yassı Çimen Savaşı ve 1243 Köseadağ Savaşı'na şahit oldu. Köseadağ Savaşı'ndaki mağlubiyetten dolayı Moğol tehlikesine karşı kalelerini onardığı bilinmektedir. Ahmedşâh'ın ölümünden sonra yerine oğlu Melik Salih geçti. Ancak Melik Salih dönemine ait yeterince kaynak bulunmaması nedeniyle onun ölümü ve yerine geçecek bir halefi olup olmadığını bilmediğimizden dolayı Divriği Mengüceklilerin ne zaman sona erdiği tam olarak bilinmemektedir.⁶⁹ Divriği'nin Mengücek Beyliği'nin Erzincan koluna kıyasla daha uzun süre varlık göstermesi şüphesiz ki Türkiye Selçuklu Devleti ile dikkatli ve itaatkâr bir ilişki kurmalarıdır.

2. Köseadağ Savaşı'na Kadar Erzincan'da Selçuklu Hâkimiyeti

625/1228 yılında Alâeddin Keykûbâd'ın Erzincan ve Kemah'ı alması ile bölgede Türkiye Selçuklu hâkimiyeti başlamış oldu. Sultan Alâeddin Keykûbâd,

⁶⁷ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s.10-11; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s.83; Sümer, “Mengüceklüler”, s. 141; Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, s. 116-119.

⁶⁸ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 11; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 84; Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, s. 123.

⁶⁹ Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, s. 11; Sümer, “Mengüceklüler”, s. 142; Kaya, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, s. 125.

Erzincan'ın idaresini oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e vererek yanında Atabek Mubarizeddin Ertokuş'u görevlendirdi. Maiyetlerine de yeterli miktarda asker ve idareci bıraktı.⁷⁰ Böylece Erzincan'da Türkiye Selçuklu hâkimiyeti fiilen başlamış oldu. Gıyâseddin Keyhüsrev küçük yaşta olduğu için memleket işlerine bizzat Atabek Mubarizeddin Ertokuş bakıyordu. Selçuklu Devleti'nin Trabzon'a karşı yapılan seferlerinde de ordunun başında Keyhüsrev ve atabeği bulunuyordu. Alâeddin Davudşâh'ın Karahisar'da hüküm süren kardeşi Muzaffereddin Muhammed'e karşı gönderilen Atabek Ertokuş bu beldeyi teslim alarak Alâeddin Davudşâh'ı ailesi ile birlikte Iğın'a göndererek burayı kendine ikta etti. Muzaffereddin Muhammed'i de oğulları Fahreddin Süleyman, İzzeddin Siyavuş ve Nasreddin Muhammed ile birlikte Kırşehir'e göndererek bölgeyi onlara ikta etti. I.Alâeddin Keykûbâd döneminde (1220-1237) şehrin imarına önem verildi ve etrafı surlarla çevrildi.⁷¹

Artık Selçuklu Devleti'nin bir vilayeti olan Erzincan; Akşehir⁷², Kemah, Tercan, Şebinkarahisar ve bunlara bağlı kasaba ve köylerden oluşmakta idi. Şehrin merkezi askeri üs görevi görmüş ve ticaret yolları üzerinde olmasından dolayı da ayrı bir önem arz etmiştir. Erzincan'ın alınması ile Selçuklu Devleti sınırlarının genişliği, coğrafi mevkii ve maddi gücü bakımından komşu devletler üzerinde nüfuzunu göstermeye başlamış ve ayrıca doğu sınırlarının güvenliği ve Anadolu Türk birliğinin sağlanması yönünde de büyük bir adım atılmış oldu.

Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ı en çok uğraştıran konulardan biri de Hârezmşâh Celâleddin Mengüberti (1220-1231) ve Erzurum meliki Rükneddin Cihanşâh oldu.

⁷⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), s. 363; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara 1999, s. 525; İlhan Şahin, "Kemah", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 219; Osman Turan, "Keyhusrev II", *İA*, Eskişehir 1997, s. 620.

⁷¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), s. 366; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 82; Osman Turan, "Keykubâd I", *İA*, 6, Eskişehir 1997, s. 650; Miroğlu, "Erzincan", s. 319; Ahmet Safa Yıldırım, "XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 369.

⁷² **Akşehir:** Günümüzde Sivas'ın Suşehri ilçesine bağlı olan Akşar Köyü tarihçiler tarafından Akşehir olarak kabul edilmektedir. Ahmet Toksoy, "Akşehir-i Erzincan", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Erzurum 1998, s. 186.

Celâleddin Mengüberti, Hârezmşâhların son büyük hükümdarı Alâeddin Muhammed'in büyük oğludur. Cengiz Han'ın hücumundan kurtulup bir süre Hindistan'da kaldıktan sonra Moğolların İran'dan çekilmesi ile İran ve Azerbaycan'a gelerek Tebriz'i ele geçirdi ve Temmuz 1225'te Batı İran ve Azerbaycan'da Harezmsâhlar Devleti'nin devamı sayılan bir hükümet kurdu.⁷³

Daha önceleri dostane bir şekilde başlayan Türkiye Selçuklu-Hârezmşâh münasebetleri Alâeddin Keykûbâd'ın Celâleddin Mengüberti'yi Moğollara karşı izlediği siyasetten dolayı ikaz etmesi ancak Celâleddin Mengüberti'nin Moğolları hiçe sayarak Eyyûbî hâkimiyetindeki Ahlât'ı muhasara etme konusundaki ısrarı Sultan Alâeddin Keykûbâd'ı kızdırdı.⁷⁴ Sultan Celâleddin'in Moğollara karşı Müslüman devletlerle ittifak arayışına girmesi gerektiği halde Müslüman memleketlerini muhasara etmesi müttefiklerini kaybetmesine neden oldu. Bunun üzerine Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Musa da Alâeddin Keykûbâd ile ittifak yaptı. Sultan Celâleddin'in ise Erzurum meliki Cihanşâh ile ittifak yapması iki sultan arasındaki ilişkileri iyice bozmuş ve Yassı Çimen Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Alâeddin Keykûbâd, henüz Ahlât muhasarası devam ederken Erzincan hududuna 10.000 kişilik askeri kuvvet takviye etti. Her iki ordunun kuvvetlerinin 40-50.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. İbn Bîbî, ordu da Türk'ten, Frenk'ten, Gürcü'den, Uc'dan, Rum'dan, Arap'tan ve her milletten asker olduğunu kaydeder. Sultan Alâeddin Keykûbâd'ın ordusu bir haftalık süreden sonra Erzincan Akşehir'e vardı. Sultan'ın ordusunun Akşehir'e vardığını haber alan Sultan Celâleddin, Erzurum melikinin ikazlarıyla savaş için Akşehir'e doğru yola çıktı.⁷⁵

⁷³ Turan, "Keykubâd I", s. 652-653; Hasan Geyikoğlu, "Erzincan ve Yassı-Çimen Savaşı", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 51.

⁷⁴ Emine Uyumaz, "Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış", *Cogito -Selçuklular*, Yapı Kredi Yayınları, 29, Güz 2001, s. 125.

⁷⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 388; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 343; Şehabeddin Ahmedünnelevî, *Celâlüttin Harezemşâh*, çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 131; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsâhlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 284; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 241.

İki ordu Erzincan Akşehir ovasında bulunan Bâsîhimâr diye bilinen Yassı-Çimen mevkiinde karşılaştı. Selçuklu kuvvetlerinin büyük bir kısmı yetişmeden Selçuklu komutanı Mübarizeddin Çavlı emrindeki Erzincan askerleri Harezmîlerin baskınına uğradı ve bir kısmı esir edilip bir kısmı da katledildi. Selçuklu ordusundan 4.000 kişi zayıata uğradı ve bunun üzerine Sultan Alâeddin'in cesareti kırıldı. Ancak Harezmîlerin öncü birliklerinin bozulması üzerine 9 Ramazan 627/ 10 Ağustos 1230'da Sultan Celâleddin ordusunun dağıldı ve bozguna uğradı. Savaşın oldukça şiddetli geçtiğini belirten Osman Turan, 15.000 süvarinin uçurumdan düşerek öldüğünü, geri kalan askerlerin bir kısmının da dağlara ve ormanlara sığındığını ifade etmiştir.⁷⁶ Alâeddin Keykûbâd, Celâleddin Hârezmşah'ın ordusundan bazı beyleri hizmetine alarak onlara itibar gösterdi. Faruk Sümer'e göre 5-6.000 civarında atlı asker Türkiye Selçuklu hizmetine girdi. Keykûbâd, Hârezm emirlerinin itaatlerini pekiştirmek ve muhtemel Moğol saldırısına karşı onların askeri bilgilerinden yararlanmak için geliri fazla olan bazı vilayetleri onlara dirlik olarak verdi. Bunlardan Kayır Han'a Erzincan, Berke Han'a Amasya, Bilen Toğu'ya Niğde, Küşlü (Güçlü)'ye de Lârende tahsis edildi. Beylere tahsis edilen bu vilayetler yine de doğrudan doğruya Selçuklu sultanına bağlı oldu.⁷⁷ Celâleddin Mengüberti, hatalarından dolayı yalnızca kendi sonunu getirmemiş Selçuklu ve Eyyûbî devletleri ile olası ittifakı gerçekleştirilerek Moğol istilasının da önünü açmış oldu.

Yassı Çimen Savaşı'ndan galip olarak ayrılan Alâeddin Keykûbâd yönünü hemen Erzurum'a çevirdi. Erzurum'da bulunan Rükneddin Cihanşah'ın kardeşi ve beyleri şehrin kapılarını kapatarak savunmaya geçtiler. Alâeddin Keykûbâd ise onlara itimat ettikleri bir bey ile haber göndererek teslim olmalarını istedi ve kimsenin canına ve malına zarar gelmeyeceği koşulu ile şehri teslim aldı. Böylece

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, s. 343; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 392; Turan, *Selçuklu Tarihi ve Araştırmaları*, s. 242; Darkot, "Erzincan", s. 339; Toksoy, "Akşehir-i Erzincan", s. 187.

⁷⁷ Alâeddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 376-377; Nesevi, *Celâlüttin Harezemşah*, s. 131-132; Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, Ankara 1970, s. 5; M. Said Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İctimaî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 119.

Erzurum ili 1230 yılında Selçuklu topraklarına katılmış oldu. Alâeddin Keykûbâd, kumandanı Mübarizüddin Çavlı'yı Moğol tehlikesine karşı gerekli tedbirleri alması için Erzurum'a subaşı olarak tayin etti.⁷⁸ Bu olay Türkiye Selçuklu Devleti ile Moğolların sınır komşusu olmalarına ve Moğol kuvvetlerinin Selçuklularla doğrudan temasa geçmelerine neden olmuştur.

XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han (1206-1227) önderliğindeki Moğol ordusu büyük fetihler gerçekleştirerek Asya bozkırlarından batı istikametine doğru hareket etmeye başladılar. Kafkaslara ulaşmaya kadar geçtikleri her yeri yerle bir eden Moğollar, 1227 yılında Cengiz Han'ın ölümüyle hükümdar değişikliğine gitti ve yeni Moğol hanı Cengiz Han'ın oğlu Ögeday (1229-1241) seçildi.⁷⁹ Cengiz Han'ın mirası da Moğol geleneklerine göre oğulları ve torunları arasında pay edildi.

Alâeddin Keykûbâd, Ahlât ve birçok Doğu Anadolu şehrinin önce Celâleddin Hârezmşâh tarafından daha sonra da Moğol akınlarından dolayı harap olmaları üzerine buraları topraklarına katmaya karar verdi. Sultan, Kemâleddin Kâmyâr'a sefer düzenlemesi için emir vererek Ahlât, Bitlis ve çevresini Selçuklu topraklarına katmasını ve buralardaki kaleleri de Moğol saldırılarına karşı onarmasını istedi. Sultan'ın emri üzerine Kemâleddin Kâmyâr ordusunu toplayarak 1232 yılında Kayseri-Sivas-Erzincan ve Erzurum'dan geçerek Ahlât'a ulaştı ve bölge halkının sevinçle karşıladığı Selçuklu ordusu Van Gölü kıyısında karargâh kurdu. Van, Bitlis, Vatsan, Adilcevaz ve Sürmari gibi başıboş şehirlerde Sultan Alâeddin adına hutbe okuttu.⁸⁰

⁷⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 403; Ali Öngül, *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2017, s. 189; Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 322.

⁷⁹ Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu't Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 13-14; Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", *Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan*, Türk Tarihine Dair Yazılar II, XXXX Yayınevi, Ankara 2017, s. 519.

⁸⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 410-411; Salim Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köse Dağı Bozgunu", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, Konya 2015, s. 40; Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Türkiye Selçukluları; Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 244; Savaş Eğilmez, *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 140.

Moğol tehlikesinin farkında olan Alâeddin Keykûbâd, şehirlerini surlarla çevirterek askeri kuvvetlerini artırmaya ehemmiyet gösterdi. Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın Erzurum meliki Tuğrulşah'dan olan kızının Alâeddin Keykûbâd'ın oğlu Erzincan meliki Gıyâseddin Keyhüsrev ile evlenmesi Selçuklu topraklarının kuzeydoğusunu muhtemel bir Moğol saldırısına karşı korumuş oldu. Yine 1232 yılında Moğol kumandanı Curmagun Noyan, Sivas'ın dış mahallelerine kadar akınlar yaparak Moğol varlığını Türkiye Selçuklularına gösterdi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde geniş bir alanda akın faaliyetlerinde bulunan Curmagun Noyan, Ahlât, Diyarbakır, Harput, Malatya ve Silvan gibi bölgenin zengin şehirlerini tahrip ederek Mugan'a döndü.⁸¹

Alâeddin Keykûbâd, aldığı önlemlere rağmen Moğol hanı Ögeday'ın 1235 yılında yaptığı tabiiyet teklifini ve Moğol hükümdarına her yıl belirli bir miktar vergi vermeyi kabul etti. Selçukluların tabiiyet teklifini hemen kabul etmelerindeki bir sebep de Moğolların ülkelerine yaptıkları akınlardan dolayı olabilir. Dönemin güçlü devleti olan Türkiye Selçuklularının tabiiyeti şaşırtıcı bir durum olsa da Alâeddin Keykûbâd bu ılımlı politika ile devletini bir süreliğine Moğol tehlikesine karşı korumuştur.⁸²

3. Türkiye Selçuklu Devleti'nin İnhitat ve İnkıraz Dönemi'nde Erzincan

Alâeddin Keykûbâd, 1237 yılı haziran ayında yediği av etinden zehirlenerek vefat etmesi Türkiye Selçuklu Devleti için dönüm noktası oldu. Sultan vefat etmeden önce küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmişti. Ancak onun ölümünden sonra vasiyetine uyulmayarak devlet adamlarından Sa'deddîn Köpek,

⁸¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 410; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 192; Ömer Demirel, "Sivas", *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 278; Kemal Taşcı, "Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu'daki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 178.

⁸² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 439-440; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 440; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 6; Neslihan Durak, "Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016)*, I, Erzincan Üniversitesi Yayınları, s. 170.

Şemseddîn Altun-aba, Kadı Şerâfeddin Erzincanî'nin oğlu Tâceddin Pervâne, Lala Cemâleddin Ferruh ve Gürcüoğlu Zahîrüddevle'nin destekleri ile daha önce Erzincan meliki olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) tahta çıkarıldı. Sultan'ın has adamlarından daha önce Erzincan kadılığı görevi yapan Kemâleddin Kâmyâr, Erzincan'ın dirlik olarak tahsis edildiği Hârezmli Emir Kayırhan ve Hüsâmeddin Kaymerî önceleri bu karara karşı çıktılarsa da daha sonra sultana biat etmek zorunda kaldılar.⁸³

Alâeddin Keykûbâd döneminde Moğollarla izlenilen ılıman politikanın Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde kısmen de olsa devam etmesinin asıl nedeni Moğolların bu sırada başka yerlerin fethiyle meşgul olmalarıdır. Moğollar, Anadolu'nun işgalini Cengiz Han'ın ölümünden sonra başa geçen oğlu Ögeday Han'ın (1229-1241) emri ile başlattılar. İlk olarak Moğol kumandanı Curmagun Noyan'ı Hârezmşâhları ortadan kaldırmak ve doğu bölgesi topraklarına fetihler yapmak için görevlendirdi. Celâleddin Hârezmşâh ile olan mücadeleyi tamamlayıp İran'a hâkim olan Moğollar daha sonra yönlerini Gürcistan'a çevirdiler. Bu bölgeyi de yağmalayıp kendilerine tabi duruma getirdikten sonra Irak'a akınlar düzenleyip sonunda Anadolu sınırına dayandılar.⁸⁴

Curmagun Noyan'ın Arrân ve Mugan ovalarını kendilerine yurt yapması üzerine bölgenin demografisinde büyük değişiklikler yaşandı ve burada yaşayan Türkmen halk Anadolu'ya göç etmeye başladı. Curmagun Noyan'ın 1239 yılında Gürcistan'ı işgal edip Kars ve Ani beldelerini de zapt ederek Sivas'a kadar gelip İsfahanî Kervansarayı'na saldırarak birçok insanı katletmesi üzerine Moğol tehdidini gören II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Sinâneddin Yâkut'u Erzurum subaşılığına tayin etti. Curmagun Noyan'ın felç geçirmesi üzerine Ögeday Han'ın emriyle ordunun başına Baycu Noyan getirildi. Oldukça büyük bir orduya sahip olan Baycu Noyan'ın

⁸³ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 445-449; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 7; Ali Sevim, "Keyhusrev II", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 349; Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erdav Kitabevi, I, Erzincan 1985, s. 238; Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018, s. 93; Eğilmez, *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, s. 140.

⁸⁴ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 421-422; Turan, "Keyhusrev II", s. 624-625; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 224-226.

rivayete göre aynı anne ve babadan olmayan on sekiz erkek kardeşi bulunup bunların her birinin emrinde 10.000 asker bulunuyordu.⁸⁵

1240 yılında Selçuklu Devleti'nde yaşanan Babaî ayaklanması ülkeyi derinden sarstı ve Moğollar bu isyandan yararlanarak Doğu Anadolu'yu istila etmeye başladılar. 1241 yılının sonbaharında Baycu Noyan, Mugan'da hareket ederek Erzurum kapısına dayandı. Surların etrafına mancınıklar kurarak şehre saldırmaya başladı. Erzurum subaşı Sinâneddin Yâkut ile Hristiyan ve Frank askerlerin komutanı İstankus, Moğol birliklerinin saldırılarına karşılık vererek Moğolların şehri teslim tekliflerine ret cevabı vererek onların güç duruma düşmelerini sağladılar. Ancak Erzurum şahnesi Şerefeddin Duvini'nin Baycu Noyan'a mektup göndererek kendinin ve adamlarının canının bağışlanması karşılığında Moğol birliklerinin şehre sokacağını bildirmesi üzerine Moğollar şehre girdiler. Durumu öğrenen Emir Sinaneddin ve İstankus ile Moğol birlikleriyle aralarında şiddetli çatışmalar yaşandı. Her iki tarafın da büyük kayıplar verdiği bu mücadelenin ardından Moğol birlikleri şehirde büyük tahribata neden oldular, şehir halkını esir edip, mallarını yağma ettiler. Savaşa ve sanata yatkın olanları ayırt edip geri kalan halkı katlettiler. Daha sonra Emir Sinaneddin ve oğlunu esir alıp önce oğlunu ardından da emiri şehit ettiler. Öte yandan Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in yardım için gönderdiği ordu henüz Erzincan da iken şehrin düştüğü haberi geldi. Bunun üzerine Selçuklu ülkesinde olası Moğol saldırılarına karşı büyük hazırlıklar yapılmaya başlandı. Kışın gelmesi ile Moğollar Mugan'a çekildiler bu da Selçuklulara Moğol saldırılarına karşı hazırlanmaları için fırsat verdi.⁸⁶

⁸⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), s. 410-411; Besim Darkot, "Sivas", *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 571; Mehmet Tezcan-Yusuf Ziya Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 331; Ergin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 187.

⁸⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye* (Selçuknâme), s. 491-493; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Çoşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 43; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, s. 96; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000, s. 50; H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilâsı Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 204-205; Eğilmez, *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, s. 141-144; Turan, "Keyhusrev II", s. 625; Küçük, "Erzurum", s. 322; Kemal Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel

I. Alâeddin Keykûbâd zamanında oluşturulan Erciş-Erzurum hattının en mühim noktası olan Erzurum, Moğollar tarafından ele geçirilmesi ile tahrip edilmiş oldu. Erzurum ile birlikte Tercan'da bu katliam ve tahribattan büyük zarar gördü. Claude Cahen'e göre 1.000 metreden daha yüksek şehrin ihanet olmasaydı bu mevsimde muhasara edilmesi pek mümkün değildi.⁸⁷ Erzurum, Moğolların Anadolu'daki ilk kurbanı oldu. Moğollar, burayı istila ederek Anadolu'nun kapılarını kendilerine açmış oldular. Selçuklu tebaası üzerinde de derin bir Moğol korkusu oluştu. Moğolları Anadolu üzerine çeken nedenler arasında II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in çocuk yaşta olması ve babasının siyasetini terk etmesi, Anadolu'nun her bakımdan zengin bir bölge olması ve Moğolların dünya hâkimiyeti düşüncesinde olmaları sayılabilir.

Baycu Noyan, Erzurum'u zapt ettikten sonra 1243 yılında daha büyük bir ordu ile batıya doğru ilerledi. Bu sırada II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Kayseri'deki Keykûbâdiye Sarayına gitti. Burada devlet adamları, komutanlar ve beylerle toplantı yaparak savaş kararı aldı. II. Gıyâseddin Keyhüsrev daha önce Sâ'deddîn Köpek'in entrikalarına inanarak devletin en önemli adamlarını ortadan kaldırmasından dolayı mevcut devlet adamları genç ve tecrübesizdi. Sultan, Moğollarla yapılacak savaş için kendisine tâbii olan devletlere elçiler göndererek asker toplamaya başladı. Sultan'ın ittifak teklifi sunduğu hükümdarlar arasında; İznik Rum İmparatorluğu, Eyyübî Melikleri, Kilikya Ermenileri, Artuklu ve Harezm beyleri öncelikli olarak bulunmaktadır. Vezir Şemseddîn İsfahanî yanında büyük bir meblağ ile önce Sis'e ardından da 100.000 dinar ve milyonlarca dirhem ile Suriye'ye gönderildi. Sultan'ın

Bir Bakış (1239-1327)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta 1995, s. 169; Durak, "Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi", s. 170; Tezcan- Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", s. 332.

⁸⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 493; Enver Konukçu, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Tercan Kaymakamlığı Yayınevi, Erzincan 1998, s. 53; Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013, s. 552; Tezcan-Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", s. 332.

İsfahanî'den beklentisi 20.000 askeri yanına çekmesiydi ancak beklenen olmadı ve yalnızca 2.000 asker Eyyübîler tarafından Sivas'a gönderildi.⁸⁸

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, bahar gelince hazinenin tüm imkânlarını kullanarak ordusunu Kayseri'de topladı. İbn Bîbî'ye göre Selçuklu ordusu 70.000 kişi idi. Ordu, Sivas'a vardıktan sonra Halep'ten gelen 2.000 kişi ve bölgede bulunan diğer Türk askerleri de Selçuklu ordusuna dâhil oldular. Böylece 80.000 kişilik ordu savaşa hazır hale getirildi. Selçuklu ordusunda Rum, Gürcü, Frank, Ermeni, Latin ve farklı gruplardan gayrimüslim milletlerde pek çok asker vardı. Ordudaki Latin askerlerin sayısı 2.000 civarındaydı.⁸⁹

Gürcü ve Ermeni askerlerinin de yer aldığı Moğol ordusunun hareket haberini alan Vezir Mühezzibüddin Ali ve Gürcüoğlu gibi tecrübeli devlet adamları, Sultan'a silah ve erzakla dolu Sivas şehrinde mevzilenmelerini bazı birliklerin ise ileri gönderilerek düşmanın bölgeye gelişini zorlaştırmaları fikrini öne sürdüler. Ancak Sultan onları dinlemeyerek ileri gidilmesi gerektiğini savunan genç kumandanların sözüne itimat etti. Sâhib Mühezzibüddin Ali ve Gürcüoğlu sultana bulundukları bölgenin müstahkemliğinden dolayı buradan ayrılmamaları gerektiğini ve hızla gelen Moğol ordusunun yorgun olacakları için 2-3 içerisinde kendilerine katılacak yardımcı kuvvetlerle birlikte savaşı kolaylıkla kazanabilecekleri uyarısında bulundular. Bu teklif oldukça mantıklı olmasına rağmen tecrübesiz ve savaş görmemiş devlet adamlarından Nizameddin Sührab emirlere şiddetle karşı çıktı.⁹⁰

⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 493-494; Faruk Sümer, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 272; Seyhun Şahin, "Kösedağ Savaşında Selçuklu Ordusunda Gayrimüslimler", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, Kasım-Aralık 2017, s. 407-408; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 171; Seda Albayrak, "Kösedağ Savaşı'nda Selçuklu Emirleri", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, C. 3, 2019, s. 205.

⁸⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 495; Seyhun Şahin, "Kösedağ Savaşında Selçuklu Ordusunda Gayrimüslimler", s. 409; Toksoy, "Akşehir-i Erzincan", s. 188.

⁹⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 496; Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, s. 554; Ahmet Kütük, "Kösedağ Savaşı'nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 309.

Eyyübilerin gönderdiği kuvvet dışında diğer memleketlerden çağrılan kuvvetlerin hiçbiri yardıma gelmedi. Sâhib Mühezzibüddin Ali bu durum karşısında sultanı defalarca uyardı ancak bir sonuç alamadı. Sultan tecrübesiz emirlerin isteği ile aceleci davrandı ve savaş planı henüz doğru bir zemine oturtulmadan hareket etti.⁹¹

Ordu, Sivas'ın 80 km. doğusunda Zara ve Suşehri arasında bulunan Köseadağ'a vardığında İbn Bîbî'ye göre 40.000 kişilik Moğol ordusu da hızla Ermeni kaynaklarında Aseçman-Gaduk diye geçen Erzincan'ın Akşehir ovasına ilerledi. Selçukluların karargâhlarını kurdukları yer konumu ve imkânları bakımından oldukça avantajlı idi. Sâhib Mühezzibüddin Ali, Moğol ordusunu burada karşılamayı önerdi ancak Nizâmeddin Suhrâb, sultanı taarruza ikna etti. Selçuklu devlet adamları arasındaki görüş ayrılığı neticesinde Gıyâseddin Keyhüsrev, 11 Muharrem 641 / 1 Temmuz 1243 günü 20 bin kişilik bir kuvveti Moğollara karşı saldırı için Köseadağ yamacından Akşehir ovasına doğru gönderdi. Öncü birliklerin her birinin başında Beylerbeyi Gürcüoğlu Zahirreddîn, Pervâne⁹² Veliyeddin, Çâşnigâr Mübarizeddin Çavlı, Nizameddin Suhrab, Nasuheddin Farsî ve Gürcü Şalueoğlu Fahreddin gibi komutanlar bulunmakta idi. Bunlardan Nasuheddin Farsî, Eyyübilerin gönderdiği 2.000 askerin başında olan komutandı.⁹³

⁹¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 497; Erkan Göksu, "Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 242-245.

⁹² **Pervâne**: Anadolu Selçuklu Devleti'nde mülk, ikta ve arazi işleri ile uğraşan, bunlarla alakalı tayin, temlik ve tahrir işlerini yapan, defterlerini tutan kişilere verilen unvandır. Pervâneler aynı zamanda sultan ile birlikte istihbarat işlerini yürütürlerdi. Muharrem Kesik, "Pervâne", *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 244.

⁹³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 496; Turan, "Keyhusrev II", s. 626; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 60; Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", s. 60; Göksu, "Köseadağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu", s. 243; Mustafa Uyar, "Köseadağ Savaşı'nı Yeniden Değerlendirmek; İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı Bağlamında Bir Savaşın Anatomisi", *Türk'ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 331; Erol Topçu, "Şemseddin Muhammed İsfahânî'nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)", *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 2019, s. 253; Tezcan-Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", s. 332.

Selçuklu öncü birliğin taarruza geçmesi Baycu Noyan'ın işini kolaylaştırdı. Baycu, düşmanın vadinin en dar yerine gelmesini bekledi. Baycu'nun amacı Selçuklu kuvvetlerinin yamaçtan inerken yorulmasını sağlamak ve dar geçiştten kaçmalarını engellemekti. Selçuklular saldırıya geçince Moğollar eski Türk savaş taktiği olan sahte ricat uygulamaya başladılar. Bunun üzerine Selçuklu birlikleri düşmanın mağlup olduğu haberini yayarak rehavete kapıldı. Ancak kısa bir süre sonra Baycu Noyan kumandasındaki Moğol ordusu geri dönerek Selçuklu öncü birliğini kolayca mağlup etti. Mağlubiyeti öğrenen devlet adamları derhal bölgeyi terk ederek kaçmaya başladı. Ovaya inen Selçuklu ordusu öncü birliklerin perişan olduğunu görünce paniğe kapılıp dağılmaya başladı. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev görevini Çaşnigir Çavlı'ya devrederek yalnızca taşınması kolay değerli eşyalarını yanına aldı ve önce Tokat'a daha sonra da Antalya'ya kaçtı. Her şeyden habersiz olan tepelerdeki Selçuklu askerleri Moğollarla kısa bir vuruşma yaşadıktan sonra Sultan'ın ve devlet adamlarının kaçtıklarını fark edip mağlup olduklarını anladılar ve onlarda derhal kaçmaya başladılar. Ertesi gün Moğollar, Selçuklu karargâhında kimseyi görmeyince bunun bir savaş taktiği olduğunu düşündüler ve bir iki gün ehemmiyetli davranarak çadırlara girmediler. Ancak daha sonra durumu anlayarak Selçuklunun değerli ganimetlerini ele geçirdiler.⁹⁴

Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vasıfsızlığı, devlet adamları arasında fikir birliğinin sağlanmamış olması ve birçoğunun tecrübesizliği, devletin ekonomik ve sosyal bakımdan çöküntü içinde olması, orduda bulunan askerlerin moralsizliği ve savaş esnasında yanlış strateji izlemeleri kendilerinden sayıca az olan Moğol ordusuna onur kırıcı şekilde yenilmelerine neden oldu. Bu yenilgi Türkiye Selçuklu Devleti'nin inhitat döneminin fiilen başlamasına neden oldu.

⁹⁴ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 497; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 542; Plano Carpini, *Moğolistan Seyahatnamesi*, s. 96; Sümer, "Kösedağ Savaşı", s. 272; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 9; Turan, "Keyhusrev II", s. 626; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 229-231; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 171; Topçu, "Şemseddin Muhammed İsfahânî'nin Kösedağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)", s. 254; Toksoy, "Akşehir-i Erzincan", s. 188.

3. 1. Köseadağ Savaşı Sonrası Erzincan

Savaşın kaybedilmesi ile Selçuklu şehirleri Moğolların başlıca hedefi haline geldiler. Durumdan sonuna kadar faydalanmak isteyen Baycu Noyan ordusunun yönünü Sivas'a çevirerek şehrin kapılarına dayandı. Kalın ve yüksek surlarla çevrili olan Sivas şehri, Selçuklunun silah imalathanelerinin ve depolarının bulunması açısından oldukça önemli bir şehirdi. Şehrin ileri gelenleri ve halkı Moğollara karşı duracak güçlerinin olmadığını bildiklerinden Moğollarla anlaşmaya varmak istediler. Sivas kadısı Kırşehirli Necmeddîn, şehir halkının zulme uğramasını engellemek için yanına yiyecekler ve hediyeler alarak Baycu Noyan'ın yanına gitti. Kırşehirli Necmeddîn, Moğolların Harezmsâhlr ülkesini istila ettiklerinde Cengiz Han'ın hizmetinde bulunmuş ve hanın takdirini kazanarak ondan güven belgesi almıştı. Baycu Noyan da Kırşehirli Necmeddîn'i görünce tanıdı ve onun şehir halkına zarar verilmemesi isteğini kabul etti. Sivas şehri üç gün süreyle yağma edilip, silah depoları imha edildi ve şehrin surlarının burçları kullanılmaz hale getirildi. Baycu Noyan sözüne sadık kalarak halka zarar vermedi ve üç günün sonunda şehirden ordusunu çıkardı. Sivas halkı da üç günün sonunda şehrin kapılarını kapattı ve yalnızca Erzincan kapısı açık bırakıldı.⁹⁵

Baycu Noyan, Sivas'ı yağmaladıktan sonra Kayseri'ye doğru yürüdü. Kayseri, Türkiye Selçuklularının ikinci başkenti konumunda olup hükümdarların yazlık sarayı burada bulunuyordu. Moğolların kendilerine doğru gelmekte olduğunu haber alan şehir halkını büyük bir korku ve endişe sardı. Halkın bir kısmı savunma için hazırlanırken bir kısmı da Halep'e göç etti. Halep'e gidenler arasında Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi ve onun maiyeti de bulunmaktaydı. Kalabalık Ahî topluluğu ve sayısı belirsiz askerlerden bir kuvvet oluşturuldu. Bu kuvvetin başında Köseadağ bozgunundan kaçıp Kayseri'ye gelen Camedâr Samsamüddin Kaymaz ve şehrin subaşı Topal Fahreddin Ayaz bulunarak surları ve burçları iyice

⁹⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 501; Turan, "Keyhusrev II", s. 626; Darkot, "Sivas", s. 571; Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", s. 73; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 171-172; Tezcan-Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", s. 333.

kuvvetlendirmeye çalıştılar. Bu sırada Moğollar da şehrin dışında önlerine çıkanları öldürdüler ve etrafı yakıp yıktılar. Ertesi gün Baycu Noyan askerleri ile birlikte şehrin etrafını dolaştı ve Dericiler Çarşısı tarafına üç mancınık kurdurdu. Mancınıkların çalıştırılmasında esirleri ve Kalenderîleri kullandılar. Mancınıklarla on beş gün taş atışı yaparak burçların büyük hasarlar almasını sağladılar. Şehir halkı direnmeye devam ettiyse de her iki taraftan da büyük kayıplar yaşandı. Kayserililerden bir grup genç Mescid-i Battal Dağları'nda pusu kurup ara ara Moğollara saldırarak onlara büyük kayıplar verdirdiler. Moğolların ümidi kırılıp kuşatmadan vazgeçecekken bu sırada Kayseri iğdişbaşısı⁹⁶ Hacuk oğlu Hüsâm isimli bir Ermeni ihanet ederek var olan durumu değiştirdi. Baycu Noyan'a haber göndererek kendisine dokunulmaması şartıyla saf değiştireceğini bildirdi. Baycu Noyan'dan teminat alan Hacuk oğlu Hüsâm, Moğol karargâhına giderek şehir halkının sıkıntılarını anlattı ve çok geçmeden pes edeceklerini bildirdi. İhaneti öğrenen Kayseri halkı çok geçmeden bir ihanetle daha sarsıldı. Şehrin subaşı Topal Fahreddin Ayaz da Hacuk oğlu gibi canının bağışlanması şartıyla Moğolların safına geçti.⁹⁷

Yalnız kalan Emir Samsamüddin Kaymaz, ne Selçuklu sultanından ne de başkasından yardım göremeyince Moğol baskılarına daha fazla direnemedi. Moğol askerleri şehri ok yağmuruna tutarak önlerine çıkan herkesi öldürdüler. Şehre girerek kaleyi zapt ettiler ve halkı da kılıçtan geçirdiler. Kayseri'de büyük bir yağma başlatıp saray, köşk, ev ve surları yıktılar. Buradan aldıkları asilzadeleri ve şehir halkını işkenceye tabi tuttular. Şehirden aldıkları esirleri Meşhed Ovası'na götürerek burada büyük katliam yaptılar. Yalnızca hizmet edebilecek genç kadın-erkek ve

⁹⁶ **İğdişbaşı:** Sözlükte “*terbiye etmek, beslemek ve yetiştirmek*” manalarına gelen eski Türkçe iğitmek fiilinden türemiştir. XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da şehirlerde vergi memurlarına iğdiş adı verilmiştir. Bunların reislerine de “*iğdişbaşı, emîr-i iğdişan*” denilmektedir. İlhanlı malî teşkilatının Anadolu'da geniş ölçüde uygulanmaya başlaması ile önemlerini yitirmişlerdir. Faruk Sümer, “*İğdiş*” *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 524-525.

⁹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'îyye fî'l-Umûri'l-Alâ'îyye (Selçuknâme)*, s. 502-503; Turan, “Keyhusrev II”, s. 627; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 234-235; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 60.

sanatkârların hayatlarını bağışladılar. Çağdaş kaynaklar burada katledilen insan sayısının on binlerce olduğunu yazar.⁹⁸

Moğollar, Kayseri'yi de tahrip edip yeterince ganimet ve esir topladıktan sonra Mugan'a gitmek için yola çıktılar ve Erzincan önlerine geldiler. Baycu Noyan burada iyice yorulan ordusu ile bir süre konakladı. Yine bu dinlenme süresinde de durmayıp Anadolu'nun bazı şehirlerine akınlar düzenleyerek yağma yaptılar. Bu sırada Erzincan halkından da hayatlarının bağışlanması karşılığında yüklü miktarda para ve mal istediler. Ancak şehir halkı bu isteği kabul etmeyerek savunmaya geçti. Baycu Noyan bu direnişe öfkelenerek Erzincan'ı kuşattı ve mancınıklarla şehrin surlarını yıktırdı. Moğol saldırılarına dayanamayan şehir kısa sürede düştü. Erzincan'ı günlerce yağma ve tahrip ederek şehre girdiler. Şehirde büyük bir katliam yaparak sağ bıraktıkları insanları da esir ettiler. Genceli Kiragos, Moğolların Erzincan halkını şehrin surlarından çıkarabilmek için hileyle barış yapmak istediklerini ve halkında muhasaraya daha fazla direnemedikleri için bu teklifi kabul ettiklerini anlatmaktadır. Erzurum ve Kayseri ile aynı kaderi yaşayan Erzincan halkı da Moğollar tarafından kılıçtan geçirildi. Baycu Noyan, Erzincan'ı talan ettikten sonra Erzurum üzerinden Mugan'a döndü. Anadolu istilası sırasında ordusunda yardımcı kuvvet olarak görev yapan Gürcü ve Ermeni birlikleri gittiği her yere götürerek muhasaralarda bu kuvvetlerden yararlandı.⁹⁹ Vartan Vakayinâmesi'nde 692/ Kanûnusani 1243 senesinde Moğolların önce Kayseri, ardından Sivas ve Erzincan'ı zaptedip halklarını katlettiklerini yazmıştır. Erzincan'da yaşayan Ermeni halk da Moğolların itaati altına

⁹⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 504; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 542; Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", s. 76; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 235-236.

⁹⁹ Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 43; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 544; A.G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar; XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017, s. 41; Genceli Kiragos, *Moğol İstilas 1220-1256*, çev. Mahmut Kemal Bey, (Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2018, s. 87; Turan, "Keyhusrev II", s. 627; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 61,123-124; Enver Konukçu, *Üzümlü (Cimin)*, Doğu Yayınları, Erzincan 2004, s. 17; Koca, "Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu", s. 77-78; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 173; Tezcan-Karaaslan, "Baycu Noyan'ın Anadolu'daki Faaliyetleri", s. 333.

girdiler.¹⁰⁰ Moğollar, savaşın ardından Erzincan, Sivas ve Kayseri’de yaptıkları büyük katliamlarla geçtikleri her yerde kendilerinden korkulması gerektiğini göstermişlerdir.

Selçuklu ordusunun Moğollardan sayıca üstün olmasına rağmen böyle büyük bir yenilgiye uğramasında şüphesiz ki Sultan’ın ve tecrübesiz devlet adamlarının rolü büyüktü. Vezir Mühezzibüddin Ali’nin ifadesiyle “*Memleketin işi ve saltanatın ahvali, genç, bilgisiz ve tecrübesiz Sultan’ın sefiller ve ayak takımıyla düşüp kalkması yüzünden bu hale geldi. Onun eğlenceye olan aşırı düşkünlüğünden işin sonu musibete ve felakete vardı.*”¹⁰¹ Yenilginin ardından Amasya’ya kaçan Mühezzibüddin Ali ile Kadı Fahreddin, Mugan’a giderek Moğolları değerli hediyelerle yumuşatarak onlarla anlaşmaya vardılar. Barış teklifini kabul eden Baycu Noyan, hediyelerin yanında her yıl 360.000 dirhem, 10.000 koyun, 1.000 sığır ve 1.000 deve istedi. Baycu Noyan ile Mühezzibüddin Ali arasında yapılan antlaşma Naib Şemseddin İsfahanî tarafından Batuhan’a götürülerek onaylatıldı. Moğollarla anlaşmaya varıldığını öğrenen Sultan, Konya’ya dönerek Vezir Mühezzibüddin Ali’yi törenle karşılayıp ona armağanlar sundu. Daha sonra Selçuklu Devleti, Moğollara tâbi olduğuna dair bir antlaşma daha imzaladı. Selçuklular bu antlaşma ile Moğol hâkimiyetini hem hukuken hem fiilen tanımış oldular. Selçuklu Devleti’ne tabii olan devletlerden başta Kilikya Ermeni Krallığı ve Trabzon Rum İmparatorluğu, II. Gıyâseddin Keyhüsrev’i tanımayarak Moğollara tabii oldular. Vassal devletlerden yalnızca Halep Emirliği Türkiye Selçuklularına bağlılıklarını devam ettirdiler. Cengiz Han’ın torunu Batu Han, Selçuklu sultanına ok, yay, kılıç ve börk gönderdi. Böylece Ortadoğu’nun en güçlü devleti tâbi devlet durumuna düşerek, ağır vergilerden dolayı da giderek yoksullaşmış oldu. İstenilen ağır vergilerden sonra Kafkasya’daki Moğol genel valilerinin bir ayağı artık hep Anadolu’da oldu.¹⁰²

¹⁰⁰ Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 172.

¹⁰¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 505.

¹⁰² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 544; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 43; Sümer, “Kösedağ Savaşı”, s. 273; Turan, “Keyhusrev II”, s. 627; Fatma Akkuş Yiğit, “Kösedağ’dan Ayn Câlût’a Türk-Moğol Hâkimiyet Mücadelesi”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet

Kösedağ Savaşı ile Selçuklu Devleti yıkılmamış ancak çok büyük bir darbe yemiştir. Moğol fırtınası esen Anadolu'da anlaşılanın ardından tahrip olan bölgeler imar edilmeye çalışıldı.

Selçukluların en parlak döneminde tahta çıkan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, hükümdar olma niteliklerinden uzaktı. İçkiye ve eğlenceye düşkünlüğü, korkaklığı ve Sâ'deddin Köpek'in etkisinde kalarak tecrübeli devlet adamlarını bertaraf edip ülkeyi güçsüzleştirerek gerileme dönemine girmesine neden oldu. 1246 yılında Tarsus kuşatması sırasında Alâiye'de olan Sultan, beslediği vahşi hayvanlardan birinin ısırması sonucu birdenbire öldü. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in öldüğünde yirmi beş yaşında olduğu tahmin edilmektedir. Sultan'ın İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykûbâd adlı üç oğlu bulunmaktaydı. Onun ölümü üzerine Selçuklu tahtına henüz on bir yaşındaki büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus çıktı. Diğerleri ise dokuz ve yedi yaşlarında idi.¹⁰³

II. Gıyâseddin Keyhüsrev ölmeden önce Gürcü Hatun'dan olan oğlu Alâeddin Keykûbâd'ı veliaht tayin etmişti. Ancak Vezir Şemseddin Muhammed İsfahanî, Celâleddin Karatay, Şemseddin Hasoğuz, Eseddin Ruzbe ve Fahreddin Ebubekir gibi devlet adamları Türk geleneğine uygun olarak büyük melik İzzeddin Keykâvus'un tahta çıkmasına karar verdiler. Şemseddin Muhammed İsfahanî vezirlik makamında devam etti. Celâleddin Karatay saltanat nâibi, Şemseddin Hasoğuz beylerbeyi, Eseddin Ruzbe saltanat atabegi ve Fahreddin Ebubekir pervânelik görevine getirildi. Bunlar dışında Emir Şerefeddin Mahmud Erzincanî de tuğracılık makamına getirildi. Şerefeddin Mahmud Erzincanî daha önce Erzincan'da subaşılık görevinde bulunmuştu.¹⁰⁴

Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 439; Albayrak, "Kösedağ Savaşı'nda Selçuklu Emirleri", s. 207; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 173; Durak, "Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi", s. 170.

¹⁰³ İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), s. 517; Turan, "Keykâvus II", *İA*, 6, Eskişehir 1997, s. 642; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 245; Kütük, "Kösedağ Savaşı'nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü", s. 294; Sevim, "Keyhusrev II", s. 350.

¹⁰⁴ İbn Bibî, el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme), s. 515; Turan, "Keykâvus II", s. 642.

Devlet adamları arasındaki çıkar çatışmalarından dolayı kurulan bu düzen zamanla bozuldu. Vezir Şemseddîn Muhammed İsfahanî, rakiplerini bertaraf edip sultanın annesi Berdûliye Hatun ile evlenerek gücünü artırdı. Ancak emirler bu durumdan hoşlanmayarak hanedana saygısızlık olduğunu öne sürdüler. Daha önce vezire yardımcı olan Emir Şerefeddin Mahmud Erzincanî yardımlarından dolayı beylerbeyilik makamına getirilmişti. Ancak bu sefer o da vezirin karşısında durdu ve subaşı olduğu Erzincan'a gitti. Vezir Şemseddîn Muhammed İsfahanî, aralarını düzeltmeleri için Emir Taceddin Simcarî ve Emir Nizameddin Ali'yi Şerefeddin Mahmud Erzincanî'nin yanına gönderdi. Erzincanî'ye Niksar ve Erzincan subaşılığına ilave olarak 500.000 dirhem para vermeyi ve bunun karşılığında Şerefeddin Mahmud Erzincanî'nin hudutta oturarak buraları korumasını ve ülkeye gelen elçi ile ulaklara refakat etmesini istediler. Konu çözüme kavuştuktan sonra emirler vezirin yanına döndüler ancak Erzincanî çevresindekilerin kışkırtmaları sonucu sözünden dönerek Erzincan'da büyük bir ordu topladı. Kısa süre sonra Niksar'a doğru ilerledi ancak İsfahanî'nin Şemseddîn Yavtaş kumandasındaki kuvvetleri tarafından mağlup edildi. Mağlup olan Şerefeddin Erzincanî, silah ve erzakla dolu Kemah Kalesi'ne çekilerek burada savunma hazırlıkları yapmaya başladı. Bunu öğrenen Sâhib Şemseddîn, Erzincanî'nin üstüne büyük bir ordu gönderdi ve ordu Kemah Kalesi'ne giderek halkı yanına çekmeyi başardı. Fazla direnemeyen Şerefeddin Erzincanî, emirlerden af diledi ve Sâhib Şemseddîn'e özür mektubu yazdı. Özü kabul edilen Erzincanî, emirlerle birlikte Konya'ya giderken yolda Sâhib Şemseddîn'in gönderdiği bir ulak tarafından öldürüldü. Böylece vezir tüm rakiplerini ortadan kaldırıp yeni düzenini kurarak ülkeyi hükümdar gibi yönetmeye başladı.¹⁰⁵

Güyük Han'ın (1246-1248) Moğol tahtına çıkması için düzenlenen kurultaya devlet liderleri ve temsilcileri de çağrıldı. Karakurum'a çağrılan Sultan II. İzzeddin Keykâvus yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan ve atabegi Tercüman Bahâeddin

¹⁰⁵ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 547-548; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 28; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 246; Mustafa Uyar, *Moğollar ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020, s. 70; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 520; Kansu Ekici, *Anadolu Selçuklu Devleti'nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005, s. 13-14.

Yusuf b. Nuh'u gönderdi. Ancak üç yıl sonra Güyük Han yarlığıla II. İzzeddin Keykâvus'ı sultanlıktan, Şemseddîn Muhammed İsfahanî'yi ise vezirlikten azlettiğini Rükneddin Kılıç Arslan'ı sultan, atabeği Tercüman Bahâeddin Yusuf b. Nuh'u ise vezir tayin ettiğini bildirdi. Haberi alan Şemseddîn İsfahanî, Emîr-i Arız Reşideddin'i altın ve kıymetli eşyalarla Moğol hanına gönderdi. Reşideddin Erzincan'a geldiğinde Kılıç Arslan ve Bahâeddin Tercümân'ın yaklaştığı haberini aldı ve korkarak değerli eşyaları alıp Kemah Kalesi'ne koyarak Haleb'e kaçtı. Rükneddin Kılıç Arslan, 646/1249 yılında 2.000 kişilik Moğol askeriyle Erzincan'a kadar geldi ve buradan Sivas'a geçerek sultanlığını ilan etti. Yeni sultanı Erzincan, Diyarbakir, Malatya, Harput ve Kayseri gibi şehirler de tanıdı. Bu bölgelerde Şemseddîn Muhammed İsfahanî'nin adamları azledilerek yerlerine Rükneddin Kılıç Arslan'ın adamları yerleştirildi. Yeni vezir Tercüman Bahâeddin Yusuf b. Nuh, Selçuklu'nun Erzincanlı meşhur devlet adamlarından bir diğeridir.¹⁰⁶

IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Sâhib Şemseddîn'i ortadan kaldırdıktan sonra II. İzzeddin Keykâvus'un yeni veziri Celâleddin Karatay oldu. Karatay, Rükneddin Kılıç Arslan'ın yakın adamlarından Cemâleddin Hoteni'yi üç kardeşin birlikte tahta oturması ve üçü adına hutbe okutularak para bastırılması için ikna etti. Kılıç Arslan, Bahâeddin Erzincanî'yi vezirlikten azlederek Nizameddin Hurşid'in vezirliğe tayin olmasına karar verdi. Bahâeddin Erzincanî, azledilmesi üzerine Moğol askerlerinin yanına giderek Karatay'a haber gönderdi. Asker ve hazinelerin kendisinde olduğunu, Kılıç Arslan'a itibar edilmemesini ve devletin kendisinde kalacağını bildirdi ancak Karatay, Erzincanî'nin kötü niyetini anlayarak onun sözlerine itibar etmedi. Bu sırada Rükneddin Kılıç Arslan da Karatay'ın teklifini reddederek kuvvetlerini toplayıp Aksaray'a geldi. II. İzzeddin Keykâvus'un ordusuna karşı hücumla geçti ve Aksaray'ın yakınlarında Sultan Hanı bölgesinde yapılan savaşta Keykâvus'a yenildi. Kılıç Arslan yakalanarak Keykâvus'un yanına getirildi ve iki kardeş Konya'ya döndüler. Celâleddin Karatay, Rükneddin IV. Kılıç Arslan, II. İzzeddin Keykâvus ve II. Alâeddin Keykûbâd'ı tahta çıkartarak ortak saltanat devrini (1249-1254) başlattı.

¹⁰⁶ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 548; Faruk Sümer, "Keykavus II", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 355; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 484; Faruk Sümer, "Kılıçarslan IV", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 404; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 520.

Kendisi de üç sultana birden atabeg oldu. II. İzzeddin Keykâvus'a Konya merkez olmak üzere Aksaray, Ankara, Antakya ve ülkenin batı kısımlarını, IV. Kılıç Arslan'a Erzincan, Erzurum, Kayseri, Sivas ve Malatya'nın içinde olduğu doğu toprakları verildi. Küçük kardeş II. Alâeddin Keykûbâd'a ise önemli olmayan bazı yerler tahsis edildi. Üç kardeşin adına hutbe okutularak isimlerinin yazılı olduğu sikkeler kesildi.¹⁰⁷

Celâleddin Karatay sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nde kısa süreliğine de olsa birlik yeniden sağlanmış oldu. Selçuklu idarecilerinin kendilerinden korktuğunun farkında olan Moğollar bu durumdan istifade etmeye çalıştılar. Selçuklulardan alınan vergileri artırma yoluna giden Moğollara Tuğrâi Mahmud başkanlığında bir heyet gönderildi. Ancak bu heyetin gönderilmesi ile Selçukluda dengeler yeniden değişti ve Batu Han'ın elçileri yüksek mevkilere tayin etmesini sağladılar. Konya'ya dönen elçiler merkez tarafından atanan devlet adamlarının vazifelerini sahiplendiler ve ülkede çift başlı yönetim söz konusu olmaya başladı. Devlet adamları arasındaki mücadelelerden bir diğeri ise Erzincan serleşkerliği için ihtilafa düşen Muîneddin Süleyman ve Seyfeddin Torumtay arasındaki meseledir. Bu meselenin çözümü için Baycu Noyan'a gittiler. Muîneddin Süleyman, Köseadağ Savaşı'nda Baycu Noyan ile barışı sağlayan Mühezzibüddin Ali'nin oğludur. Baycu Noyan'ın daha önce Köseadağ Savaşı sonra Mühezzibüddin Ali'nin ile anlaşma yapması ikilinin ilişkilerini olumlu yönde etkilemişti. Bundan dolayı Muîneddin Süleyman ve Seyfeddin Torumtay meselesinde Muîneddin Süleyman'ı destekledi.¹⁰⁸

Moğollardan sürekli olarak gelen elçiler Sultan İzzeddin Keykâvus'un Mengü Han'ın huzuruna çıkmasını istiyorlardı. Devlet adamları da bu ısrar üzerine Keykâvus'u Karakurum'a göndermeye karar verdiler. Yola çıkan Keykâvus daha Sivas'ta iken 28 Ramazan 652/11 Kasım 1254 günü Celâleddin Karatay'ın

¹⁰⁷ Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 550; Sümer, "Kılıçarslan IV", s. 405; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 173; Ömer Tokuş, "Moğol Hâkimiyeti'nde Anadolu ve Anadolu'da Moğol Noyanlarının İsyanları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 230, C. 117, Eylül-Ekim 2017, s. 183.

¹⁰⁸ Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999, s. 246; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970, s. 33; Sümer, "Keykavus II", s. 355; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 250;

Kayseri’de hastalanıp öldüğü haberini alarak Konya’ya geri döndü. Keykâvus’un korkusu Karatay’ın kurmuş olduğu düzenin onun yokluğunda bozulup kardeşi Kılıç Arslan’ın yine tek başına tahta geçebilecek olmasıydı. Bundan dolayı Moğolistan’a kendi yerine küçük kardeşi II. Alâeddin Keykûbâd’ı göndermek istedi. Alâeddin Keykûbâd adamları ile birlikte yola çıktı ve onun Mengü Han’ın huzuruna çıkmasıyla saltanatın kendisine geçeceğini düşünen adamları gittikleri her yerde saltanatın II. Alâeddin Keykûbâd da olduğunu söylediler. Keykâvus ve Kılıç Arslan da bu durumdan haberdar oldular ve kendi adamlarını arkalarından göndererek Alâeddin Keykûbâd’ın lalası Bedreddin Muslih Hâdim’e para vererek Alâeddin Keykûbâd’ı öldürttüler. Baybars Mansûrî’ye göre II. Alâeddin Keykûbâd’ın cesedini Erzincan’a götürüp gömmüşlerdir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Alâeddin Keykûbâd’ın annesi Gürcü Hatun ile evlenmesi 1238 yılında olduğuna göre Keykûbâd öldüğünde ancak 17 yaşındaydı.¹⁰⁹ Celâleddin Karatay’ın otoritesi sayesinde kısa süreliğine de olsa kurulan düzen onun ve Alâeddin Keykûbâd’ın ölümlerinden sonra tamamen bozuldu. Bundan sonraki süreçte İzzeddin Keykâvus ve Kılıç Arslan’ın saltanat mücadelelerine şahit olacağız.

Keykûbâd’ın ölmesi ile saltanat İzzeddin Keykâvus ve Kılıç Arslan’a kaldı. Etraflarındaki adamların etkisi ve tek başına iktidar olma hırsından dolayı zamanla iki kardeşin arası açıldı. Sultan İzzeddin’in zevk ve sefaya düşkün olması ve Hristiyan dayılarının ülke yönetimine karışmaları devlet adamlarını da rahatsız ediyordu. Bunun üzerine Anadolu’dan bazı subaşılar birleşerek Kılıç Arslan’ı Kayseri’de sultan ilan ederek adına para bastılar. İzzeddin Keykâvus uzlaşmaya çalışsa da bir sonuç alamadı ve iki kardeş 1254 yılında Ahmedhisar bölgesinde vuruşmaya başladılar. Ancak Kılıç Arslan ağabeyine ikinci kez yenildi ve önce Amasya’ya daha sonra da Borgulu Kalesi’ne gönderilerek hapsedildi.¹¹⁰

¹⁰⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 29; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 490-492; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 250-251.

¹¹⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâ’iyye fî’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, s. 571; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s.30; Göde, “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, s. 174; Ekici, *Anadolu Selçuklu Devleti’nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)*,s. 34.

Kardeşini mağlup eden İzzeddin Keykâvus saltanatta tek başına kalmayı başardı. Ancak ülkenin iç karışıklıklarından yararlanmak isteyen Baycu Noyan bu sırada Anadolu'ya sık sık elçi göndermeye başladı. Gönderdikleri elçilerle anlaşma dışında daha fazla para ve mal isteyip alıyordu. Selçuklular da bu durumu önlemek için Emîr-i Dâd Fahreddin Ali'yi değerli hediyeler ve 100.000 sultanî dirhem para ile birlikte Batuhan'a gönderdiler. Haberi alan Baycu Noyan, yolda Fahreddin Ali'yi görerek bundan sonra Selçuklulara iyi bir şekilde bakmayacağını söyledi. Selçuklular, Ermeni saldırıları ve Türkmen ayaklanmaları ile uğraşırken Baycu Noyan'ın Anadolu'yu istilaya giriştiği ve öncü kuvvetlerinin Erzincan'a geldiği haberini aldılar. Moğol tehlikesinin boyutunun çok daha fazla olmasından dolayı Türkmen meselesi bırakılarak Moğollara karşı savaş hazırlığına başladılar.¹¹¹

Baycu Noyan'ı ikinci defa Anadolu'ya sevk eden başka bir neden daha vardı. Mengü Han'ın İran ve batı ülkelerinin idare etmesi için kardeşi Hülagü'yü *İlhan* unvanı ile görevlendirdi. Hülagü, Baycu Noyan'ın kullandığı Mugan'ı kışlak olarak seçince Baycu burayı terk edip ailesi ve askerlerini alarak Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldı. Anadolu'da yaylak ve kışlak temin edilmesi için İzzeddin Keykâvus'a haber gönderdi. Baycu'nun yeniden Anadolu'yu istila etmesinden korkan Selçuklu devlet adamları derhal harekete geçerek asker toplamaya başladılar. Moğol tabiiyetini kabul etmek istemeyen Sultan İzzeddin zaten Baycu ile mücadele halindeydi. Ancak Selçuklu devlet adamları Baycu konusunda fikir ayrılığına düştüler. Bir kısmı yaylak ve kışlak temin edilmesi gerektiğini savunurken diğer bir kısmı da Baycu ile savaşılması gerektiğini düşünüyordu. Bu esnada Baycu'nun ilk olarak Erzincan'a yerleştiği ve daha sonra Aksaray'a kadar geçtiği yerleri tahrip etmeye başladığı haberi geldi. Acele toparlanan Selçuklu ordusu da Aksaray'a hareket etti. Sultan Alâeddin Kervansarayı (Sultan Hanı)'na gelen iki ordu 23 Ramazan 654/14 Ekim 1256'da savaşmaya başladılar. Kısa sürede çözülen Selçuklu ordusu mağlup oldu ve İzzeddin Keykâvus'un veziri Kadı İzzeddin bu savaşta şehit oldu. İzzeddin Keykâvus saraydaki değerli eşyalarını toplayarak Konya'dan

¹¹¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.31; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 494; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 252.

Antalya'ya ardından Alâiye'ye kaçtı. Baycu derhal Konya'ya yöneldi ve şehri tamamen tahrip etmek istedi ancak şehir halkının topladığı değerli eşyaları görünce sadece dış surları yıkmakla yetindi.¹¹²

İzzeddin Keykâvus'un Antalya'ya gittiği haberini alan Baycu, sultanın ardından torunu Yisutay'ı göndererek İzzeddin'in yanına getirilmesini istedi. Ancak Yisutay Antalya'ya gittiğinde Sultan'ı bulamadı ve onun Lâdik'e gittiğini öğrendi. Yisutay, Sultan'a ulaşarak onun babasının yani Baycu'nun yanına gitmesi gerektiğini söyledi. Fakat Sultan İzzeddin, Baycu'nun yanına gitmeyip ona değerli hediyeler göndererek daha sonra yanına gideceğini bildirdi. İzzeddin'in Baycu'yu oyalayıp İznik imparatoru II. Theodoros Laskaris'in yanına gitmesi üzerine Baycu, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın hapisten çıkarılarak tahta geçmesi gerektiği kanaatine vardı. Kılıç Arslan 16 Safer 655/4 Mart 1256 günü Nizameddin Hurşid ve Muineddin Süleyman'ın da destekleri ile Selçuklu tahtına çıktı. İlk iş olarak devlet adamlarını Aksaray'a göndererek Moğollarla barış imzalattı ve Moğol ordusunun tüm masraflarını karşıladı. Nizameddin Hurşid'in Hoca Noyan'ın ölümünden sorumlu tutulup idam edilmesi üzerine Pervânelik görevine Muineddin Süleyman getirildi.¹¹³

3. 2. Pervâne Muineddin Süleyman Dönemi Erzincan

Cengiz Han'ın torunu Hülâgu Han (1256-1262) tarafından İran Moğolları olarak da bilinen İlhanlı Devleti¹¹⁴, Moğolların batıdaki temsilcisi olarak 1256 yılında İran'da kuruldu. İlhanlıların ilk hükümdarı Hülâgu Han (1256-1262) Bağdad

¹¹² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 576; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.32; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 562; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 46; Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 499; Turan, "Keykâvus II", s. 643; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 253; Züriye Çelik, *Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2014, s. 103; Halil Çetin, "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume, 7/4, Ankara 2012, s. 1205.

¹¹³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 33-34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 501; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 256; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 174.

¹¹⁴ Bertold Spuler, "İlhanlılar", *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 967; Bertold Spuler, "Ilkhans", *EF*, III, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 1120-1121; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 102.

seferi için hazırlık yaparken Baycu Noyan'ı da yanına çağırıldı. Baycu'nun Bağdad seferinde başarılar elde etmesine rağmen Anadolu için “*ben il kıldım*” cümlesini kurması Hülâgu Han'ı kızdırdı ve kumandanının öldürülmesine karar verdi. Baycu'nun Anadolu'dan ayrıldığı haberini alan İzzeddin Keykâvus, Moğol tehlikesinin azalmasını fırsat bilerek İznik imparatoru II. Theodoros Laskaris'in yanına verdiği 3.000 Frenk askerle birlikte 1 Mayıs 1257'de Konya'ya dönerek tekrar tahta geçti. Rükneddin Kılıç Arslan ise ağabeyinin dönmesi üzerine önce Kayseri'ye; oradan da Muîneddin Pervâne ile birlikte Tokat'a gitti. İzzeddin Keykâvus'un Anadolu şehirlerini tek tek itaat altına almaya başlaması üzerine Rükneddin Kılıç Arslan saltanatını geri almak için Moğollara başvurdu. Hülâgu Han, devletin tamamının Rükneddin Kılıç Arslan'a verildiğine dair bir yarlğ verdi. Rükneddin Kılıç Arslan, Hülâgu Han'dan yarlğ ve askeri destek sözü alarak Muîneddin Pervâne ile birlikte Erzincan'a döndü. Ancak kış mevsiminin yaklaşması sebebiyle İzzeddin Keykâvus ile mücadele edemeyeceğini anladı ve Erzincan'da kalarak kışın geçmesini beklemeye karar verdi. Rükneddin Kılıç Arslan bu süre zarfında emirlerine hediyeler vererek onları kendine bağlamaya çalıştı. Erzincan vilayetine ait olan bazı arazileri emirlerine ikta olarak paylaştırdı.¹¹⁵

Bahar başlangıcında Muîneddin Pervâne de her yerden asker toplamaya çalışıyordu. Moğollardan tümen komutanı Bayan Noyan da Nisan 1258'de Erzincan'a geldi ve Muîneddin Pervâne ile birlikte Tokat'a yürüdü. Şâh Melik önderliğindeki İzzeddin Keykâvus'un ordusu Muîneddin Pervâne ve Moğolların bulunduğu bölgeye giderek Yıldız Dağı civarında savaşa başladılar. Muîneddin Pervâne ve Moğol askerleri burada büyük bir bozguna uğrayarak Erzincan'a kaçmak zorunda kaldılar. Muîneddin Pervâne, Erzincan'a vardığında kaybetmenin hırsıyla burada daha fazla duramayıp Moğol karargâhına hareket etti ve Hülâgu Han'dan donanımlı askerler istedi. Hülâgu Han bu yenilgiye çok kızdı ve Muîneddin Pervâne'nin isteğini reddetmeyerek Kereyit kabilesinden Müslüman olduğu düşünülen Alıncak Noyan ve Kadagan Noyan'ın yanında bir tümen (10.000) asker

¹¹⁵Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 38; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 581; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 521.

ile Anadolu'ya gönderdi. Erzincan'a gelen Moğol ordusu burada bir süre kalarak Rükneddin'in ordusu ile birleşti ve Niksar'a sefer düzenlenerek bölge ele geçirildi. Burada tahta çıkan Rükneddin Kılıç Arslan'ın ilk icraatı Niksar'ın alınmasında büyük başarısı olan ve Moğol nezdinde bir saygınlığı olan Muîneddin Pervâne'yi Niksar subaşılığına getirmek oldu. Bunun dışında Erzincan'ın köylerini de yanındaki beylere iktâ etti ve bütün Selçuklu ülkesine hâkim olunca bu köylerin mülkiyetinin kendilerine verileceğini bildirdi.¹¹⁶

Niksar'da iki gün kaldıktan sonra Tokat'ı zapt etmek için yola çıktılar. Ancak onlar Tokat'a varmadan Muîneddin Pervâne'nin naibleri ve oğulları kendilerine bir zarar gelmeden Erzincan'a gitmeleri şartıyla şehri Yavtaş'a teslim etmişler ve Sultan İzzeddin'in naibleri de Tokat'a yerleşmişlerdi. İzzeddin Keykâvus'un adamları kaleyi Sultan Rükneddin'e teslim etmeyi reddedince Sultan'ın emriyle kaleye mancınıklarla saldırdılar ancak bir sonuç alamadılar. İki kardeş arasında çekişmeler sürerken Moğol hanına gönderilen ve yolda öldürülen küçük kardeş II. Alâeddin Keykûbâd'la birlikte olan heyet 4 yıllık aradan sonra memleketlerine döndüler. Bu süre zarfında Keykûbâd'ın ölümüyle alakalı Batu Han tarafından sorguya çekildiler. Heyettekiler Alâeddin Keykûbâd'ın ölümüyle iki sultan arasında görüş ayrılığına düştüler. Mengü Han'ın huzurunda Kılıç Arslan'ın tarafını Şemseddîn Mahmud Tuğrâi, İzzeddin Keykâvus'un tarafını ise Torumtay tutuyordu. Görüşmeler sonunda Mengü Han ülkeyi iki kardeş arasında bölerek yönetilmesi kararına vardı. Sivas Nehri'nin (Kızılırmak) Bizans sınırına kadar olan batısı Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a, Erzincan'ı da içine alan ve Moğol sınırına kadar uzanan doğusu da Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a verildi.¹¹⁷

¹¹⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 581; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 39; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 142-143; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 350; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 257; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 176; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 521

¹¹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 582; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 508; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 258.

Keykâvus ve Kılıç Arslan 4 Şaban 657/ 27 Temmuz 1259'da Hülâgu Han'ın çağrısı üzerine Tebriz'e gittiler. Hülâgu Han, Selçuklu topraklarını Mengü Han'ın yarlığına uygun olarak iki sultan arasında taksim etti ve Selçukluların Moğollara vereceği vergileri artırdı. Her iki kardeş de İlhanlı hazinesinden borç olarak altın ve gümüş bâlişler¹¹⁸ aldılar. Sonrasında Fahreddin Ali, II. İzzeddin Keykâvus'un vezirliğine getirilirken Muîneddin Süleyman da IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri oldu.¹¹⁹

Vezir olmasıyla birlikte Muîneddin Süleyman'ın nüfuzu daha da arttı ve Moğolların itimadını kazanmak için onlara karşı hizmetini artırdı. Öyle ki bir süre sonra Hülâgu Han, Kılıç Arslan'a: *“Bundan sonra devlet işleri için bana Muîneddin Süleyman'dan başka kimse gelmesin”* demişti. Muîneddin Pervâne mevkiini artırmak ve Sultan İzzeddin Keykâvus'u yalnızlaştırmak için devlet adamlarını yanına çekmeye çalıştı. Bunun üzerine Sultan İzzeddin, Memlûk sultanı Baybars'tan¹²⁰ (1260-1277) ülkesini Moğol boyunduruğundan kurtarması için yardım istedi. Baybars da Selçuklu ülkesinde bazı yerlerin verilmesi vaadiyle bu teklifi kabul etti ancak Sultan İzzeddin'e söz verdiği yardımı gerçekleştirmedi. Keykâvus'un Memlûk yardımını beklediğini öğrenen Muîneddin Pervâne durumu Hülâgu Han'a bildirerek Keykâvus'un bertaraf edilmesini istedi. İzzeddin Keykâvus'un başka faaliyetlerinden de rahatsız olan Hülâgu, onun öldürülmesi için bir yarlık hazırlattı. Bu yarlığa *“Sultan İzzeddin bilsin ki o buraya gelince bizden ne iyilik beklediyse yerine getirdik. İsteddiği her şeyi karşıladık. Hatta ihtiyacı karşılığında hazineden borç verdik. Rum memleketleri için üstlendiği az miktarda vergiye razı olduk. Fakat o makama ve eğlenceye kavuşunca iyiliklerimizi unuttu. Vergi (mâl) tahsili için giden elçilerimize yüz vermedi. Ne Rum vergisinden ne de borç paradan hazineye bir şey girmedir.*

¹¹⁸ **Bâliş**: Moğollarda para birimidir. Cengiz Han döneminde altın ve gümüş olarak basılmıştır. DİA, “Bâliş”, DİA, 5, İstanbul 1992, s. 22.

¹¹⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 45; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 46; Muharrem Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, DİA, 31, İstanbul 2006, s. 91.

¹²⁰ Kazım Yaşar Kopraman, “Baybars I”, DİA, 5, İstanbul 1992, s. 221.

Şimdi eğer balık gibi denizin dibine gitse veya kuş gibi havada uça bile bundan sonra bizden aman dileyemeyecek ve elimizden kurtulamayacaktır.” yazılıydı.¹²¹

Kılıç Arslan ve Muîneddin Pervâne, Alıncak Noyan’ın ordusunu Erzincan’da karşıladı. Muîneddin Pervâne burada Alıncak Noyan’ın konaklama ihtiyaçlarını karşıladı daha sonra buradan kalkarak Aksaray’a yöneldiler. Haberi alan Keykâvus Antalya’dan Konya’ya gelerek veziri Fahreddin Ali’yi olan biteni anlamak için henüz Aksaray’da olan Kılıç Arslan’a gönderdi. Muîneddin, Fahreddin Ali’ye ülkenin tamamının veziri olmayı teklif etti ve onu Rükneddin Kılıç Arslan’ın veziri olmaya ikna etti. Çıkar yol bulamayan Keykâvus önce Antalya’ya oradan da 660/1262 yılında Bizans İmparatorluğu’na sığındı. Kılıç Arslan da Konya’ya gelerek tahta oturdu. Moğol noyanları da Malatya’nın da içinde bulunduğu bazı vilayetlerde Kılıç Arslan’ın sultanlığını kabul ettirmeye çalıştı.¹²²

Muîneddin Pervâne, Keykâvus taraftarı devlet adamlarını bertaraf ederek ülkede süper güç haline geldi. Öldürülen devlet adamlarından birisi de Müşrif-i Mülk Erzincanlı Sadr Kıvameddin idi. Boşalan makamlara da yeni tayinler yaparak kendi adamlarını yerleştirdi. İstifâ Divânı’na damadı Erzincanlı âlim Meceddeddin Muhammed b. Hüseyin, onun kardeşi Kutbeddin Mahmud Erzincan valiliğine, Nazır-ı Memalik makamına da Erzincanlı Zeyneddin Ahmed tayin edildiler.¹²³ Muîneddin Süleyman Pervâne, Moğolları arkasına alarak otoritesini güçlendirdi ve hükümdar her ne kadar Kılıç Arslan olsa da ülkeyi asıl yöneten Pervâne oldu. Muîneddin Pervâne bu hızlı yükselişinin karşısında duran herkesi ortadan kaldırmayı bilmiştir.

İzzeddin Keykâvus meselesini de kendi lehinde halleden Muîneddin Pervâne sonraki iş olarak Sinop’un alınması ile uğraştı. Rükneddin Kılıç Arslan ve Muîneddin Pervâne, 663/1265 yılında İlhanlı tahtına çıkan Abaka Han’ın (1265-

¹²¹ İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 593; Mevlânâ Celâleddin, *Mektuplar*, s. 244; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 50.

¹²² İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 593; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 51; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 46; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 34-35; Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, s. 91.

¹²³ Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 310-312; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 522.

1282) yanına giderek onu kutladılar ve Sinop’u Rumlardan almak için müsaade istediler. Muîneddin Anadolu’ya döndükten sonra ilk iş olarak Tokat, Niksar ve Samsun vilayetlerinden topladığı askerlerle Sinop’a yürüdü. Şehri ele geçiren Pervâne, Rumlara ait on iki kaleyi de Müslümanların yaşantısı için uygun olmadığı gerekçesiyle yıktırarak bölgeye hâkim oldu. Muîneddin Pervâne, Sinop’un fethedilmesinin ardından Rükneddin Kılıç Arslan’dan buranın mülkiyetinin kendisine verilmesini istedi. Moğol desteğini alan Pervâne’nin karşısında çaresiz kalan Sultan, mecburen Sinop’un mülkiyetini bizzat İbn Bîbî’nin kaleme aldığı temliknâme¹²⁴ ile ona verdi. Pervâne Sinop’ta bulunamayacağı için buraya vekil olarak oğlu Muîneddin Muhammed’i bıraktı. Ancak bu olaydan sonra Sultan ile Pervâne’nin arası açıldı. Pervâne ülke işlerinde engel olarak gördüğü Sultan’ı Memlûklerle ittifak yaptığı yalanı ile Abaka Han’a şikâyet etti. Abaka Han, Pervâne’ye kendisinin Anadolu’daki naibi olduğunu ve Sultan Rükneddin’i öldürebileceğini söylemesi üzerine harekete geçen Pervâne, 664/1266’da Moğol askerleri aracılığıyla Sultan Rükneddin’i yay kırışi ile boğdurttu. Rükneddin Kılıç Arslan’ın öldürülmesinden sonra yerine oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev (1266-1282) tahta çıktı. İbn Bîbî yeni sultanın tahta oturtulduğu zaman iki buçuk yaşında olduğunu, Aksarayî ise sultanın altı yaşında olduğunu yazmaktadırlar.¹²⁵

Yeni hükümdar döneminde de Muîneddin Süleyman, pervânelik görevine devam etti. Adamlarını devletin en üst makamlarına yerleştirdi. Saltanat naibliğine Emineddin Mikail, istifâ¹²⁶ divanına Mecdeddin Hüseyin, işrâf-ı memâlikliğe

¹²⁴ **Temliknâme:** İslam devletlerinde devlete hizmeti geçenlere hükümdar tarafından verilen mülk olarak verilen yerlerin belgesi. Mehmet İpşirli, “Temliknâme”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 430.

¹²⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 63-66; İbn Bîbî, *El-Evâmirü’l-Alâ’iyye fi’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, s. 598-599; Tarih-i Âl-i Selçuk, *Anonim Selçukname*, s. 47; Wilhelm Barthold, “Abaka”, *İA*, 1, Eskişehir 1997, s. 4; Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, s. 92; Besim Darkot, “Sinop”, *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 685; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 277; Şakir Ülkütaşır, “Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muînüddin Süleyman Pervâne”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 103, Mayıs 1971, s. 611; İbrahim Tellioğlu, “Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, Ekim 2006, s. 23; İlhan Aslan, “Doğu Karadeniz’de Moğol Hâkimiyeti”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Kasım 2017, s. 606; Alptekin Yavaş, “Bir Ortaçağ Banisi: Pervane Mu’inü’l-dîn Süleyman”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 42, Kış 2010, s. 119.

¹²⁶ **İstifâ:** Maliye. Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 67.

Celaledin Mahmud ve beğlerbeğlik görevine ise Şerefeddin Mesud Hatir getirildi. Eski görevine devam eden tek devlet adamı Vezir Fahreddin Ali oldu.¹²⁷

İzzeddin Keykâvus'un 1271 yılında Suğdak'tan eski vezirine gönderdiği mektup Muîneddin Pervâne'nin Sâhib Atâ Fahreddin Ali aleyhtarı bir politika izlemesine neden oldu ve Fahreddin Ali'yi görevinden uzaklaştırarak Osmancık Kalesi'ne hapsedtirdi. Fahreddin Ali'nin oğlu Abaka Han'ın huzuruna çıkarak babasının hapisten çıkmasını sağladı ve Sâhib Atâ, Abaka Han'ın yanına giderek suçsuzluğunu ispatlayıp vezirlik görevine geri döndü. Pervâne, kendine rakip gördüğü devlet adamlarını Baybars veya İzzeddin Keykâvus ile münasebetlerinin olması ile suçlardı. Bu olay ile Abaka Han'ın Muîneddin Pervâne'ye olan güveni sarsıldı.¹²⁸

Muîneddin Pervâne artık kendisini de aşan Moğol hâkimiyetinden rahatsızlık duyup Anadolu'daki Moğol valileri ile devamlı olarak çatışmaya başladı. 1273 yılında Memlûk sultanı Baybars'a mektup göndererek Moğollar'ı Anadolu'dan çıkarmak için yardım istedi. Bu sırada Abaka Han, Pervâne ve Moğol komutanlarını aralarındaki husumeti çözmek için onları huzuruna çağırdı. Muîneddin Pervâne, Abaka Han'a Moğol komutanlarının Anadolu'da yaptıkları zulümleri anlatarak bu duruma bir çözüm bulunmasını talep etti. Abaka Han, kardeşi Acay Noyan'ı Anadolu'daki görevinden alarak yerine Sulduz Tudavun Noyan ve Celayir Toku Noyan'ı kırk özel adamı ile tayin etti. Noyanlar Anadolu'daki İlhanlı Devleti'ne ait olan bütün maddi varlığı toplamak ve kayda geçirmekle görevlendirildiler. Ancak Abaka Han bu sefer Muîneddin Pervâne dâhil bütün devlet adamlarının bu noyanların izni alınmadan hiçbir işe kalkışmamalarını emretti. Bu olay ile Muîneddin Pervâne'nin Moğollar gözünde itibarının ne kadar düştüğü anlamaktayız. Pervâne ve diğer devlet adamları Tebriz'de Abaka Han'ın yanındayken Hâtiroğlu Emir Şerefeddin ve içlerinde Muîneddin Pervâne'nin oğlunun da bulunduğu bazı beyler Moğol baskılarına dayanamayıp baş kaldırdılar. Baybars'a 100 kişilik bir heyetle

¹²⁷ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 67; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", s. 92.

¹²⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 602; Erdoğan Merçil, "Sâhib Ata", *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 515; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", s. 92.

haber göndererek Anadolu'ya davet ettiler ancak Baybars bir sene sonra yardıma gelebileceğini bildirdi. Haberi alan Moğollar, Tudavun Noyan önderliğinde Ekim 1276'da 30.000 kişilik bir orduyla Anadolu'ya gelerek isyanı bastırdılar. Hâtiroğlu Emir Şerefeddin ise Abaka Han'ın emriyle öldürüldü.¹²⁹

Moğolların Anadolu'da Hristiyanlara imtiyazlar tanınması Türkmenlere ise baskı uygulaması Hristiyan halkın İlhanlı yönetiminden memnun olmalarını sağlıyordu. Hristiyanlar elde ettikleri imtiyazların yok olması korkusuyla Türkmenlerin Sultan Baybars'tan yardım istemelerinden rahatsızlık duyular. Bu nedenle Türkmen ve Hristiyan halk arasındaki gerginlik giderek arttı. Hristiyanların Erzincan Metropoliti Merhâsya, Abaka Han'ı Türkler aleyhinde kışkırtmaya başladı. Merhâsya'nın bu girişiminden haberdar olan Muîneddin Pervâne ile aralarında çekişmeler başladı. Merhâsya, Erzincan'ı Selçuklulardan ayırmak için yalnız hareket etmeye başladı. Selçuklu emiri Yavtaş papazın bu hareketlerine engel olmak ve vergi toplamak için Erzincan'a gitti ancak toplanan vergilere Moğollar el koydular. Bunun neticesinde Metropolit Merhâsya, Abaka Han'ın himayesini talep etti ve Erzincan'ın kendisine verilmesi karşılığında 500 süvari askeri besleyeceğini bildirdi. Muîneddin Pervâne ise bu duruma engel olmak için Metropolit'in çiftçilere dini kıyafetler giydirerek onları vergiden düşürdüğünü, bu nedenle cizye ve haraç gelirlerinin azalarak hazineyi zarara uğrattığını söyleyerek Metropolit Merhâsya'nın oyunlarını ortaya çıkardı. Pervâne Muîneddin, Merhâsya probleminin kökünden hallolması için onun ölüm emrini verdi ve 1277 yılında Harput beyi, Merhâsya ile birlikte otuz papazı daha öldürerek kendisi de Mısır'a kaçtı. Böylece Hristiyan ve Müslüman halkın arasındaki çekişmelere son vermek istedi.¹³⁰

¹²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 612-613; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 41; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", s. 92; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 283; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 177; Cem Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014, s. 47-50; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 16, İzmir 2001, s. 43-44; Ülkütaşır, "Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muînüddin Süleyman Pervâne", 612.

¹³⁰ Al-Melik-Al-Zahir, *Baybars Tarihi*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu, c. 2, Ankara 2000, s. 58; Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 92; Abdullah Kaya,

Baypars Tarihi'nde ise Pervâne Muîneddin'in Merhâsya'yı öldürmesi için Erzincan'ın vali naibi olan Kudbeddin Mahmud'u görevlendirdiği yazmaktadır. Kudbeddin Mahmud, Merhâsya ile birlikte oğlu Hanss ve adamlarından 30 kişiyi öldürdü.¹³¹

Selçukluların yardım istekleri doğrultusunda 675/1276-1277 yılı Zilkâde ayında Sultan Baybars 30.000 kişilik bir ordu ile Elbistan'a geldi. Tudavun Noyan ve Toku Noyan'ın 15-16.000 kişilik Moğol birlikleri de bu bölgeye geldi ve iki ordu arasında savaş başladı. Moğol ordusu sayı bakımından Memlüklerden az idi. 10 Zilkade 675/15 Nisan 1277 günü Moğollar büyük bir yenilgiye uğradılar. Savaş sırasında Moğollardan yaklaşık 6.700 kişi öldürüldü ve çok miktarda asker de esir alındı. Moğolların yanında savaşa katılan Muîneddin Pervâne ikili siyaset izleyerek Selçuklu askerlerinin daha pasif davranmalarını sağladı ve Selçuklu birliklerinin bir kısmı saf değiştirirken bir kısmı da gönüllü olarak esir oldular. Erzincan valisi Kutbeddin Mahmud ve Pervâne'nin oğlu Alâeddin Ali de savaş sırasında Memlük ordusu tarafına geçenler arasında idi. Anadolu'da askeri ve mali anlamda oldukça büyük faaliyetler yapan Sulduz kabilesinden Tudavun ve Celayirli Toku'nun savaşta öldükleri haberini alan Abaka Han çok öfkeleni ve Sultan Baybars'tan intikam almak için yemin etti. Sultan Baybars galibiyet sonrası Kayseri'ye giderek Selçuklu tahtına oturdu ve kendi adına hutbe okutturarak para kestirdi. Sultan Baybars, kendi devletine fetihnameler göndererek “*mel'un Moğolları yendik ve Anadolu'yu bir günde aldık*” diyerek müjdeyi verdi. Savaş sonrasında Sinop'a giden Muîneddin Pervane'yi yanına çağırdı ancak Pervane bunun kendisi için tehlike olduğunu düşünerek Sultan'ın teklifini reddetti. Pervane'nin asıl istediği Abaka Han'ın Anadolu'ya gelmesi ve Baybars ile burada karşılaşmaları idi. Ancak Sultan Baybars kendi merkezinden oldukça uzakta olmasından dolayı Anadolu'da daha fazla kalmayarak memleketine döndü.¹³²

“İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, S. 2, 2013, s. 307.

¹³¹Al-Melik-Al-Zahir, *Baypars Tarihi*, s. 84.

¹³² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 620-622; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 87-89; Al-Melik-Al-Zahir, *Baypars Tarihi*, s. 84-86; Kaymaz,

Abaka Han hiç vakit kaybetmeden 30.000 kişilik kuvvetle Tebriz'den Anadolu'ya doğru hareket etti. Önce Erzincan'a uğradı ve Moğolların Anadolu naibi Taceddin Mu'tez, Erzincan'a kadar Abaka Han ile birlikte gelip burada Moğol ordusunun ihtiyaçlarını karşıladı. Abaka Han daha sonra da Divriği üzerinden Elbistan'a giderek savaş alanını inceledi. Mu'ineddin Pervâne ve Sâhib Ata Fahreddin Ali de Abaka Han'ı karşılayarak huzuruna çıktılar. Abaka Han savaş alanında Selçuklu askerlerinden ölenlerin olmadığını görünce Mu'ineddin Pervâne'yi Memlûkler ile iş birliği yapmakla suçladı. Abaka Han, Sultan Baybars'a karşı yapacağı seferi yaz mevsimin oldukça sıcak geçmesinden dolayı erteleyerek ona hakaret ve tehdit dolu bir mektup gönderdi. Kayıplarının acısını Anadolu halkından çıkarmayı tercih etti. Elbistan Ovası'nda yaşayan Türkmen halkı katletti ve ardından Kayseri'ye giderek Sultan Baybars'ı karşılayan ulema ve esnafı öldürttü. Elbistan Savaşı ile alakası olmayan Sivas'ta bile yağma ve kıyım yaptı. Divriği'de kalenin yıkılması emrini verdi. Kayseri ile Erzurum arasında kalan bölgede Moğol askerlerinin yayılıp yağma ve katliam yapmalarını emretti. Erzincan'da bu yağma faaliyetlerinden nasibini aldı. Anadolu'da yeniden büyük bir katliam yapıldı ve rivayetlere göre 200.000 Türk öldürüldü. İbn Şeddad, yalnızca Kayseri'de 200.000 kişinin katledildiğini burası dışında Erzurum'a kadar olan bölgede ise halktan 500.000 kişinin öldürüldüğünü yazar. Abaka Han, Anadolu'daki işleri bittikten sonra Mu'ineddin Pervâne ve Sâhib Ata'yı yanına alarak Azerbaycan'a doğru yola çıktı. Dönüş yolunda Erzincan'a gelerek burada bir süre kaldıktan sonra Anadolu'da düzenin yeniden kurulması ve korunması için kardeşi Kongurtay'ı görevlendirdi.¹³³

Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü, s. 169; Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 234-235; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 51-52; Erol Keleş, "Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 123, S. 242, Eylül-Ekim 2019, s. 66-68; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 178-179; İbrahim Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, Elazığ 2010, s. 349-352; Ülkütaşır, "Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Mu'ineddin Süleyman Pervâne", s. 103.

¹³³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 623; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 89-90; Al-Melik-Al-Zahir, *Baybars Tarihi*, s.112; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 43; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 170-171; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih

Abaka Han, Elbistan yenilgisinin baş sorumlusu olarak gördüğü Muîneddin Pervâne'nin mallarına ve iktâlarına el koydu. Pervâne Azerbaycan'a gitmeden önce Şebinkarahisar ve Kemah kalelerine sığınmak istedi fakat kale kumandanları Pervâne'nin bu isteğini reddettiler. Erzincan'dan geçtiği sırada ise oradaki dostları tarafından kurtarılmak istendi ancak Muîneddin Pervâne : *"Horasanlılar bu ülkeye gelecekler. Horasanlı var oldukça bize hayatın ne faydası olur? Kaçmak kolaydır ve fırsat da vardır. Fakat bizim yüzümüzden Moğol arkamızdan gelir, vilayetlerin çoğunu harap eder, suçsuz Müslümanlar zarara uğrar. Ben birkaç günlük hayat için kaçmam sebebiyle halkı Moğol'un düşmanlık, zulüm ve eziyet darbesiyle nasıl karşı karşıya bırakmayı uygun görürüm?"* cevabını verdiği rivayet edilir. Yargılanması için Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Aladağ'a götürülen Pervâne burada Baybars ile mektuplarının gün yüzüne çıkmış olmasından dolayı yaptıklarını itiraf etti ve 33 adamı ile birlikte 1 Rebûlevvel 676/ 2 Ağustos 1277'de Gökçe Batur Noyan tarafından boynundan vurulmak suretiyle idam edildi.¹³⁴

Muîneddin Pervâne başlarda Moğolların baskılarına dayanmış ve onları iyi bir şekilde idare etmiştir. Bu sayede onun döneminde kısa süreli de olsa istikrar ve sükûnet tesis olunmuştur. Muîneddin Pervâne'nin başarılarından dolayı bazı kaynaklar onun görev yaptığı süreci *"Muîneddin Pervâne Devri"* olarak anmışlardır.¹³⁵ Muîneddin Pervâne, mutlak hâkimiyetini kurmak için kendine engel gördüğü sultanları ve devlet adamlarını ortadan kaldırmaktan çekinmemiştir.

Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 83; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 236; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 178-179; Keleş, "Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası", s. 68-69; Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", s. 44; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 522; Ülkütaşır, "Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervâne", s. 612; Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", s. 355-357.

¹³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 626; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 90-91; Al-Melik-Al-Zahir, *Baybars Tarihi*, s. 92-93; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 569; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 171; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 237; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 179; Kesik, "Muinüddin Süleyman Pervâne", s.92; Ülkütaşır, "Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervâne", s.612; Güneş, "Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi", s. 357.

¹³⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013, s.297.

Başlarda Moğollardan aldığı destek ile ülkede tek adam konumuna gelmiş ancak Moğolların bitmek bilmeyen istekleri karşısında onları da başından defetmek için Memlûklerden yardım istemiştir. Moğollar ve Memlûkler arasındaki siyasetinde hatalar yapması Muîneddin Pervâne'nin sonunu getirmiştir. Muîneddin yaptığı hatalarla sadece kendi sonunu getirmemiş Selçukluları da çıkılmaz bir yola sokmuştur. Kendi devrinde Selçuklu Devleti'nde oluşturduğu otorite onun ölümüyle de yok olmuştur.

4. İlhanlı Hâkimiyeti

4. 1. Timurtaş Noyan Öncesi Anadolu Genel Valileri ve Erzincan

676/1277'de Muîneddin Pervâne'nin öldürülmesinden sonra Abaka Han yeniden düzenin sağlanması ve mali işlerin sistemleştirilmesi için kardeşi Kongurtay ile İlhanlı veziri Şemseddin Muhammed Cüveynî'yi Anadolu'ya gönderdi. Geniş yetkilerle donatılan Cüveynî, Karamanoğullarının da desteğiyle çıkan Alâeddin Siyâvuş (Cimri) ayaklanmasını bastırdı. Sinop, Kastamonu gibi şehirlerin yöneticilerini devlete bağlı kalmaya ikna etti. Pervane dönemi artan Moğolların mali baskılarını esnetmeye çalıştı ve Anadolu halkından alınan bazı vergileri kaldırdı. Erzincan ve çevresi İlhanlı hazinesini korumak ve Selçuklu hanedanının şerefini korumak adına İlhanlı hükümdarının hâs incûsu denen hana ait arazilere kattı. İlhanlılar durumu kendilerince çözüme ulaştırıp Selçukluların onlara olan borçlarını hafifletmiş oldular. Moğol hanedanının mülkü olan Erzincan'da üretilen kumaşlar ve mallar hayvanlara yüklenerek Bayburt üzerinden Tebriz'e gönderilmeye başlandı. Bu sistem ile Selçuklu borçları kapatılmaya çalışılsa da devlette iktisadi bir çöküntü meydana getirmiştir.¹³⁶

II. İzzeddin Keykavus'un 679/1280-1281'de Kırım'da ölmesi üzerine veliaht tayin ettiği oğlu Gıyâseddin Mesûd maiyeti ile birlikte önce Kastamonu'ya geldi. Buradan Uc beyi Çobanoğlu Muzaffereddin Yavlak Arslan'ı yanına alarak Anadolu Moğol valisi Samagar Noyan'ı ziyaret etti ve ardından Erzincan'a giderek Abaka

¹³⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 659; Tahsin Yazıcı, "Şemseddin Cüveynî", *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 144; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 180; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 319.

Han'ın huzuruna çıktı. Han'dan iyi muamele gören Gıyâseddin Mesûd, ahvalini anlatarak yardım istedi. Abaka Han, Erzincan, Sivas, Diyarbakir, Harput ve Erzurum'un da içinde bulunduğu doğu vilayetlerini her türlü vergiden muaf ve bütün gelirlerine herhangi bir müdahalede bulunmamak şartıyla Gıyâseddin Mesûd'a tahsis etti. Abaka Han'ın Selçuklu iç işlerine bu kadar müdahil olması daha önce dolaylı olan İlhanlı hâkimiyetinin artık doğrudan olduğunu göstermektedir. 682/1283 yılında Erzincan ve çevresi doğrudan İlhanlı Devleti'ne bağlandı. Sivas ve Kayseri'yi merkez olarak kullanan İlhanlılar Anadolu genel valilerini atayarak bu tarihten itibaren Erzincan ve çevresini Moğol boylarının yerleşim yeri haline getirdiler.¹³⁷

Abaka Han'ın 20 Zilhicce 680/3 Nisan 1282'de beklenmedik bir zamanda veliaht tayin etmeden ölmesi üzerine yerine kardeşi Ahmed Teküdar (1282-1284) tahta geçti. Teküdar, Selçuklu ülkesini III. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Gıyâseddin Mesûd arasında taksim etti. Abisi Abaka Han'ın tersine ülkenin batı kısmını II. Gıyâseddin Mesûd'a, Erzincan'ın da içinde bulunduğu doğu kısmını ise III. Gıyâseddin Keyhüsrev'e verdi. Gıyâseddin Keyhüsrev, Ahmed Teküdar'ın yanından küskün bir şekilde ayrılarak Erzincan'a yerleşti. Daha sonra Gıyâseddin Mesûd da Anadolu'ya gelerek Erzincan civarında konakladı. Ahmed Teküdar'dan aldığı fermanla Selçuklu ülkesine ortak oldu. Böylece Selçuklu ülkesinde yeniden çift başlılık boy gösterdi. Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, müşterek saltanata razı olmayarak Moğol valisi Kongurtay ve Vezir Fahreddin Ali'yi yanına alarak Ahmed Teküdar ile görüşmek için yola çıktı. Ancak bu sırada İlhanlı ülkesinde iç karışıklıklar çıkmaya başladı. Kongurtay, Şehzade Argun ile birleşerek Ahmed Teküdar'ı tahttan indirmeye çalıştı. Bu nedenle Gıyâseddin Keyhüsrev'in yolculuğu yarıda kaldı ve Erzincan'a geri döndü.¹³⁸

¹³⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuknâme)*, s. 674; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 105; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 303; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 180; Taşcı, "Ortaçağ Döneminde Erzincan", s. 98.

¹³⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 108; Spuler, "İlhanlılar", s. 969; Muharrem Kesik, "Mesud II", *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 342; Wilhelm Barthold, "Argun", *İA*, 1, Eskişehir 1997, s. 560; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 180.

İlhanlı Devleti'nde yaşanan taht mücadelesini Abaka Han'ın oğlu Argun Han kazandı. Sultan Keyhüsrev bu defa İlhanlı ülkesine gidebildi ancak taht değişikliği onun planlarını bozdu. Argun Han (1284-1291) tahta çıkınca o sırada Tebriz'de bulunan II. Gıyâseddin Mesûd'u Selçuklu sultanı ilan etti. Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev'i ise saltanattan indirerek Erzincan'a gönderdi. Argun Han'ın bu kararı almasında Keyhüsrev'in Ahmed Teküdar ve Kongurtay ile ortak hareket ettiği iddiaları etkili olmuştur. Sultan Erzincan'a gönderildikten sonra 682/1 Mart 1284'te henüz 28 yaşında iken yayının kirişi ile boğdurularak öldürüldü.¹³⁹

Sultan II. Gıyâseddin Mesud, Zilkade 682/19 Şubat 1284'te Konya'da tahta çıktı. Sâhib Fahreddin Ali vezirlik, Mücireddin Muhammed Emîrşah b. Mu'tez ise saltanat naibliği görevine getirildi. Uzun süredir buhran yaşanan Selçuklu ülkesine yeni Sultan'ın gelmesi her ne kadar halkı ümitlendirse de Gıyâseddin Mesud da kendinden öncekiler gibi Moğolların boyunduruğu altında ülkesini yönetti.¹⁴⁰

Türkmen hareketlerine müdahale etmek isteyen Argun Han, kardeşleri Geyhatu ve Hülecü'yü 20.000 kişilik bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. İlhanlı şehzadeleri Erzincan'da yaylak ve kışlak kurarak ordunun ve sivil unsurların bütün giderlerini de Selçuklu hazinesinden karşılanmasını sağladılar. Çünkü Baycu Noyan ile Selçuklu idarecilerinin yaptığı anlaşmaya göre Moğol askerlerinin masraflarının Selçuklu hazinesinden karşılanması kararı alınmıştı. İlhanlıların ağır vergileri ve asker masrafları Selçuklu maliyesini altüst etti. Masrafların fazlalığından dolayı Selçuklu hazinesinde para kalmayınca Selçuklu yöneticileri ödünç para bulmaya çalıştılar ve son çare Sâhib Fahreddin Ali kendi hazinesinden Moğolların giderlerini karşıladı. 400.000 dirhemlik bir meblağ Karahisar'dan Erzincan'a getirildi ve Fahreddin Ali'nin elli yıllık birikimi de Moğolların keyfi harcamalarıyla tükendi. Şehzade Hülecü, yarlıg hükmüyle Erzincan'dan ayrılarak İlhanlı ülkesine döndü. Geyhatu ise

¹³⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 113-114; Barthold, "Argun", s. 560; Kesik, "Mesud II", s.343; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 304; Melek Göksu Erdeğer, *III. Alâeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2020, s. 84.

¹⁴⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 117; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 305; Kesik, "Mesud II", s. 343.

bir yıl Erzincan'da oturduktan sonra 685/1286 yılında Erzincan'dan ordusunu toparlayarak Sivas ve Kayseri üzerinden Aksaray'a gitti.¹⁴¹

Selçuklu maliyesinin düzeltilemez şekilde bozulması ve Moğol baskılarından dolayı Sâhib Atâ Fahreddin Ali ile Mücireddin Emîrşah'ın ilişkileri bozuldu. Argun Han her iki devlet adamını da huzuruna çağırarak zaten çok fazla olan vergilerin daha da artırılmasını istedi. Selçuklu ülkesinin yükünün büyük bir kısmını tek başına yüklenen Sâhib Ata daha fazla dayanamadı ve hastalanarak Konya'ya döndü. Kısa süre sonra Erzincan Akşehir'e bağlı Nâdir köyünde vefat etti. (25 Şevval 687/22 Kasım 1288) Mevlânâ, *Mektuplar* eserinde Sâhib Ata'nın Mücireddin Emîrşah tarafından görevden uzaklaştırılıp onun yerine Fahreddin Kazvinî'yi getirdiğini ve bundan dolayı da Fahreddin Ali'nin Erzincan Akşehir'e bağlı Nâdir köyüne yerleşip burada vefat ettiğini yazmaktadır.¹⁴²

“Hakkın kazasından Sâhib'in ölümü sâdır olduğunda Şevval ayının 25'i Pazar günüydü.

Hicretin 687 yılında Akşehir bölgesi yakınındaki Nadir köyünde.”¹⁴³

Uzun yıllar Selçuklu Devleti'nde idarecilik yapan Sâhib Atâ Fahreddin Ali, Moğollarla baş edilemeyeceğini anlayınca ılıman bir politika izlemeye çalıştı. Onun ölümüyle birlikte devletin idari yapısı çöktü ve ülke işleri Moğol ve Fars idarecilerin eline kaldı. 688/1289 yılında Fahreddin Ali'nin yerine vezirlik görevi için Fahreddin Kazvinî Anadolu'ya gönderildi.¹⁴⁴

Kazvinî, Anadolu'ya gelir gelmez Moğollara yaranmak adına halka ağır vergiler koydu ve bu vergileri adaletsiz bir şekilde toplamaya başladı. Kazvin'den

¹⁴¹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 115; Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, s. 231; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 59; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 245; Uyar, *Moğollar ve Türkler*, s. 83; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 305; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 586; Göde, “Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, s. 181; Erdeğer, *III. Alâeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, s. 85.

¹⁴² Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, s. 231; Merçil, “Sâhib Ata”, s. 516.

¹⁴³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 119.

¹⁴⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 121; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 308.

getirdiği akrabaları ve kalabalık memur grubu ile Selçuklu idari yapısına tamamen kendi adamlarını yerleştirdi. Mücîreddin Emîrşâh ise kendi kesimi olan Orta Anadolu’da adaletle vergi topladı. Anadolu’da işlerin daha da kötüye gitmesinden dolayı Moğol emirlerinin de onayı ile ülke bu sefer de iki devlet adamı arasında pay edildi. Fahreddin Kazvinî’ye daha önce Sultan İzzeddin’in payına düşen Kayseri’den uclara kadar olan batı vilayetlerini, Mücîreddin Emîrşâh’a ise daha önce Sultan Rükneddin’in payına düşen Erzincan’ın da içinde bulunduğu doğu vilayetleri ile Samsun ve Sinop kıyı kesimi verildi. Böylece Anadolu iki mali ve idari kısma ayrılmış oldu. Mücîreddin Emîrşâh’ın memuriyetinde bulunan Kerimüddin Aksarayî onun vilayetlerinde adaletin hüküm sürdüğünü ancak Kazvinî’nin vilayetlerinde ise baskı ve zulmün olduğunu bundan dolayı da halkın yurtlarını terk ettiğini söylemiştir. Fahreddin Kazvinî yönetimine artan şikâyetlerden dolayı İlhanlı veziri Sa’düddeve her iki idareciyi Argun Han’ın huzuruna götürdü. Kazvinî suçlu bulunarak Ramazan 690/ Eylül 1291’de Tebriz meydanında öldürüldü. Emîrşâh ise suçsuz bulunarak serbest bırakıldı.¹⁴⁵

Kazvinî’nin ölümünden sonra Samağar Noyan yeniden Anadolu’daki Moğol ordusunun başkumandanlığına getirildi. Adaletli ve merhametli bir komutan olan Samağar çok geçmeden görevinden azledildi ve yerine Argun Han’ın kardeşi Geyhatu, Anadolu idaresi için görevlendirildi. Geyhatu uç bölgelerine kadar giderek Anadolu’da dirlik ve düzeni sağladı. Geyhatu (1291-1295), Antalya’da bulunduğu sırada Argun Han’ın ölüm haberini aldı ve Azerbaycan’a giderken Ahlât yakınlarında 4 Receb 690/ 3 Temmuz 1291’de hükümdarlığını ilan etti. Argun Han’ın ölümünü fırsat bilen Türkmen toplulukları her yerde karışıklık çıkarmaya başladılar. Sultan Mesud da bu sırada Kayseri’de Suriye Türkmenlerinin akınlarını önlemeye çalışıyordu. Bunun üzerine Geyhatu Anadolu’ya gelerek Orta ve Batı Anadolu’da kıyımlar yaparak isyanları bastırdı. Geyhatu, Şubat 1292’de Konya’ya gelerek burayı da yağmalamak istedi ancak Ahiler onu ikna etti ve şehri yağma

¹⁴⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 122; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 61; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 308-309; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 246; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 588; Göde, “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, s. 182.

edilmekten kurtardılar. İlhan, kumandanlarından Hıтайlı Taştımur'u Anadolu'da bırakarak Azerbaycan'a döndü.¹⁴⁶

Hıтайlı Taştımur, diğer Moğol valileri gibi zalim bir kumandandı. Horasan'dan gelen vergi memurlarını halkın üzerine gönderip mallarını aldı. Bu sırada Türkmen ayaklanmaları da devam etti ve Şam Türkmenleri Sivas'a kadar gelerek buraları yağmaladı. Moğol zulmü ve vergi memurlarının gaspları Anadolu halkını bezdirip daha da yoksullaştırdı. Erzincan da bu yıllarda Moğol zulmünden nasibini aldı ve halk büyük zarar gördü. Yine bu yıllarda Erzincan'da büyük bir deprem meydana geldi ve şehirde ağır hasara neden oldu.¹⁴⁷

Geyhatu ve Şehzade Baydu'nun aralarının açılması üzerine Baydu, sivil ve askeri erkânın desteğini alarak Tebriz'e yürüdü. Hemedan'da yapılan savaşta Emîr Tuğaçar'ın kendi tarafına geçmesini sağladı ve bunun üzerine Geyhatu yenilerek Mugan'a kaçtı. Ancak 6 Cemâziyelevvel 694/ 24 Mart 1295'te yakalanarak idam edildi. İlhanlı Devleti'nin yeni hükümdarı Baydu, dirayetsiz bir yapıya sahip olduğundan çok geçmeden tahtını Gazan Han'a kaptırdı.¹⁴⁸

Deneyimli ve güçlü bir hükümdar olan Gazan Han'ın (1295-1304) İlhanlı tahtına oturması ile Argun Han'ın ölümünden sonra çıkan siyasi kargaşa son buldu. Kumandalarından Nevruz Bey'in teşvikiyle 19 Haziran 1295'te Müslüman oldu ve Mahmud adını aldı. Onunla birlikte yaklaşık 100.000 Moğol askeri de Müslüman oldu. Gazan Han'ın Müslüman bir hükümdar olmasına rağmen Moğolların Anadolu idaresinde herhangi bir değişme olmadı. 694/1295'te Tuğaçar Noyan'ı Anadolu'daki Moğol kuvvetlerinin kumandanı olarak görevlendirdi.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 137; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 62; Abdülkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, 14, İstanbul 1996, s. 44; Durak, "Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi", s. 171.

¹⁴⁷ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 63; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 525.

¹⁴⁸ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 147-151; Yuvalı, "Geyhatu Han", s.45; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 252.

¹⁴⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152; Abdülkadir Yuvalı, "Gazan Han", *DİA*, 13, İstanbul 1996, s. 429; Wilhelm Barthold, "Gazan", *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 729; Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 132.

Bu süreçte Anadolu'daki Moğol kumandanlarının sık sık isyan ettiklerini görmekteyiz. Tuğaçar, Tokat'a gelerek şehir halkını baskı altına aldı ve onların servetlerine el koyarak Tokat'a yerleşti. Kumandanın Anadolu'daki faaliyetlerini ve isyankâr tavrını öğrenen Gazan Han, arkasından adam göndererek öldürülmesini emretti. 1297 yılında Baltu da Moğol ordusu kumandanlığının kendisine verilmemesini bahane ederek isyan etti. Baltu'nun isyanı Anadolu'da bulunan Moğol komutanlarının ilhana karşı giriştikleri ilk ve en ciddi isyan olması bakımından önemlidir. Baltu'nun isyanında Sultan II. Gıyâseddin Mesud zorla onun yanında kalmıştı. İsyanın bastırılmasından sonra Kutluğşah, Sultan Mesud'u Gazan Han'a götürdü. Sultan Mesud, 1296 yılında Gazan Han tarafından tahttan indirilerek Hemedan'a sürüldü. Onun yerine 1298 yılında yeğeni Alâeddin Keykûbâd b. Ferâmürz (1298-1302) tahta çıkarıldı. Anadolu emirliğine Bayancar, valiliğe ise Boçhur getirildi. Bu iki yıllık süreçte Selçuklu tahtı boş kaldı. Anadolu dört mali bölgeye ayrıldı ve vergiler yeniden artırıldı. Moğol hanedanlığının has incüsüne (özel gelir) ayrılan Erzincan ve çevresi bu vergilerden ayrı tutuldu.¹⁵⁰

Gazan Han, Baycu Noyan'ın torunu Sülemiş Noyan'ı emrinde 25.000 askerle birlikte Anadolu'ya gönderdi. Sülemiş Anadolu'da gerekli tedbirleri aldıktan sonra buradan asker toplayarak Suriye seferi için Haleb'de bulunan Gazan Han'ın ordusuna katılmak için görevlendirildi. Ancak Baltu isyanının bastırılmasında önemli rol oynayan Sülemiş'in bu başarısına rağmen Moğol orduları başkumandanlığına kendisinin değil de Bayancar Noyan'ın atanmasına çok sinirlendi ve bu durum isyanın fitilini ateşledi. Sülemiş 1299 yılında Gazan Han'ın yaptığı sefere katılmayarak isyan etti. Sülemiş'in isyan etmesinde önemli olan bir diğer sebep ise dedesi Baycu Noyan'ın Anadolu topraklarını ele geçirmesi sebebiyle bölgenin hukuken kendine ait olduğunu savunmasıydı ve bu sebeplerden dolayı Anadolu'da

¹⁵⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 152-190; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 66; İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33, C. 22, 2003, s. 53; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", s. 593; Öngül, *Anadolu Selçukluları*, s. 317-318; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 61; Mehmet Ali Gürel, *Anadolu'da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001, s. 54-55; Toksoy, "Akşehir-i Erzincan", s. 189.

hükümdar gibi bağımsız hareket etmeye başladı. Taştımur Noyan, Akbal (İkbal) Noyan ve bu sırada Anadolu’da bulunan bazı noyanlar da Sülemiş’e katılarak isyanın büyümesini sağladılar.¹⁵¹

Sülemiş ilk iş olarak Moğol emirlerinden Bayancar ve Buckur’u kendisine karşı çıktıkları için yakalatarak öldürttü. İsyan başladığında kış mevsiminin ağır geçmesinden dolayı hemen duyulmadı ve Sülemiş bundan faydalanarak Anadolu’daki Moğol askerlerinden ve Sultan’ın da gönderdiği 20.000 kişilik askerden oluşan yaklaşık 70.000 kişilik bir ordu kurdu. Sülemiş’in isyanını öğrenen Gazan Han, Suriye Seferi’nden vazgeçerek Kutluğ Şah önderliğindeki 35.000 kişilik ordusunu Emir Bulay, Emir Çoban ve Emir Sutay ile birlikte 15 Şubat 1299’da Anadolu’ya gönderdi. Sülemiş ise bu sırada kendisine katılmayı reddeden Sivas’ı kuşatmaktaydı ve böylece Anadolu’da bağımsız bir devlet kurma emelleri gerçekleşmekteydi. Sülemiş, Sivas’ı kuşattıktan sonra Erzincan’a kadar olan bölgelerden destek sağladı ve 24 Receb 698/27 Nisan 1299’da Erzincan Akşehir’e gelerek İlhanlı ordusunu burada karşıladı. Savaş sırasında Sülemiş’in Moğol ve Türklerden oluşan askerlerinin İlhanlı tarafına geçmesi ile dengeler değişti ve Türkmenler de savaş meydanından çekilerek dağa kaçtılar. Az sayıda askerle kalan Sülemiş, Memlûklere sığındı ve çok geçmeden Anadolu’ya geri döndü. Bu sefer Beyşehir’e kadar ilerledi ancak Ankara sipahdarları tarafından yakalanarak esir edildi. 27 Ağustos 1299’da Tebriz’e götürüldü ve işkence edilerek öldürüldü. Emir Çoban’ın Akşehir’de kazandığı zafer Gazan Han’ı memnun etti ve Emir Çoban’a olan güveni arttı.¹⁵²

¹⁵¹ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 193; Gürel, *Anadolu’da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışı*, s. 57; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 62; Bedirhan, “Selçuklu Türkiye’sinde Moğol İsyanlarının Sebepleri ve Sonuçları”, s. 132

¹⁵² Reşîdüddin Fazlullah, *Câmiu’t-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, s. 275; Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 193-198; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 110; Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001, s. 430; Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 66; Osman Gazi Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s. 134-135; Darkot, “Sivas”, s. 571; Gürel, *Anadolu’da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışı*, s. 57-58; Uyar, *Moğollar ve Türkler*, s. 88; Mustafa Alican, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 152; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 63; Kürşat Solak, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler*

Moğol kumandanlarının isyanları Anadolu’da büyük sarsıntılara neden oldu. Ziraat ve hayvancılığın bozulması ile halk daha fazla ezildi. Gazan Han, Anadolu’da vergi düzenini sağlamak ve halktan verginin toplanması için Vezir Nizâmeddin Yahya’yı görevlendirdi. Vezirin yanında Horasan, Nişabur, Azerbaycan gibi birçok yerden tahsildar ve memurlar vardı. Nizâmeddin Yahya, Anadolu’dan toplayabildiği kadar vergi toplayıp İlhanlı hazinesine aktararak İlhanlıların bozulan mali sistemine destek olacaktı. Anadolu’ya gelen Nizâmeddin Yahya, Sülemiş’in safında bulunmamak için kaçan Alâeddin Keykûbâd ile Erzincan’da karşılaştı. Nizâmeddin Yahya, Alâeddin Keykûbâd’ın Gazan Han’a götürmek için hazırladığı hediyeleri ele geçirdi. Vezir Nizâmeddin, Erzincan’da bir çift öküz ile sürülen arazi için yarlığda 1 dinar alacağı yazılıyken bunun yerine 10 dinar ve 2-3.000 dinarlık yerlere de 50.000 dinar vergi koyarak halktan zorla aldı. Bununla birlikte Selçuklu devlet adamlarını korkutarak onlardan da yüklü miktarda para aldı. Nizâmeddin Yahya’nın Anadolu’nun her yerinde zulümler yapması üzerine hakkındaki şikâyetler arttı ve Türkmen beyleri durumu Gazan Han’a bildirdiler. Nizâmeddin Yahya suçlu bulunarak öldürülmesine karar verildi (1300).¹⁵³

III. Alâeddin Keykûbâd, Sülemiş İsyanı sırasında Anadolu’dan uzaklaştı ve Gazan Han’ın Suriye seferi dönüşünde onu Musul civarında karşıladı. Sultan’ın bu hareketi ve Sülemiş isyanını desteklememiş olması Gazan Han’ın hoşuna gitti. Erzurum’dan Antalya’ya ve Diyarbakır’dan Sinop’a kadar uzanan Selçuklu ülkesinin Sultan’ın idaresine verdi. Bununla birlikte akrabalık bağlarının da kurulması için Sultan’ı Hülâgu Han’ın kızıyla evlendirdi. Alâeddin Keykûbâd, Anadolu’ya döndükten sonra devlet adamlarının etkisinde kalarak halkın malına mülküne el koydu. Bazılarının mallarını alabilmek için onlara işkenceler yaptı. Sultan’ın yaptığı zulmü öğrenen Moğol ordusu kumandanı Abışka, Anadolu’da olan biteni Tebriz’e

Dergisi, S. 3, Nevşehir 2014, s. 66; Toksoy, “Akşehir-i Erzincan”, s. 190; Bedirhan, “Selçuklu Türkiye’sinde Moğol İsyanlarının Sebepleri ve Sonuçları”, s. 132-134; Ahmet Sağlam, “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, C. 8, Aralık 2015, s. 557-558.

¹⁵³ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 208-209; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 646-647; Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, s. 55; Yaşar Bedirhan, “Selçuklu Türkiye’sinde Moğol İsyanlarının Sebepleri ve Sonuçları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 50, Temmuz 2017, s. 136.

bildirdi. Gazan Han, Alâeddin Keykûbâd'ı azlederek yerine 702/1302 yılında ikinci defa II. Mesud'u tahta çıkardı.¹⁵⁴

Sultan Mesud'un ikinci saltanatı da başarısızlıklarla geçti. Abuşka Noyan ile kale kuşatmasında iken Gazan Han'ın 11 Şevval 703/17 Mayıs 1304'te ölüm haberi geldi ve kuşatmayı kaldırarak geri döndüler. Gazan Mahmud Han'ın ölümü üzerine İlhanlı tahtına kardeşi Olcaytu Muhammed Han (1304-1316) geçti. Olcaytu Han, Anadolu'da yaşanan kargaşaları düzeltmesi için dayısı İrencin Noyan'ı 704/1305 yılında Moğol kuvvetleri kumandanı olarak Anadolu'ya gönderdi. Olcaytu Han tahta geçer geçmez ataması yapılan ilk vali olan İrencin Noyan'ın yanında Şemseddîn Lakuşi de vezir olarak Anadolu'ya gitti.¹⁵⁵

Uzun süren bir hastalıktan sonra 708/1308 yılında Kayseri'de ölen Sultan II. Gıyâseddin Mesud, son yıllarını maddi sıkıntılar yaşayarak ve Moğolların bitmek bilmeyen isteklerini karşılamaya çalışarak geçirdi. Sultan'ın bu sıkıntılardan dolayı üzüntüsünden kendini zehirlediği de rivayet edilmektedir. Onun ölümü ile birlikte Türkiye Selçuklu Devleti de resmen son buldu. Ardından hanedan üyelerinden birinin tahta çıktığı ihtimali konuşulsa da son sikkelerin Sultan Mesud'a ait olması ve Moğolların başka kimseyi sultan olarak tanımaması devletin nihayete erdiğini göstermektedir. Son sultanın da ölmesi ile birlikte Anadolu'da artık bir Selçuklu otoritesi kalmadı ve Anadolu bundan sonra İlhanlıların valileri ile yönetilen bir eyalet haline geldi.¹⁵⁶ Bu dönemde Anadolu'da genel itibarıyla bir kargaşa ortamı oluştu ve Erzincan'da bu durumdan fazlasıyla etkilendi.

Selçuklu Devleti'nin sembolik otoritesinin de bitmesi ile Anadolu'da beylikler devri denilen sürecin başlamasının sancıları hissedildi. Bu nedenle Türkmen meselesi daha da önemli bir boyut kazandı ve Moğollar Türkmen meselesinin halledilmesi

¹⁵⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 225-226; Faruk Sümer, "Keykubad III", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 360-361.

¹⁵⁵ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 238-244; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 649; Spuler, "İlhanlılar", s. 969; Kesik, "Mesud II", s. 344; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları", s. 128.

¹⁵⁶ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 244; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.75; Züriye Oruç, "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Yıkılışından Sonra Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti (1308-1335)", *Tarih Okulu Dergisi*, 24, Aralık 2015, s. 301.

için Anadolu'ya sık sık ordu gönderdiler. Otoriteyi sağlamlaştırmak için gönderilen ordular Anadolu'da kaldılar. 1305 senesinde görevlendirilen Anadolu'nun ilk Genel Valisi İrencin Noyan da Anadolu'da özellikle bu mesele ile uğraştı. Devletten ümidini kesen Türkmen beyleri kendi bulundukları bölgelerde bağımsızlıklarını ilan etmeye çalıştılar. Buna engel olmak isteyen İrencin Noyan, baskı ve şiddetle halkı yıldırmaya çalıştı. Olcaytu Han'ın dayısı olması hasebiyle ondan aldığı güç ile halka ağır vergiler yükledi. Vergilerini ödeyemeyen halka cezalar koydu ve kimi zaman bu cezalar ölümle sonuçlandı. Germiyanogulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları, Karamanoğullarının önderliğinde İrencin Noyan'ın yönetimine baş kaldırdılar ve vergileri vermemeye başladılar. İrencin Noyan'ın zalimane yönetimi Erzincan dâhil tüm Anadolu halkını bezdirdi ve halk şikâyet etmeye başladı. Anadolu'da asayişin iyice bozulmasından ve İrencin Noyan'ın zulümlerinden haberdar olan Olcaytu Han bu duruma sessiz kalarak dayısını engellemedi. İrencin Noyan'ın kendi isteğiyle bu görevden ayrılması üzerine yerine Rebiülahir 714/ Temmuz 1314'te Emir Çoban tayin edildi. Çoban Noyan'ın da Anadolu'daki en önemli vazifesi Konya ve diğer şehirleri ele geçirmiş olan Türkmenleri itaat altına almak ve otorite sorununu çözmekti. Onunla birlikte üç tümen asker Anadolu'ya gönderildi.¹⁵⁷

Emir Çoban Anadolu'ya geldikten sonra Erzincan ve Sivas arasında yer alan Karanbük'te ordugâhını kurdu. İlk iş olarak Türkmen beylerini huzuruna çağırdı ve onları İlhanlı yönetimine itaat etmeye davet etti. Beylerin çoğu itaati kabul etti ancak en güçlüleri olan Karamanoğulları güçlerine güvenerek bu teklifi kabul etmediler. Bunun üzerine Emir Çoban, Konya'da bulunan Karamanoğulları üzerine sefer düzenledi ve şehri kuşattı. Karamanoğulları Moğol ordusuna daha fazla direnemeyeceklerini anlayınca asıl yurtları Larende'ye kaçtılar. Emir Çoban

¹⁵⁷ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, trc. Örs, s. 199; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 246-250; Mustafa Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, Çizgi Kitabevi, Ankara 2020, s. 237; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", *Belleten*, C. XXXI, S. 124, Ekim 1967, s. 603; Hasan Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, Haziran 2014, s. 97; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 66-67; Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 107; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları", s. 128.

Konya'yı teslim aldıktan sonra şiddetli bir kuraklık yaşandı ve bu nedenle şehre zarar vermedi.¹⁵⁸

Emir Çoban Türkmen beylerini zorla itaat altına aldıktan sonra 1315 baharında İran'a döndü. Dönüşünden kısa süre sonra 27 Ramazan 716/14 Aralık 1316'da Olcaytu Muhammed Han öldü ve yerine henüz on iki yaşındaki oğlu Ebu Said Bahadır Han (1316-1335) İlhanlı tahtına çıkarıldı. Ebu Said Bahadır Han'ın yaşının küçük olması nedeniyle Suldüzlu Emir Çoban ülke yönetiminde önemli bir lider haline geldi. Bu durum diğer Moğol boyları ile hâkimiyet mücadelelerinin oluşmasına neden oldu. Moğol boylarının Azerbaycan, İran ve Doğu Anadolu'da kendi aralarında mücadele etmeleri Anadolu'nun orta ve batı kısımlarında yaşayan Türkmenlerin yararına oldu.¹⁵⁹

4. 2. Timurtaş Noyan Dönemi

Suldüz kabilesine mensup olan Emir Çoban, Reşîdüddin Fazlullah'a göre Kırgızlardandır. Tecrübeli bir devlet adamı olan Emir Çoban, Ebu Said Bahadır Han döneminde Beylerbeyilik görevinde kalarak ülkenin en kudretli şahsiyeti haline geldi. Eyaletlerin idaresini oğulları arasında taksim ettikten sonra 1317 yılında büyük oğlu Timurtaş Noyan'ı (1317-1327) da Anadolu Genel Valisi olarak ve Timurtaş'ın müşavirliğine de eski ve tecrübeli bir devlet adamı olan Emir Seyfeddin Ârız'ı tayin ettirdi. Timurtaş'ın yanında Anadolu maliyesinin denetimi için de Vezir Reşîdüddin Fazlullah'ın oğlu Hâce Celâleddin görevlendirildi. Selçuklu emiri Sinaneddin Arız'ı da kendisine vezir yaptı. Emir Sinaneddin'in halk tarafından sevilen ve sayılan biri olması kurulacak düzen açısından faydalı oldu. İrencin Noyan'ın baskıcı yönetiminden sonra Timurtaş Noyan'ın adaletli ve disiplinli idaresi Anadolu'da

¹⁵⁸ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, trc. Örs, s. 200; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 251-252; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 277; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 603; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 67; Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", s. 319; Çetin, "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", s. 1206.

¹⁵⁹ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 250-251; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 279; Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", s. 98; Kemal Taşcı, "Erzincan'da Eretnâli Hâkimiyeti", *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016)*, Erzincan Üniversitesi Yayınları, I, Erzincan 2016, s. 391.

Türkmen hareketlerini yatıştırdı. Düzenin sağlanması ile birlikte Erzincan'da da nispi bir huzur ortamı oluştu (1318). Böylece Anadolu'da İlhanlı yönetimi daha güçlü hale geldi. Daha önce dört beş tümen Moğol askerinin bulunduğu Anadolu'da Timurtaş Noyan'dan sonra dokuz tümenlik bir askeri güç oluşturuldu. Kayseri'yi kendine merkez yapan Timurtaş Noyan Anadolu'yu hükümdar gibi idare etmeye başladı.¹⁶⁰

İlhanlıların en güçlü devlet adamlarından biri olan Çoban Noyan'a muhalefetin artması ile birlikte ülkede iç karışıklıklar meydana geldi. Karamanoğulları da İlhanlıların içindeki bu kargaşadan yararlanarak Konya'yı yeniden işgal ettiler. Anadolu'da bulunan Moğol komutanları Kür Buğa, Sütay Noyan'ın oğlu Baranbay, Samagar Noyan'ın torunu İcil, Buğa ve Toğan, Timurtaş Noyan'ı bertaraf etmeye çalıştılar. Ancak Anadolu'da giderek güçlenen Timurtaş Noyan asileri cezalandırarak Anadolu'da rakipsiz hale geldi. Sert ama adaletli bir idare ile Anadolu'da yayılmaya başladı ve sıkı bir İslam siyaseti uygulayarak halkın da kendi yanında yer almasını sağladı. Çevresine âlim ve din adamlarını toplayarak dini emirleri sıkı bir şekilde uyguladı. Şarap içilmesini yasakladı, halkı namaza gitmeleri için zorladı ve imamlık makamının eski saygınlığını yeniden kazanması için onları bazı vergilerden muaf tuttu. Uzun süre buhran ve zulüm altında ezilen Anadolu halkı Timurtaş yönetiminden memnun kaldılar ve onu desteklediler. Timurtaş Noyan Anadolu Genel Valileri arasında ilk Müslüman olanıydı. Bu nedenle Müslüman halkın sevgi ve saygısını topladı ve hatta 1322 senesinde halk Timurtaş Noyan'ı mehdi ilan etti. Anadolu'da bulunan Mevleviler sert bir vali olmasına rağmen Müslüman olduğu için Timurtaş Noyan'a destek verdiler ve Türk beyleri ile bir problem yaşandığında arabuluculuk yapmaya başladılar. Timurtaş kendine sıkı sıkıya bağlı taraftar topladıktan sonra bağımsız bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı. İlhanlı merkezine göndermesi gereken vergileri göndermediği gibi buradan gelen davetlere

¹⁶⁰ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 252-253; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 660; Abdülkadir Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", *DİA*, 10, İstanbul 1994, s. 219; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 601; Wilhelm Barthold, "Ebû Sa'id", *İA*, Eskişehir 1997, s. 44; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 186-187; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 68; Cem Tuysuz, "İlhanlı Devleti'nin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, S. 3, 2018, s. 1653; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları", s. 137.

de icabet etmedi. Timurtaş'ın bu faaliyetlerinden dolayı İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki otoritesi daha da azalmaya başladı. 1322 senesinde kendi adına hutbe okuttu ve sikke kestirerek bağımsızlığını ilan etti. Bunlarla da kalmayıp mehdilik iddiasında bulundu.¹⁶¹

Anadolu'nun rakipsiz hâkimi olunca Memlûklere elçi göndererek desteklerini aldı ve Sülemiş gibi Anadolu'da İlhanlı hâkimiyetine son vermeyi planladı. Ancak babası Çoban Noyan'ın bu durumu öğrenmesi üzerine vaziyet değişti. Çoban Noyan, Ebu Said Bahadır Han'dan müsaade isteyerek bu sorunu kendi çözmek için Anadolu'ya doğru hareket etti. Timurtaş Noyan babası ile savaşmaya kararlı olarak askerlerine para dağıttı ancak askerler Çoban Noyan'ı karşılarında görünce savaşmak için isteksiz olduklarını belli ettiler. Timurtaş Noyan babası karşısında galibiyet elde edemeyeceğini anlayınca mecburi olarak orta yol buldu. Devlet adamları da araya girerek çatışmayı önlediler. Timurtaş Noyan babası ile birlikte Ebu Said'in huzuruna çıktı ve bir müddet onların yanında kaldı. Daha sonra Ebu Said Bahadır Han'ın affını alarak yeniden Anadolu'ya döndü.¹⁶²

Timurtaş Noyan Anadolu'ya döndüğünde sınırlarını genişletmek ve kendi hâkimiyet alanını oluşturma isteğinden vazgeçmedi. Görevden alınıp tekrar iade olması da otoritesini sarsmadı. Bu nedenle Anadolu Türk birliğini oluşturmak ve Moğol boyunduruğundan kurtulmak isteyen Hamidoğulları, Eşrefoğulları ve Turgutoğlu Türkmenleri ile mücadele edip, Karamanoğulları emirlerinden bazılarını

¹⁶¹Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 259-260; Kemal Ramazan Haykıran, *Moğollar ve Mevlânâ*, Sentez Yayınları, İstanbul 2015, s.175; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 109; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 188; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebepleri ve Sonuçları", s. 137-138;

¹⁶² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 257-258; Spuler, *İran Moğolları*, s. 137; Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul 2013, s. 105-106; Uzunçarşılı, "Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş", s. 609; Barthold, "Ebû Sa'id", s. 45-46; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 188; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, s. 110; Kemal Ramazan Haykıran, "Anadolu'da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Güz 2009, s. 168; Yuvalı, "Ebû Said Bahadır Han", s. 219; Solak, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", s. 68; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebepleri ve Sonuçları", s. 137-139.

da hizmetine aldı. Uygur Türk'ü Emir Eratna'yı Karahisar'ın muhasarası için görevlendirdi. Beylikleri yeniden kendi idaresi altına almaya çalıştı ve hatta kendini Türkiye Selçuklu Devleti'nin varisi olarak görmeye başladı. Sınırlarını batıda Antalya'ya kadar genişleten Timurtaş Noyan, beyliklerle birlikte Anadolu'da bulunan Moğol komutanlarına karşı da sert tedbirler aldı. Timurtaş Noyan'ın hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis etmek için Selçuklu şehzadelerinden 9 çocuğu öldürmesi üzerine hanedanın diğer mensupları da kaçarak ya da Karamanoğullarına sığınarak canlarını kurtardılar.¹⁶³

Timurtaş'ın Anadolu'da yayılma faaliyetlerine hız kazandırdığı sırada babası Emir Çoban ile Ebu Said Bahadır Han'ın aralarının bozulduğunu öğrendi. Cengiz Han töresine göre hükümdarın beğendiği kadın evli ise zevcinin boşaması gerekmektedir. Ebu Said Bahadır Han da Çoban Noyan'dan Celâyirli Şeyh Hasan ile evli olan kızı Bağdad Hatun'u eş olarak istemesi ikilinin aralarında hasımlık oluşmasına neden oldu. Anadolu'da ise Timurtaş'a muhalif olan emirler onun yeniden isyan edeceği korkusuyla Ebu Said Bahadır Han'a şikâyet ettiler. Ebu Said, Timurtaş'ı kontrol altında tutması için Uygur Emir Eratna'yı görevlendirdi. Emir Eratna hemen harekete geçerek Eğridir civarında Timurtaş Noyan ile mücadeleye başladı ancak bir sonuç alamadı. Timurtaş'ın Anadolu beyleri ile uğraştığı sırada kardeşi Dımışk Hoca'nın da Ebu Said'in haremine girdiği gerekçesi ile öldürüldüğü haberi geldi (15 Şevval 727/3 Eylül 1327). Timurtaş babasının yanına gitmek için Kayseri'den Sivas'a geldi ancak yolların kapatıldığını öğrenince Kayseri'ye geri döndü. Aynı yıl babasının da ölüm haberi geldi. Timurtaş Noyan, Memlûk sultanı Nâsır'a sığınmaktan başka çare bulamadı. Anadolu'dan vergileri topladı ve kalelere asker yerleştirdikten sonra yanına birkaç yüz süvari alarak Zilhicce 727/ Ekim 1327'de yola çıktı. Kayınbiraderi Emir Eratna ile Eğridir Savaşı'nı yapmış olmasına rağmen Anadolu'dan ayrılırken Genel Valilik görevi ile ailesini ona emanet etti.

¹⁶³ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.262; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 87; Tuysuz, "İlhanlı Devleti'nin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı" s. 1658; Solak, "Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu'da Türkmenlerin Tutumu", s. 69; Göde, "Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)", s. 188; Bedirhan, "Selçuklu Türkiye'sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları", s. 139-140.

Başta Memlûkler tarafından oldukça iyi karşılandı ancak Karamanoğulları'nın ve Moğolların Memlûk sultanı Nâsır'ı kışkırtmaları işleri değiştirdi. Timurtaş'ın Müslümanları öldürdüğünü ve maksadının Mısır'ı almak olduğunu söylediler. Bunun üzerine Timurtaş hapse atıldı ve 22 Ağustos 1328'de idam edildi.¹⁶⁴

Timurtaş Noyan diğer Moğol umûmi valilerinin aksine iyi idaresi, adaleti, huzur ve sükûnet ortamını sağlamış olması nedeniyle halk tarafından oldukça sevildi. Uzun yıllar devam eden Moğol zulmü sonrasında bölgede sükûneti sağlamış olması halkın onu “*mehdi*” olarak anmasını sağladı. Timurtaş Noyan'ın İlhanlılara isyan etmesi ülkeyi zora soktu ve yıkılış devrine girmelerine neden oldu. Onun isyanı ile Sulduzluların saygınlığı ve etkinlikleri azaldı.¹⁶⁵

4. 3. Eratnalı Hâkimiyeti Öncesi Çobanoğulları (Sulduzlar) ve Celâyirli

Ebu Said Bahadır Han, Çoban ailesinin öldürülmesinden sonra Çoban Noyan'ın kızı Bağdad Hatun ile evlendi. Bağdad Hatun'un, eski kocası Celâyirli Şeyh Hasan ile mektuplaştıkları itham edildi. 732/1331-1332 yılında Ebu Said Bahadır Han'ın emriyle Celâyirli Şeyh Hasan Kemah'a sürgün edildi. Fakat bir süre sonra bu suçlamanın doğru olmadığı anlaşıldı. Timurtaş Noyan'ın öldürülmesinden sonra Anadolu Genel Valiliği görevine Ebu Said Han'ın dayısı Uyrat Muhammed getirildi. Kalabalık bir kuvvetle Anadolu'ya gelen Uyrat Muhammed Kemah Kalesi'ne yerleşti. Bu sırada Timurtaş'ın naibi Emir Eratna Uyrat Muhammed'in yanına gelerek itaatini bildirdi. Uyrat Muhammed, Anadolu'da sükûnetin sağlandığını düşünerek Emir Eratna'yı naib olarak bırakıp Tebriz'e döndü. Daha sonra Uygur Esen Kutluğ'un oğlu Mahmud Bey'e bu görev verildi. 1332-1333'te ise Anadolu Genel Valiliği görevine Devletşâh tayin edildi ancak daha görev yerine

¹⁶⁴ Spuler, *İran Moğolları*, s. 138-139; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 90-91; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 663-664; Uzunçarşılı, “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, s. 610; Göde, “Anadolu'da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, s. 189; Tuysuz, “İlhanlı Devleti'nin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı” s. 1660-1661; Kemal Göde, “Eratnalılar Devri (1327-1381) Zâviye Vakfiyeleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 1035; Tuysuz, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduzlar)*, s. 94.

¹⁶⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.298; Taşcı, “Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti”, s. 391.

gelmeden öldü. Kısa sürede yaşanan bu değişikliklerden sonra Kemah Kalesi'nde sürgün bulunan Celâyirli Şeyh Hasan'a Anadolu Genel Valiliği görevi verildi.¹⁶⁶

Uygur Türklerinden olan Emir Eratna ile ağabeyleri Tarımtâz ve Sünüktâz¹⁶⁷ ilk olarak Olcaytu Han döneminde İlhanlı ordusunda önemli görevlerde bulundular. Anadolu'ya gelen Moğol boylarının arasında Uygur Türkleri de bulunmaktaydı ve Eratna ailesi de bunlardan biriydi. Eratna, Ebu Said Bahadır Han döneminde eyalet nazırlığı görevinde bulundu ve Anadolu Genel Valisi Timurtaş Noyan ile kız kardeşini evlendirerek ona nâib oldu. Timurtaş'ın ölümü ile Eratna'nın Anadolu'daki naibliği kısa sürdü ancak Şeyh Hasan döneminde yeniden bu görevi icra etti.¹⁶⁸

Celâyirli Şeyh Hasan, Anadolu Genel Valiliği görevini bizzat yapmayıp bu görev için yerine Emir Eratna'yı vekil bıraktı. Eratna, Erzincan, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas'ı Şeyh Hasan adına idare etti. 13 Rebiülahir 736/30 Kasım 1335'de Ebu Said Bahadır Han'ın geride bir erkek evlat bırakmadan ölmesi üzerine Celâyirli Şeyh Hasan, İlhanlı ülkesinde iyi bir mevki elde etmek için İran'a gitti. Ondan boşalan makama da vekil olarak Alâeddin Eratna baktı. İlhanlılardaki iç karışıklıklar Eratna'nın Anadolu'daki nüfuzunu kuvvetlendirmesi adına iyi bir fırsat oldu.¹⁶⁹

Ebu Said Bahadır Han'dan sonra devletin yeni hanı olarak Hülagü'nün kardeşi Arık Buka'nın soyundan Arpa seçildi. Ancak Ebu Said Bahadır Han'ın dayısı Diyarbekir Valisi Ali Padişah onun hanlığını tanımadı ve Baydu'nun torunu Musa'yı han ilan etti. 1336 yılında Hemedan yakınındaki Cağatu Suyu kıyısında iki taraf arasında savaş yapıldı ve Arpa Han mağlup oldu. Musa'nın tahta çıkması ile Ali

¹⁶⁶ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 93; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 286; Tuysuz, "İlhanlı Devleti'nin Anadolu Genel Valisi Temürtaş'ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı" s. 1671; Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", s. 100; Taşcı, "Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti", s. 392.

¹⁶⁷ Kâşânî, Emir Eratna'nın ağabeylerini Emir Turumtaş ve Mengütaz olarak zikreder. Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, trc. Örs, s. 54.

¹⁶⁸ Kâşânî, *Tarih-i Olcaytu*, trc. Örs, s. 54; Kemal Göde, *Eratnahılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 30-33.

¹⁶⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 151; Barthold, "Ebû Sa'id", s. 46; Kemal Göde, "Eretnaogulları", *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 295; Kemal Göde, "Eratnahılar Devrinde (1327-1381) Sivas", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006, s. 39-40; Taşcı, "Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti", s. 392.

Padişah bütün yetkileri elinde topladı. Bu durumdan rahatsız olan emirler Anadolu Valisi Celayirli Şeyh Hasan'ı davet ettiler. Celâyirli Şeyh Hasan da Abaka Han'ın kardeşi Mengü Timur'un torunu Muhammed'i han ilan etti. Ali Padişah ve Celayirli Şeyh Hasan Temmuz 1336'da Aladağ'da karşı karşıya geldiler ve Şeyh Hasan galip oldu. İktidarı eline alan Celayirli Şeyh Hasan, Muhammed'i yeniden han ilan etti. Ancak İlhanlı ülkesindeki iç karışıklıklar burada da son bulmadı. Bu sefer de Timurtaş Noyan'ın oğlu Çobanlı Şeyh Hasan topladığı kuvvetle birlikte Celayirli Şeyh Hasan'ın üzerine yürüdü. Temmuz 1338'de yapılan savaşı Çobanlı Şeyh Hasan kazandı ve Ebu Said Bahadır Han'ın kız kardeşi Satı Bey Hatun'u hükümdar ilan etti.¹⁷⁰ Ebu Said Bahadır Han'dan sonra yaşanan bu mücadeleler devletin parçalanmasına neden oldu.

Azerbaycan, İran ve Irakeyn bölgesinde yaşanan Moğol boylarının nüfuz mücadelesinin Anadolu'dan uzak olması Köseadağ Savaşı'ndan bu yana Moğol baskısından dolayı bir türlü rahat nefes alamayan Anadolu halkının rahatlmasına vesile oldu. Türkmenler Moğol boyunduruğundan çıkarak bağımsız hareket etmeye başladılar. İlhanlı ülkesinde yaşanan siyasi bölünmede Erzincan'ın da içinde bulunduğu Anadolu eyaletindeki vilayetler Emir Eratna'nın, Diyarbekir, Ahlât ve Erzurum çevresi Sutaylıların, Azerbaycan, Karabağ ve Gürcistan bölgeleri Satı Bey Hatun ve Çobanlı Şeyh Hasan'ın, Irak-ı Acem'in bir kısmı ile Sultaniye şehri Celayirli Hasan'ın ve Şarkî Karahisar Kalesi ve çevresi ise Çobanlı'nın kardeşi Melik Eşref'in hâkimiyetine girdi.¹⁷¹

Celayirliler ile Çobanlılar arasında yaşanan olaylar Emir Eratna'yı endişelendirdi ve çok geçmeden Çobanlı Şeyh Hasan yönünü Anadolu'ya çevirdi. Eratna Bey'in kendisine tabi olmasını istedi ancak Anadolu'da bir hâkimiyet alanı kurmuş olan Eratna Bey bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Çobanlı Hasan, Eratna Bey'in hâkimiyeti altındaki bölgeleri tahrip etmeye başladı. Emir Eratna, İlhanlı Devleti'nde taht kavgaları devam ederken kendini bu olayların dışında tutmaya

¹⁷⁰ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 42; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 288-289; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 527.

¹⁷¹ Geyikoğlu, "Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı", s. 102-103; Taşcı, "Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti", s. 393.

gayret gösterdi. Sıranın kendisine de gelmesiyle birlikte 1338 yılında Memlûk sultanına haber göndererek onun tâbiyetine girmek istediğini bildirdi. Sultan “*Anadolu ülkesinin naibi*” olduğunu bildiren bir menşur göndererek Eratna Bey’i destekledi. Eratna Bey de bunun karşılığında Melik Nâsır’ın adına hutbe okutup sikke bastırdı.¹⁷²

İlhanlı iktidarını elinde bulunduran Çobanlı Şeyh Hasan, Satı Bey Hatun’u tahttan indirerek yerine Hülagü Han soyundan Süleyman Han’ı tahta çıkardı. Çobanlı Hasan da babası Timurtaş gibi Anadolu’nun varisinin kendisi olduğunu savunuyordu. Eratna Bey’in tabiiyet teklifini kabul etmemesi üzerine Anadolu’ya sefer düzenlemeye karar verdi. Çobanlılar Doğu Anadolu’da Şarki Karahisar’a kadar uzanan bölgede Erzincan, Erzurum ve daha birçok kaleye hâkim oldular. Eratna Bey, Celayirli Hasan’ın kendisine yardım edemeyeceğini anlayınca 743/1342 yılında Memlûklere elçi göndererek yardım etmelerini istedi. Bu sırada Memlûk sultanı Nâsır ölmüş yerine Melikü’s-Salih İmadeddin İsmail (1342-1345) geçmişti. Melik İmadeddin İsmail, Eratna Bey’in Anadolu naibliği istediğini kabul ederek yardım sözü verdi.¹⁷³

Çobanlı Şeyh Hasan, Eratna Bey’in Anadolu’da nüfuz ve hâkimiyetinin genişlemesinden dolayı sefer hazırlıklarını hızlandırdı. Çobanlı Şeyh Hasan, Eratna Bey’in merkezi olan Sivas’ı zapt edip Anadolu’daki Eratnalı hâkimiyetine son vermek istedi. Ancak kendisi sefere katılmadı ve Süleyman Han komutasındaki orduyu Anadolu’ya gönderdi. Süleyman Han’ın kendisine doğru gelmekte olduğunu öğrenen Eratna Bey ise Memlûklerin de yardımını alarak Türklerden ve Moğollardan meydana gelen bir ordu oluşturdu. Eratna Bey, Çobanlı Şeyh Hasan’ın Sivas’ı almak istediğini öğrendi ve Süleyman Han’ın ordusunu Erzincan ile Sivas arasında yer alan Karanbük ovasında karşıladı. Savaş başladığında Eratna Bey’in ordusu ilk etapta bozguna uğradı. Süleyman Han’ın askerleri ise ganimet toplamak ve kaçanları

¹⁷² Sümer, “Anadolu’da Moğollar”, s. 101; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 43; Geyikoğlu, “Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, s. 104.

¹⁷³ Göde, “*Eretnaoğulları*”, s. 295; Geyikoğlu, “Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, s. 104-105.

yakalamak için savaş alanını terk etmeye başladılar. Bu sırada tepenin arkasına saklanan Eratna kuvvetleri savaş alanına inerek hücumla geçtiler. Yanında az sayıda asker kalan Süleyman Han bu hücumla dayanamayarak kaçmaya başladı. Ganimet peşine düşen Süleyman Han'ın ordusu da hanın kaçtığını öğrenince dağılmaya başladı. Cemaziyelevvel 744/ Eylül-Ekim 1343'te meydana gelen savaşta Eratna Bey çok miktarda ganimet de elde ederek galip olarak ayrıldı. Bu tarihten sonra Erzincan'da kesin olarak Eratnalı hâkimiyetine girmiş oldu.¹⁷⁴ Karanbük galibiyeti ile birlikte Anadolu'da Çobanlı/İlhanlı baskısı azaldı ve halk rahat bir nefes aldı. Emir Eratna her ne kadar İlhanlı Devleti'nde yetişmiş bir devlet adamı olsa da yönetim tarzı Moğollardan oldukça farklı oldu. Moğollara karşı kazandığı bu zaferle Anadolu'yu yeniden istila edilmekten kurtardı. Karanbük Savaşı'nın kazanılması Anadolu Türk beyliklerini de büyük bir tehlikeden kurtarmıştır.

Çobanlı Şeyh Hasan, Karanbük Savaşı'nda ümit ettiği sonucu alamayınca savaşta kusurlu gördüğü emirleri cezalandırdı ve kendisi de savaştan iki ay sonra 27 Receb 744/15 Aralık 1343'te karısı İzzet Mülk Hatun tarafından öldürüldü. Çobanlı Şeyh Hasan'ın ölümü Eratna Bey için asıl zafer oldu ve bu sayede ülke idaresinde serbest hareket etmeye başladı. Eratna Bey hükümdarlığını ilan etti ve Anadolu'da Türkmen beyleri arasında otoritesini de kabul ettirdi. Karanbük'te elde ettiği başarı ve kendi adına para kestirip hutbe okutması Anadolu'daki saygınlığını artırdı.¹⁷⁵

Çobanlı Şeyh Hasan'ın yerine zalim ve güvenilmez biri olarak bilinen Melik Eşref (1343-1357) geçti. Melik Eşref, Moğol beylerinden birçoğunu öldürüp yerlerine Türk emirler tayin etti ve yayılmacı bir politika izlemek istedi. Irak-ı Arab'a hâkim olan Celayirli Şeyh Hasan, Melik Eşref'in 748/1347 yılında Bağdad

¹⁷⁴ Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 105; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 11-12; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 55; Göde, "Eratnalılar Devrinde (1327-1381) Sivas", s. 41; Taşcı, "Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti", s. 395.

¹⁷⁵ Spuler, *İran Moğolları*, s. 151; Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 106-107; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 64.

üzerine geldiği haberini alınca Çobanlıların baskısından bıktığı için Kemah Kalesi'ne çekilmek istedi ancak karısı ve emirleri ona mâni oldular.¹⁷⁶

Alâeddin Eratna kısa süre içinde Türkiye Selçuklu Devleti'nden İlhanlı hâkimiyetine geçen şehirleri tabiiyeti altına aldı. Erzincan bu şehirlerin en önemlilerinden biri olma özelliğine sahiptir. Türkiye Selçuklular da “*Dârü'n-Nasr*” yani “*yardıma mazhar şehir*” olarak anılan Erzincan, İlhanlılar ve Çobanlılar için de mühim bir merkez olarak görüldü. Alâeddin Eratna'yı mağlup etmek isteyen Çobanlılar Erzincan'a sahip olmanın Eratna Bey'i zora sokacağına farkındalardı. Çobanlı Melik Eşref her ne kadar Eratna Bey'i tabiiyeti altına almaya çalışsa da Eratna Bey bu teklifi reddederek Anadolu'da bağımsız olarak hareket etmeye başladı. Karanbük Savaşı öncesinde Erzincan'a kadar gelmiş olan Çobanlıları galibiyeti ile buradan uzaklaştırdı ve Erzincan yeniden Emir Eratna'nın hâkimiyeti altına girdi. Böylece Erzincan, Karanbük Savaşı'nın yapıldığı 744/1343 yılından Eratna Devleti'nin yıkıldığı 781/1381 tarihine kadar Eratnalıların tabiiyeti altında kaldı.¹⁷⁷

Eratna Bey'in Karanbük zaferi sayesinde Anadolu olası bir Moğol tahribatından kurtulmuş oldu. Türkler bu başarısından dolayı Eratna Bey'e “*Köse Peygamber*” unvanını verdiler. Moğol tehdidinden tamamen kurtulan Eratna Bey artık tamamen bağımsız hareket etmeye başladı ve hutbe okutarak sikke bastırdı. Sikkelerinde “*Alâeddîn*”, “*Reşîdeddîn*”, ve “*Seyfeddîn*” unvanlarını kullandı.¹⁷⁸

Alâeddin Eratna, 749/1348 yılında Erzincan'ı Ahi şeyhi Ayna Bey'e (749-763/1348-1362) emanet etti. Sivas'a gelebilecek saldırıları engellemek amacıyla da Kemah Kalesi'ni kardeşi Burak Bey'e vererek tedbirleri artırdı. Sultan Eratna, Ahi şeyhi Ayna Bey'i denetim altında tutmak ve Burak Bey ile aralarında oluşabilecek ihtilafa engel olmak için Ayna Bey'in kızı ile kardeşini evlendirdi. Kaynaklarda Ahi

¹⁷⁶ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, s. 12.

¹⁷⁷ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 67; Taşcı, “Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti” s. 394; Geyikoğlu, “Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu'ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, 109.

¹⁷⁸ Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 63; Göde, “Eratnalılar Devri (1327-1381) Zâviye Vakfiyeleri”, s. 1036; Taşcı, “Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti” s. 395.

Ayna Bey'in Erzincan'ı para karşılığında aldığına dair bilgiler mevcuttur. Ayna Bey, Alâeddin Eratna'nın Muharrem 753/Şubat 1352 senesinde ölümüne kadar Eratnalılara tabi oldu ancak bu tarihten sonra bağımsız hareket etmeye başladı. Ayna Bey'in 1362 yılında ölmesi üzerine Pîr Hüseyin Bey (763-779/1362-1379) Şebinkarahisar'dan gelerek Erzincan ve havalisinin başına geçti. 1379 yılında Pîr Hüseyin Bey'in ölümüyle birlikte Eratnalıların akrabası olan Burakoğulları'ndan Emir Mutahharten (779-782/1379-1381) Erzincan'ın idaresini üstlendi. Emir Mutahharten, Erzincan dışında Kemah, Tercan, Erzurum, Çemişkezek, İspir, Bayburd ve Şebinkarahisar'ı idaresi altına aldı.¹⁷⁹

Erzincan, Mutahharten döneminde önemli siyasi merkezlerden biri haline geldi. Eratna Devleti'nin yerini alan Kadı Burhaneddin, bu şehre hâkim olabilmek için Mutahharten ile mücadele etti. Ancak Akkoyunlu ve Karakoyunluların yardımını alan Mutahharten karşısında bir başarı elde edemedi. Yıldırım Bayezid 1401 yılında Erzincan'ı alarak şehrin idaresini önce Karakoyunlu Yusuf'a verdi ancak daha sonra Mutahharten'in bağlılığını bildirmesi üzerine şehrin idaresi yeniden Mutahharten'e verildi. Erzincan Mutahharten'den sonra 1410 yılında Karakoyunluların hâkimiyeti altına girdi. Fakat bu hâkimiyet uzun sürmedi ve 1422 yılında Akkoyunlular şehri ele geçirdiler. Bu dönemde Erzincan iki devlet arasında sık sık el değiştirdi. 1457 yılında Uzun Hasan Karakoyunluları kesin bir mağlubiyete uğratarak Erzincan'ı yeniden Akkoyunlu topraklarına kattı.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Spuler, *İran Moğolları*, s. 151; Göde, *Eratnalılar (1327-1381)*, s. 67; Taşcı, "Erzincan'da Eretnalı Hâkimiyeti", s. 396; Hasan Geyikoğlu, "Selçuklular'dan Osmanlılar'a Kemah", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 69; Aksüt, *Erzincan*, s. 82.

¹⁸⁰ Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, s. 299; Miroğlu, "Erzincan", s. 319-320.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLAR DÖNEMİ'NDE ERZİNCAN'DA İKTİSADÎ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

1. Moğollar Dönemi'nde Erzincan'da İktisadî ve Ticari Hayat

Sultan I. Alâeddin Keykûbâd döneminde ülke sınırlarının genişlemesi ile çevresindeki birçok devlet vergiye bağlandı. Selçuklularda temel olarak öşür, haraç, cizye ve bâc vergisi alınmaktaydı. Yeni toprakların alınması ile alınan vergi miktarı arttı ve Selçuklu hazinesi doruğa ulaştı. Ancak Sultan Alâeddin Keykûbâd'ın son yıllarında doğuda Moğol etkilerinin artması nedeniyle Selçuklu hükümdarı ülkesini korumak adına Moğollara vergi vermeyi kabul etti. Onun ölümünden kısa süre sonra Selçuklu ekonomisinde işler tamamen tersine döndü. Eski bir Türk şamanı olan Baba İshak, Türkmenleri kendi tarafına çekerek peygamber olduğuna inandırdı ve Keyhüsrev idaresine karşı ayaklandı. 1240'ta başlayan Babai İsyanı ve ardından 1243 Köseadağ mağlubiyeti ile Moğollar Anadolu'da istilaya başladılar ve Erzincan, Erzurum, Kayseri gibi önemli ticaret merkezlerini tahrip ve yağma ettiler. Erzincan'ın yağma ve tahrip edilmesinin asıl nedeni Baycu Noyan'ın bölge halkının zenginliğini bildiği için onlardan altın istemesi ancak halkın bu isteği kabul etmemesidir. İsyan ve mağlubiyet neticesinde Anadolu'da ticaret durdu ve halk fakirleşti. Anadolu'ya gelen tüccarlar bu huzursuz ortamdan uzaklaşarak Suriye'ye kaçtılar. Savaşın Erzincan sınırları içinde yapılması şehri ve halkını diğer bölgelere göre daha fazla etkiledi. Bu durum bölgede yaşayan halkın batıyı daha güvenli bularak göç etmelerine ve ticari faaliyetlerin sekteye uğramasına neden oldu.¹⁸¹

Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun Moğol hâkimiyeti altına girmesi Erzincan güzergâhını daha da hareketlendirdi. Antalya, Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Divriği, Akşehir, Erzincan, Tercan, Erzurum, Erciş ve Iğdır üzerinden Tebriz'e buradan da İran, Gürcistan ve Asya içlerine giden doğu-batı istikametindeki

¹⁸¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 296; İlhan Erdem, "İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, C. 24, 2005, s. 5.

ticaret yolu üzerinde bulunması Moğollar döneminde de şehrin önemini artırdı. Aynı zamanda Erzincan kuzey-güney yol hattı üzerinde bulunmaktadır. İki mühim ticaret yolu üzerinde bulunması şehrin zenginleşmesini ve burada ticaretin yeniden gelişmesini sağladı. Ayrıca Erzincan, Sivas ve Erzurum; Suriye, el-Cezire ve Gürcistan'dan gelen malların toplanma yerleridir. Erzincan'a gelen mallar buradan Trabzon'a oradan da Güney Rusya'ya gönderilir.¹⁸²

Erzincan, Mengücekliler ve Selçuklular döneminde siyasi ve iktisadi bakımdan Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biriydi. Şehrin topraklarının sulak ve verimli olması burayı önemli bir tarım merkezi haline getirdi. Bununla birlikte Anadolu'yu doğuya, Tebriz'e ve İran'a bağlayan kervanyolu üzerinde bulunması, şehrin ticari bakımdan da gelişmesine katkı sağlayan başlıca unsurdu. Bu sayede Erzincan'da imal edilen dünyaca ünlü *Buharin* kumaşlarının pazarlanması kolaylaştı. Şehir bu kumaşlar sayesinde tanındı ve dokuma endüstrisi gelişti. Pegolotti, XIV. yüzyılın ilk yarısında bir parça buharin kumaşın Avrupa'da üç dinara satıldığını belirtmiştir. Ayrıca Ayas'tan Tebriz'e giden kervanyolundan bahsederken Erzincan'a uğranıldığını ve bu şehre girişte her yük için 5 akçe, şehir içinde her yük için 9 akçe, Erzincan'dan Tebriz'e çıkışta ise her yük için vergilerle birlikte 3 akçe alındığını belirtmiştir. Tüm bu yol boyunca tüccarın güvenliğini sağlayan görevliye de 50 dirhem para verilir. Bu kervandan toplamda 203 dirhem gümrük vergisi alınır. Bu kervanyollarını koruyanlara tahsis edilen vergiye "*bedrika*" adı verilmiştir.¹⁸³

Ticaretin gelişmesinde önemli rol oynayan kervansarayların yapımına özen gösterilmiştir. Erzincan'ın da işlek yol güzergâhında bulunmasından dolayı kervansaraylar inşa edildi. Sivas-Erzincan yolu üzerinde bulunan Mugar Han'ı ve XIII. yüzyıl sonlarında Tercan'da inşa edilen Mama Hatun Kervansaray'ı bölgede

¹⁸² Konukçu, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, s. 54; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 60; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 529-530.

¹⁸³ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 87; Konukçu, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, s. 54; Yaşar Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, Aralık 2015, s. 37; Erol Keleş, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 124, S. 244, Ocak-Şubat 2020, s. 15.

ticari faaliyetlerin gelişmesinde fayda sağladı. Mugar Hanı'nın Erzincan-Akşar¹⁸⁴ Ovası arasında bulunan bir köyde yer aldığı tahmin edilmektedir.¹⁸⁵

Başlangıçta Moğol istilalarından dolayı tahrip edilen Erzincan, İlhanlılar Dönemi'nde (1256-1353) yeniden canlılık kazandı ve onlar için önemli bir merkez oldu. Şehrin XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Kilikya bölgesindeki Ayas Limanı'ndan Tebriz'e uzanan kervanyolu üzerinde bulunması çevresindeki illerle birlikte ticari bakımdan altın çağı yaşamasına sebep oldu. Bu nedenle Erzincan'a Türk, Ermeni, Arap ve Avrupalı tacirler gelmekteydi. Şehirde büyük pazarların kurulması ve ülkenin diğer bölgeleri ile yurt dışından gelen tüccarların burada alışveriş yapması ile Erzincan yeniden zengin bir şehir haline geldi. Bu nedenle şehrin nüfusu da kalabalıklaştı. Seyyah İbn Battûta da Erzincan'a gelerek pazarlarını gezmiş ve buharin kumaşların güzelliğinden bahsetmiştir. İbn Battûta, bu kumaşları "*Erzencânî*" olarak zikretmektedir. Bunun yanı sıra Erzincan'da bakır madeninin bulunduğunu ve buradan temin edilen bakırlardan sanatkârane eşyalar üretildiğini anlatmıştır. Bakırdan kap kakak ve çeşitli şamdanlar yapılmaktadır. Bu şamdanlara "*beyşûs*" adı verilmiştir. Faruk Sümer'in tespitlerine göre ise Türkiye Selçukluları döneminde bulunan üç önemli bakır madeninden biri Erzincan'daydı. El sanatlarının da oldukça gelişmiş olmasından dolayı dünyanın en güzel kitap ciltleri burada üretilmekteydi. Şebinkarahisar'dan çıkarılan şap madenleri buharin kumaşların boyanmasında önemli bir madde oldu. Şap madeninin tüketiminde önemli bir yere sahip olan Avrupa bu ihtiyacının büyük kısmını Şebinkarahisar ve Kütahya'dan karşılamaktadır. Trabzon limanı aracılığıyla Avrupa'ya ihraç edilen kumaşlar bölgenin ün kazanmasına vesile oldu.¹⁸⁶

¹⁸⁴ **Akşar:** Akşehir olarak da bildiğimiz bugünkü Suşehri. Dursun Ayan, "Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, 2017, s. 23.

¹⁸⁵ M. Kemal Özerin, "Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20, Mart 1965, s. 158; Şebnem Eryavuz, "Kervansaray", *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 301.

¹⁸⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 287; Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 88; Kafesoğlu, "İbn Battûta", s. 708; Tamara Talbot Rice, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Kaan Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015, s. 108; Darkot, "Erzincan", s. 339; M. Said Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat

Marco Polo, “*Arçingan*” diye bahsettiği Erzincan şehrinde oldukça kıymetli olan dünyanın en güzel buharin kumaşlarının üretildiğini ve burada yaşayan insanların bu işin ustası olduklarını söylemiştir. Polo, buharin kumaşları için “*hokeran*” tabirini kullanmıştır. Bölgede genel olarak en iyi pamuklu ürünlerin üretildiğini ve bu meslek dışında daha birçok mesleğin icra edildiğini aktarmıştır. Ünlü seyyah Claude Cahen, Erzincan ziyaretinde buradaki halı endüstrisinden bahsetmiş ve Ermenilerin eski tekniklerle desenli halılar ürettiklerini söylemiştir. Kemah’ta kullanılan çadırlar da ince ve zarif olmalarından dolayı meşhur idi.¹⁸⁷

1258 yılında IV. Rükneddin Kılıç Arslan, kardeşi II. İzzeddin Keykavus’a karşı galibiyet elde etmek için devlet adamlarını yanına çekmeye çalışıyordu. Bu sırada Muineddin Pervane ile birlikte Erzincan’da bulunan Kılıç Arslan, Pervane’nin yönlendirmesi ile içinde bulunduğu durumdan kurtulması halinde Erzincan ilinin miri arazisini çoğunlukla İranlılardan oluşan devlet adamlarına mülke çevirerek iktâ edeceği sözünü verdi. Bu durum daha önce Türkiye Selçuklularında görülmüş bir uygulama idi. Ancak bu kadar büyük bir arazinin tamamının iktâ edilmesi ilk kez yaşanan bir durumdur. Kılıç Arslan tahta çıktığında söz verdiği gibi Erzincan bölgesini beylere iktâ etti. Arazi paylaşımında Erzincan’ın köyleri olan Şıhlı (Uluköy), Mertekli, Pişki Dağı, Kadağan-ı Sagir ve Kadağan-ı Kebir (Büyük ve Küçük Kadagan), Mığısı (Yalınca), Çulhasa (Soğukoluk), Cimin (Üzümlü), Horhor, Piteriç (Bayırbağ), Norgâh (Akyazı), Karakilise (Altınbaşak) ve Süleymanlı köyleri Kadagan Noyan’a tahsis edildi.¹⁸⁸ Bölgede hala daha Kadagan isimli köylerin bulunması da bu komutandan dolayı olmalıdır.

Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992, s. 19-20; Bedirhan, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, Aralık 2015, s. 38; Özkan Dayı, “Moğol İran’ında Ticaret”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25, 2021, s. 582; Kayalan, “Geçmişte Erzincan Şehrini Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl-M.S. XVII. Yüzyıl)”, s. 159; Yıldırım, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan”, II, s. 365.

¹⁸⁷ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, s. 69; Polat, “Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İctimaî ve İktisadî Hayat”, s. 167-179; Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat*, s. 26.

¹⁸⁸ Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 142; Konukçu, *Üzümlü (Cimin)*, s. 18; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 521.

1261 yılında Moğol komutanı Alıncak Noyan kalabalık bir asker grubuyla Anadolu'ya geldi. Bu sırada II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıç Arslan arasında taht mücadelesi devam etmekteydi. Alıncak Noyan'ı Rükneddin Kılıç Arslan ve Mu'ineddin Pervâne Erzincan'da karşıladılar. Moğol birliğinin burada konaklayacakları süre zarfında ihtiyaçlarının karşılanması için “*Esbâb-ı Nüzul*” hazırladılar. “*Esbâb-ı Nüzul*” adı verilen vergi sefere giden ordunun yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması için hububattan alınan aynî bir vergidir.¹⁸⁹

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Yakın Doğu'da siyasi bloklaşmalar meydana geldi. Altınorda Devleti, Memlûkler ile işbirliği yaparken İlhanlılar da Papalık ve Bizans ile işbirliği yapmaya başladılar. Bu bloklaşmalardan dolayı Anadolu konumu itibariyle önem kazandı. Selçuklular, Altınorda ve Memlûklerin safında yer almak istedi ancak İlhanlıların baskıları neticesinde onların emri altında hareket etmek zorunda kaldılar. Altınorda, Venedik ile ticari ilişkilerini geliştirirken İlhanlılar da Ceneviz ile ticari ilişkilerde bulundular. Cenevizliler için Anadolu oldukça önemlidir. Çünkü Tebriz'e gitmek için kullanacakları kervan yolları Anadolu'nun önemli kentleri olan İskenderun, Sivas, Erzincan ve Erzurum'dan geçmekteydi. Cenevizliler Tebriz'e gidene kadar bu yol üzerinde bir hayvan yükü maldan 153 dirhem, mallarının güvende gitmesi için ise muhafızlara 50 dirhem olmak üzere toplam 203 dirhem vergi veriyorlardı. 1277 yılında Cenevizliler Sivas'ta ticaret konsolosluğu açtılar. Bu sayede bölgeye daha fazla yabancı tacir gelmeye başladı ve ticari faaliyetler hareketlendi.¹⁹⁰

Abaka Han, Mu'ineddin Pervane'nin öldürülmesinden sonra Anadolu'da düzeni sağlaması ve iktisadi bir sistem kurması amacıyla 1277 yılında İlhanlıların ilk veziri olarak bilinen Şemseddîn Cüveynî'yi görevlendirdi. Cüveynî, iktisadi reformlar yaparak Moğolların mali alanda yaptıkları baskıları gevşetmeye çalıştı. Halktan gelişigüzel para alınmasını ve lüzumsuz vergileri yasakladı. “*Ebvâbü'l-mâl*” adı verilen vergilerin de ödenmesine özen gösterdi. Diğer yandan İlhanlı Devleti'nin

¹⁸⁹ Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 92.

¹⁹⁰ Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, C. 2, Ankara, s. 595.

alacakları için yeni kaynaklar temin etmeye çalıştı. Daha önce Kılıç Arslan'ın İranlı ümeraya ikta olarak verdiği Erzincan'ın da içinde bulunduğu birçok şehri daha önce Şemseddin Tuğraî tarafından alınan Selçuklu borçlarına karşılık satın alarak ilhanın has incüsüne dâhil etti. Erzincan'ın bir İlhanlı vilayeti olması nedeniyle Köseadağ mağlubiyeti sonrası tahrip edilen şehir yeniden imar edildi. Burada üretilen ipekli, kadife, sıkarlet kumaşlar ve mallar Tebriz'e götürülerek İlhanlı sarayında kullanıldı. Erzincan, İlhanlılar tarafından Anadolu'da özel mülk edinilerek alınan ilk şehir oldu.¹⁹¹

Moğollar tarafından Anadolu'nun mali işlerinin düzenlenmesi için gönderilen Nizâmeddin Yahya, Erzincan'a geldiğinde buradan toplanan ve bir çeşit tarım vergisi olan *Rüsûm-ı Avâmil*'in peşine düştü. 2.000-3.000 dinar olan verginin miktarını artırarak 50.000 dinar toplamaya başladı. Halktan zorla toplanan bu verginin çok büyük bir kısmını kendi özel hazinesine aktardı ve kendisiyle birlikte bölgeye gelenlerden de aynı şekilde vergi toplanmasını istedi.¹⁹²

1285 yılında Argun Han'ın kardeşleri şehzade Geyhatu ve Hülecü ordularıyla birlikte Erzincan'a geldiler. Erzincan'ın Moğol askeri tarafından yaylak ve kışlak olarak kullanılması Selçuklu idarecileri ve şehir halkını zora soktu. Moğolların bütün harcamaları Selçuklular tarafından karşılandı. Çünkü Baycu Noyan ile Selçuklu idarecilerinin yaptığı anlaşmaya göre Moğol askerlerinin masraflarının Selçuklu hazinesinden karşılanması kararı alınmıştı. Vezir Fahreddin Ali, Selçuklu hazinesinin bu masraflara yetememesi nedeniyle 400.000 dirhemlik tüm mal varlığını Moğol giderleri için harcadı. Bu dönemde görev yapan Vezir Ahmed Lâkuşi de Moğollara vaat ettiği parayı gönderebilmek için Anadolu'daki ikta, özel mülkler ve hükümdar

¹⁹¹ Zeki Velidi Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, 1953, s. 35; Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, s. 174; Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, s. 367; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 64; Ankhbayar Danuu, *Türk Moğol Tarihi*, ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018, s. 127; Keleş, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", s. 15-16; Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 66; Özkan Dayı, "Vezir Şemseddin Cüveynî'nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri(1263-1284)", *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, Mart 2018, s. 100.

¹⁹² Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, s. 94.

ailesine ait olan hassa topraklarına dahi el koydu. Aksarayî, “*Tatar’ın masrafı için ayrılan çok miktarda vergiden (mâl) halka yakacak bir mum bile kalmadı. Onun için borca başvurdular.*” der. Moğol harcamalarından dolayı yöre halkı da oldukça olumsuz etkilendi. Moğol isteklerine yetişmeye çalışan halkın toprak sistemi de bozuldu. Hâl böyle olunca Anadolu’da o sene kıtlık baş gösterdi.¹⁹³

Bu dönemde Anadolu mali bakımdan ikiye ayrılmıştı. Kayseri’nin batısında kalan bölgeler Fahreddin Kazvini’ye verilirken; Erzincan’ın da içinde bulunduğu doğusunda kalan bölgeler ise Mücirüddin Emirşah’a verildi. Toplanan vergilerin ağırlığı nedeniyle halk evlerini terk ederek dağlarda mağaralara sığındı.¹⁹⁴

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Erzincan’ın nüfusu 100.000’i aşmıştı. Moğol idaresi döneminde önemini koruyan şehir İlhanlılara vergi ödeyen onbir Anadolu şehri içerisinde ikinci sırada olduğu bilinmektedir. Devlete en fazla vergi veren illerden biri olan Erzincan’da 332.000 dinar vergi veriliyordu. İktisadi ve ticari canlılığın fazla olduğu şehirlerden biri olan Erzincan’da yerli halk olan Türk ve Ermenilerin yanı sıra ticaret için buraya gelip yerleşmiş insanlar da bulunuyordu. Bunlar Araplar, İtalyanlar, Bulgarlar, Ruslar, Yahudîler ve İranlılardı. Anadolu’ya gelip yerleşen yabancılara özel pazar yeri, kilise, belediye meclisi binası, mahkeme, han, değirmen, hamam ve mahalleler tahsis ediliyordu. Yabancılardan gümrük vergisi alınır kimi zamanda vergilerden muaf tutulurlardı.¹⁹⁵

Olcaytu Han döneminde (1304-1316) İlhanlı ülkesinin başkenti Tebriz’den Sultaniye’ye taşındı. Sultaniye odaklı yeni bir yol güzergâhı kullanılmaya başlandı. Bu yol Maveraünnehir’den Akdeniz sahillerine ve oradan da Bizans’a kadar uzanıyordu. Şâhrah (İmparator Yolu) adı verilen bu yol dönemin ticari hayatına önemli katkılar sağladı. Erzincan, bu yolun Şâhrah-ı Garbî (Batı İmparator Yolu)

¹⁹³ Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 115; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 586; Merçil, “Sâhib Ata”, s. 515.

¹⁹⁴ Keleş, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, s. 17.

¹⁹⁵ Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s. 597; Polat, *Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat*, s. 86; Kazım Ertürk-Metin Erüreten, *Meçhul Erzincan Paraları*, MNG Bank Yayınları, 2005, s. 13.

denilen kısmında yer alıyordu. Şâhrah-ı Garbî, Sultaniye'den, Tebriz, Erzurum, Erzincan ve Sivas üzerinden Konya'ya ulaşmaktaydı. Erzincan'ın bu yol üzerinde bulunması ticari faaliyetlerini canlandırdı.¹⁹⁶

İlhanlı veziri Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî'ye (1248-1318) göre Erzincan cennetten bir parça denilecek güzelliكتedir. Bu bölgede kumaş ve meyve üretimi oldukça boldur. Bunun dışında İlhanlılar Fırat havzasında ziraat yapılabilmesi için sulama kanalları açarak buraya göç eden halkın kullanmasını sağladılar.¹⁹⁷ Erzincan'dan İlhanlı başkentine vergilerden başka her yıl 200 top kemha kumaşı, 10.000 arşın kadife, 10.000 arşın iskarlat, 800 men elma, 500 men armut ve 200 men kayısı gönderiliyordu. Bunun dışında Irak'tan ithal edilen cam ve avizeler kandil yapılarak iç ve dış ticarete pazarlanıyordu. Bölgeden çıkarılan bakır madeni de vazo ve lamba yapımında kullanılmaktaydı.¹⁹⁸

İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han, Erzincan'da tarımın gelişmesine önem verdi. Bu nedenle Karasu Nehri'nin güneyinde bulunan Mercan Çayı üzerine arklar yaptırarak tarım alanlarının daha iyi sulanmasını sağladı. Bununla birlikte Erzincan'ın ticari gelirlerini artırmak için 1320 yılında Venediklilerle bir ticaret antlaşması yaptı. 29 maddelik bu antlaşma ile Venedikliler İlhanlı sınırları içerisinde ticaret yapma ve serbestçe ibadet edebilme hakkı kazandılar. Bahadır Han ferman yayınlıyarak Erzincan'da Avrupalı tacirlere ait bir kilise ile Fransiskenlere özel bir manastır yapılmasına müsaade etti. Erzincan dışında Sivas, Konya gibi büyük şehirlere de kilise ve manastır yapılmasına izin verildi. Bunlarla birlikte antlaşmaya göre Venedikli bir tüccarın ölmesi durumunda malları ülkesine iade edilecektir. Ancak yapılan bu antlaşmaya rağmen taraflar arasında bazı

¹⁹⁶ Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", s. 45.

¹⁹⁷ Reşîdüddin Fazlullah, *Kitab-ı Mekâtibât-ı Reşidî*, nşr. Han Bahadır Muhammed Şefî, Silsile-i Neşriyât-ı Külliye-i Pencab, Lahor 1364/1945, s. 183, 275; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 59.

¹⁹⁸ Reşîdüddin Fazlullah, *Kitab-ı Mekâtibât-ı Reşidî*, s. 200,202; Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 87-88; Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar", s. 42; Konukçu, *Üzümlü (Cimin)*, s. 18; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", s. 597; Bedirhan, "Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu'nun Ticaret Şehirleri", s. 38.

sorunlar meydana geldi. Bu sorunların bir örneğine de Erzincan'da rastlanılmaktadır; Erzincan'da ölen İtaltan tüccar Francesco Canal'ın malları geri iade edilmesi gerekirken Bedreddin Lülü tarafından el koyulmuş ve geri verilmemiştir. Venedik'ten Marco Corner adında bir elçi meselenin çözümü için Tebriz'e gönderildi ancak 1328 yılında İlhanlılar tarafından tutuklandı. Bunun karşılığında Venedik altta kalmak istemedi ve 1332 yılında Venedik mallarına zarar verdiği gerekçesi ile Tebrizli tüccar Hacı Süleyman Taibi'yi 4.000 besant ödemek zorunda bıraktı.¹⁹⁹

Reşîdüddin Fazlullah, “*Mukatebât*” adlı eserinin 29. Mektubunda Erzincan medreselerinden birinde görev yapan Mevlana Mahmud'a maaş bağlanmasını emretti. İlhanlı divanı, 1335 yılında Erzincan'a bağlı Karayazı köyünün hazineye ait vergilerini Mevlana Mahmud'a tahsis etti. Buna göre yıllık 8.000 dinar tutan maaş; öşür, kopçur, cizye gibi vergilerden oluşmaktaydı. Köyün kethüdalarına ve halkına topraklarını boş bırakmamaları ve imar etmelerini emretmişlerdir.²⁰⁰

İlhanlıların Anadolu'da topladıkları vergi miktarlarını Hamdullah Kazvini'nin *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinden öğrenmekteyiz. 1336 yılının gelirlerini aktaran eserde Anadolu, Memalik-i Rum adıyla anılmıştır. Memalik-i Rum denilen bölge içerisinde Erzincan, Erzurum, Akşehir, Sivas, Tokat, Niksar, Diyarbakır, Kayseri gibi şehirler bulunmaktaydı. Kazvini'ye (1281-1350) göre iklimi oldukça güzel olan Erzincan ve çevresinde Fırat Nehri'nin geçmesinden dolayı tahıl, mısır, meyve, üzüm ve pamuk bol miktarda yetiştirilir. Şehrin divanı vergileri 332.500 dinar tutuyordu. Erzincan'a 7 fersah²⁰¹ uzaklıktaki Akşehir'in geliri 135.000 dinar tutmaktadır. Anadolu'da irili

¹⁹⁹ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 89; Konukçu, *Üzümlü (Cimin)*, s. 18; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 532.

²⁰⁰ Reşîdüddin Fazlullah, *Kitab-ı Mekâtibâd-ı Reşîdî*, s. 188,199; Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 92; Yuvalı, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli” s. 593; Erdem, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, s. 59.

²⁰¹ **Fersah:** Yol için kullanılan ölçü birimidir. İran'da normal bir atın bir saatte aldığı yol için 1 fersah denilmiştir. Bu da yaklaşık 6 kilometrelik bir mesafeye karşılık gelmektedir. Yusuf Halaçoğlu, “Fersah”, *DİA*, 12, İstanbul 1995, s. 412.

ufaklı 60 civarında kent bulunmaktaydı. Erzincan da Sivas, Konya, Harput gibi büyük ve önemli birkaç merkezden biriydi.²⁰²

İlhanlılar devrinde Erzincan'a bağlı Tercan ilçesi kervanyolları üzerinde olmasından dolayı önemli bir merkez oldu. Erzincan ve Erzurum arasında yer alan ilçe Türkistan, İran, Trabzon ve Konya gibi önemli merkezlere gidecek olan kervanların uğrak noktasıydı. İlhanlılar devamlı olarak kullandıkları bu beldenin güvenliğine, imar edilmesine önem verdiler. Tercan, tahıl üretimi bakımından da bölge için önemli merkezdi. Tercan'ın İlhanlı hazinesine ödedikleri vergi miktarı yaklaşık 41.000 dinardı. Erzincan'ın bir başka ilçesi olan Kemah'ın ise İlhanlı hazinesine ödedikleri toplam vergi 34.400 dinardı.²⁰³

1. 1. Erzincan'da Basılan İlhanlı Sikkeleri

İlhanlılar hükmettikleri bölgelerde ticari faaliyetlere önem vermiş ve büyük pazarlar kurarak ticaret yollarının kontrolünü sağlamışlardır. Buralardan elde ettikleri vergi, maden ve yabancı paraları ise dönüştürerek kendi sikkelerini yapmışlardır. İlhanlı sikkeleri kendinden önceki devirleri örnek alarak darbedilmiştir ve ilk İlhanlı sikkesi Hülâgu Han tarafından Bağdat'ın fethinden sonra basılmıştır. İlhanlılar döneminde Anadolu'da kurulan darphanelerden birisi Erzincan'dadır. Erzincan darbhanesinde, Mengücekliler, Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Celayirliler, Eratnalılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve çevrede hüküm süren bazı beylikler tarafından para bastırılmıştır. Oldukça kapsamlı olan bu darphanede İlhanlılar döneminde altın, gümüş ve bakır paralar basılmıştır. Anadolu darphaneleri çoğunlukla gümüş ve bakır sikkeler basardı. Anadolu'da basılan altın sikkeler oldukça azdır bunun nedeni ise altın sikkenin genel olarak İlhanlı başkentinde basılmasıdır. Anadolu'da basılan altın paralar ise Erzincan, Sivas, Mardin ve Van'da

²⁰² Hamdullah Müstevfi Kazvîni, *Nüzhettü'l-Kulüb*, çev. G. Le Strange, Tıpkıbasım, Leyden 1919, s. 95-96; Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları", s. 60; Yuvalı, "İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli", s. 599; Keleş, "İlhanlıların Anadolu'da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme", s. 22; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 531.

²⁰³ Konukçu, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, s. 54; Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", s. 533.

bulunmaktadır. Sikkelerin altın, gümüş ve bakır gibi malzemelerinin yanı sıra madenlerin ağırlıkları da sikke değeri için oldukça önemlidir.²⁰⁴

Cinsi	Adı	Kutru (mm)	Ağırlığı (gr)	Tarihi	Darp yeri
Gümüş	Dirhem	20 mm	1.80 gr	698	Erzincan
Gümüş	Dirhem	20 mm	2.13 gr	699	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.38 gr	699	Erzincan
Altın	-	21 mm	4.30 gr	700	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	24 mm	4.40 gr	700	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.30 gr	701	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	702	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	4.20 gr	703	Erzincan
Bakır		18 mm	1.75 gr	-	Erzincan

Tablo 1: Gazan Mahmud Han (694-703/1295-1304) döneminde Erzincan'da basılan paraları gösteren tablo²⁰⁵

İlhanlılar devrinde Erzincan'da basılan ilk sikke Gazan Mahmud Han dönemine aittir. Bu dönemde altın paranın basılmış olması dönemin ve bölgenin ekonomisi hakkında tahminlerde bulunmamızı sağlamıştır. Zira parada kullanılan madenin cinsi zenginliğin bir göstergesidir. Hülagu Han'dan Gazan Mahmud Han'a kadar olan süreçte hükümdarlar kalitesi düşük, birim ve ağırlıklarının belirli bir düzene göre yapılmadığı sikkeler bastırmışlardır. Gazan Han kendinden önceki hükümdarların sikkelerini toplattırarak, öncekilere nazaran ayarı ve vezni daha yüksek oranda sikkeler bastırmıştır. Gazan Han'ın altın sikkeleri benzeri az bulunmakla birlikte gümüş ve bakır sikkelerine çokça rastlanılmaktadır. Gazan Han

²⁰⁴ Ömer Dinler, *Ilkhanids*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006, s. 19-20; Ahmet Namaz, *Ahlat Müzesi'nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2020, s. 174, 190; Kazım Ertürk-Metin Erüreten, *Meçhul Erzincan Paraları*, s. 17.

²⁰⁵ Tuncay Aykut-Şennur Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul 1992, s. 139-140,153; Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-ı Selase, Mülûk-i Cengiziyye ve İlhanîyye ve Celâiriyye ve Kırım Hânları Meskûkâtı*, III, Müze-i Hümayun-Mahmud Bey Matbaası, Kostantiniye/İstanbul 1318/1903, s. 42; İbrahim Artuk- Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974, s. 772-773.

zamanında şehirde altın sikke basılması ve sikkelerin ayarının daha önce basılanlardan yüksek olması o dönemde ekonominin oldukça iyi olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁶ Gazan Mahmud döneminde Erzincan'da bir de bakır para basılmıştır. Ancak bu paranın tarihi belli değildir.

Cinsi	Adı	Kutru (mm)	Ağırlığı (gr)	Tarihi	Darp Yeri
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	704	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.25 gr	706	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.20 gr	706	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	3.97 gr	707	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	26 mm	4.40 gr	710	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.87 gr	714	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	24 mm	3.90 gr	715	Erzincan (Medinet)
Gümüş	Çift Dirhem	23-26 mm	3.87 gr	716	Erzincan (Medinet)
Bakır	-	24 mm	3.90 gr	-	Erzincan
Bakır	-	18 mm	1.35 gr	-	Erzincan

Tablo 2: Olcaytu Muhammed Han (704-716/1305-1316) döneminde Erzincan'da basılan paraları gösteren tablo.²⁰⁷

Olcaytu Han sikkelerin üzerine dört halifenin ismini bastırmış ancak Şiiliğe geçtikten sonra dört halifenin ismi yerine 12 Şia imamının isimlerini yazdırtmıştır.²⁰⁸ Olcaytu Han döneminde de Erzincan'da kutru ve ağırlığı farklı olan iki bakır sikke basılmıştır. Ancak bu paralarında tarihi belli değildir.

Cinsi	Adı	Kutru (mm)	Ağırlığı (gr)	Tarihi	Darp yeri
Gümüş	Çift Dirhem	24-27 mm	3.85 gr	718	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	27 mm	3.85 gr	719	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.52 gr	720	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	23 mm	3.55 gr	722	Erzincan

²⁰⁶ Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-ı Selase*, s. 59-60.

²⁰⁷ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 160-161,174-175

²⁰⁸ Bayram Karakurt, *Efes Müzesi'ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021, s. 231.

Gümüş	Çift Dirhem	22 mm	3.58 gr	723	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	20 mm	3.58 gr	724	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.62 gr	727	Erzincan
Gümüş	Çift Dirhem	25 mm	3.42 gr	729	Erzincan
Gümüş	Dirhem	18 mm	1.55 gr	729	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	20 mm	3.07 gr	731	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	21 mm	3.15 gr	732	Erzincan
Gümüş	Çift dirhem	20 mm	2.80 gr	733	Erzincan
Bakır	-	17 mm	1.05 gr	-	Erzincan
Bakır	-	18 mm	1.50 gr	-	Erzincan

Tablo 3: Ebu Said Bahadır Han (716-737/1316-1335) Döneminde Erzincan’da Basılan Paraları gösteren tablo.²⁰⁹

İlhanlı Devleti’nde seksenin üzerinde darphanede en fazla sikke darb ettiren hükümdar Ebu Said Bahadır Han olmuştur. Onun sikkelerinin zarif nakışları, hatları Cengizlilerin hiçbirinde yoktur.²¹⁰ Adler Kataloğunda²¹¹ Ebu Said Bahadır’ın Erzincan’da darb edilmiş bir bakır sikkesi zikredilir ki bu sikke sahip olduğu işlemesi hasebiyle oldukça dikkat çekmektedir. Bahsedilen bu bakır sikkesinin ön yüzünde bir süvari tasviri olup üstünde “*el-Sultan bin el-Sultan Ebu Said*” ve arka yüzünde ise bir karakuş resmi olup etrafında “*darb-ı Erzincan*” yazılıdır.²¹² Ebu Said Bahadır Han, babası Olcaytu Han’ın aksine Sünni mezhebe mensup olması sebebiyle sikkelerinde dört halifenin adını kullanmıştır. Dört halifenin isminin sikkelere yazılması geleneği İlhanlılardan sonra Celayirliler, Çobanoğulları, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Kadı Burhaneddin, Timurlular ve Osmanlı Devleti’nde de devam etmiştir.²¹³ (Bkz. Ek 11)

²⁰⁹ Aykut-Şennur Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 185-186, 205; İbrahim Artuk-Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, s. 779,783.

²¹⁰ Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-ı Selase*, s. 151; Namaz, *Ahlât Müzesi’nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, s. 174.

²¹¹ Museum Cuficum Borgianum, Roma 1782.

²¹² Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-ı Selase*, s. 151.

²¹³ Karakurt, *Efes Müzesi’ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, s. 281.

Gölge Hanlar	Cinsi	Adı	Kutru (mm)	Ağırlığı (gr)	Tarihi	Darp yeri
Muhammed Han	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	2.40 gr	739	Erzincan
Toga Timur Han	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	2.10 gr	739	Erzincan
Cihan Timur Han	Gümüş	Çift Dirhem	18 mm	1.73 gr	740	Erzincan
Cihan Timur Han	Gümüş	Çift Dirhem	17-18 mm	1.75 gr	740	Erzincan
Cihan Timur Han	Gümüş	Dirhem	14 mm	0.82 gr	740	Erzincan

Tablo 4: Gölge Hanlar Döneminde Erzincan'da basılan paraları gösteren tablo.²¹⁴

2. Moğollar Dönemi'nde Erzincan'da Sosyal ve Kültürel Hayat

Mengücekliler ve Selçuklular devrinde önemli bir ticaret merkezi olan Erzincan'ın hükümdarlarının ilme ve kültürel faaliyetlere destek vermesi şehrin medeniyet seviyesini de yükseltti. Gelişen medeniyetle birlikte şehirde bilim, edebiyat, sanat gelişti ve bu sayede devlet işlerinde önemli konumlara gelen insanlar yetişti. Mengücek hükümdarı Fahreddin Behramşâh ve hanımı İsmetiye Hatun âlimlere ve din adamlarına çok değer verirdiler. Bahâeddin Veled ve henüz daha 9-10 yaşlarında olan Mevlânâ Celâleddin, Anadolu'ya geldiklerinde Erzincan'da kötü insanların çok olduğunu söyleyerek burada kalmak istemediler. Ancak Behramşâh ve hatunu Akşehir'de medrese inşa ettirerek onları burada kalmaya ikna ettiler. Sahih Ahmed Dede'ye göre Bahâeddin Veled, 617 yılında geldiği Erzincan Akşehir'de kendisi için yapılan medresede ailesi ile birlikte dört yıl kaldı. Eflakî'ye göre dört yıl, Sipehsâlâr'a göre ise bir yıl kadar ikamet ettiler ve Bahâeddin Veled bu süre zarfında halka zahiri ve bâtinî ilimlerde dersler verdi. Franklin Lewis, Sipehsâlâr'a dayanarak ve kendi araştırmaları sonucunda Bahâeddin Veled ve ailesinin Kasım 1217-Mart 1218 tarihleri arasında Erzincan Akşehir'de ikamet ettiklerini belirtmiştir. Şehirde gayrimüslimlerin de çok olmasından dolayı burada halkın içki ve eğlenceye düşkün olduğunu çağdaş müellifler de belirtmişlerdir. İbn Battûta, Erzincan halkının çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğunu, Müslümanların da Türkçe konuştuklarını belirtmiştir.²¹⁵

²¹⁴ Aykut-Şennur Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 209, 213-215.

²¹⁵ Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s. 79-80; Sahih Ahmed Dede, *Mevlevilerin Tarihi*, çev. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 114-142 Feridun bin Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev. Tahsin Yazıcı,

Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna* adlı eserinde Bahâeddin Veled'in Erzincan'a gelişini şu sözlerle anlatmaktadır:

“Geldi Akşehir’e kurb-ı Erzincân

Fahr-ı Razîdir-idiler bir cân

Yabdı bir medrese mürid oldı

Ders-i âmüdi ben o şah kaldı

Bir niçe müddet itdi anda karâr

Geçdi ol arada niçeesrâr.”²¹⁶

Özellikle Alâeddin Keykûbâd döneminde Erzincan ve Akşehir'in bilim ve kültür merkezlerinin arasına girmesi bölgede sanatkâr, tüccar ve ilim adamlarının çoğalmasını sağladı. Erzincan'da ilim faaliyetlerinin gelişmesi ile Türkiye Selçukluları da bu kentten yararlanmaya başladılar. Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan tedavisi için Tabip Alâeddin Erzincanî'ye ilaçlar yaptırdı ve karşılığında 3.000 sultanî dirhem para verdi. Eflâkî'nin rivayetine göre Alâeddin Erzincanî, Mevlânâ Celâleddin'in kerametlerine tanık olmuş ve bu nedenle ailesiyle birlikte Konya'ya giderek Mevlânâ'ya mürid olmuştur. Konya dışında Anadolu'da tesis edilen 4-5 Mevlevi tekkesinden biri de Erzincan'da bulunmaktadır. Kaynaklar Mevlânâ soyundan bazı kişilerin burada ikamet ettiğini göstermektedir. Erzincan'da kurulan ilk Mevlevi tekkesinin kurucusu Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in halifesi Hüsameddin Hüseyin el-Mevlevî'dir.²¹⁷

Hüsameddin Hüseyin, dervişlerin arasına katılmadan önce onlarla hararetli münakaşalar eden bir kimseydi. Mevlevilerle yakınlaşmaya başlayınca bu

Pinhan Yayınevi, İstanbul 2011, s. 29; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 287; Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 90-91; Hasan Yüksel, “Erzincan Mevlevihânesi”, *Vakıf ve Kültür Dergisi*, C. 1, S. 3, Kasım 1998, s. 47-48; Ayan, “Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehiri)”, s. 25-26.

²¹⁶ Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*, çev. Halil Ersoylu, TDK Yayınları, Ankara 2001, s. 117.

²¹⁷ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 298; Şahin, *Erzincan Tarihi*, s. 331; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 36; Yüksel, “Erzincan Mevlevihânesi”, s. 48.

münakaşalar azalmaya başladı. Sipehsâlâr ondan bahsederken ilmiyle dünyada tek olduğunu ve yüksek bir himmete sahip olduğunu söylemiştir. Hüsameddin Hüseyin, Şems-i Tebrizî'nin *Makaalât* adlı eserini Gevherşâd adındaki birine yazdırdı. Oğlu Celâleddin Muhammed Müneccim de onun gibi Erzincan'daki Mevlevi şeyhlerindendir.²¹⁸ Sultan Veled'in Hüsameddin Hüseyin dışında Erzincan'daki bir diğer halifesi Mevlânâ İzzeddin Erzincanî'dir. Sipehsâlâr eserinde Mevlânâ İzzeddin Erzincanî hakkında yalnızca bu bilgiyi vermiştir. Bunun dışında farklı kaynaklarda ondan bahseden başka bir bilgi mevcut değildir. Eflâki, *Menakıb'ül Arifin* adlı eserinde Mevlevi dervişi Nizameddin Ahmed-i Erzincanî'den “*Üstadım*” diyerek bahsetmiştir. Eflâki, Konya'da bulunduğu sırada Nizameddin Erzincanî'den ders aldı. Erzincanî aynı zamanda Selçuklularda devlet hizmetinde bulundu.²¹⁹ İlhanlılar döneminde Erzincan'da yetişen Mevlevi şeyhlerinin en önemlileri bunlardır.

Erzincan'da önemli bir varlık gösteren Mevleviler burada yaptırdıkları eserlerle de kendilerinden söz ettirmişlerdir. XIII. yüzyılın sonlarında Atabek Medresesi'ni Muîneddin Pervane'nin damadı Atabek Mecdeddin'in yaptırdığı tahmin edilmektedir. Atabek Mecdeddin Erzincan'ın ilmen ve siyaseten önemli simalarındandır. Mevlana mektuplarında ondan övgüyle bahsetmektedir. Bir diğer tarihi eser olan Ali-Cerrah Türbesi'nin de İlhanlılar devrinde yapıldığı düşünülmektedir.²²⁰ Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî'nin Erzincan'da bir medrese yaptırdığı ve bu medresenin battaniye ve halıları ise Şiraz'dan geldiği bilinmektedir.²²¹

Erzincan'da Mevleviler dışında varlık gösteren birçok âlim bulunmaktadır. XIII. yüzyıl sûfilerinden olan Necmeddîn-i Dâye Râzî, Anadolu'da tasavvufa dair

²¹⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, Ataç Yayınları, İstanbul 2017, s. 167; Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 177-178; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 534.

²¹⁹ Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, s. 177; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, s. 8; Mustafa Özdemir, “Melikü's-Şuarâ Nizameddin Ahmed-i Erzincanî”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2018, S. 14, C. 6, s. 44.

²²⁰ Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, s. 244; Abdullah Kaya, “Erzincan ve Çevresinde Mengücekliler Dönemi İlmî Hayat ve İlim Adamları”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 237; Özen, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, s. 534.

²²¹ Reşîdüddin Fazlullah, *Kitab-ı Mekâtibât-ı Reşidî*, s. 183, 275.

kaleme aldığı eserlerle ün kazanmıştır. Moğol saldırıları sonucunda Horasan'dan Irak'a daha sonra da Malatya, Kayseri, Sivas ve Erzincan'a göç etmiştir. 1224 yılında *Mermûzât-i Esedî* adlı eserini Erzincan meliki Davudşâh adına yazmıştır. Genel olarak tasavvufi bir eser olan kitap ayrıca dönemin sosyal ve kültürel durumu hakkında da bilgiler vermektedir. Necmeddîn-i Dâye Râzî, Erzincan'da beklediği ilgiye göremeyince Abbasi halifeliğinin hizmetine girmek üzere Bağdad'a gitti.²²²

Ünlü tabip ve filazoflardan olan Abdullâtîf b. Yûsuf el-Bağdâdî, 1220-1229 yılları arasında Anadolu'nun bazı şehirlerini ziyaret etmiş ve bir süre sonra Erzincan'a gelerek burada ikamet etmiştir. Erzincan'da kaldığı süre zarfında Davudşâh tarafından himaye edilmiş ve Bağdâdî'de buna karşılık eserlerinin birçoğunu Davudşâh'a ithaf etmiştir.²²³

Varaka ve Gülşah adlı mesnevisiyle ünlenen XIV. yüzyıl şairi Yusuf-i Erzincânî, Erzincan'da yaşadığı tatsız bir hadisenin üzerine *Hâmûşnâme* isimli eserini 1300 yılında kaleme almıştır. Farsça olarak yazılan mesnevi on hikâyeden oluşmaktadır. Yaşadığı olayın etkisiyle insanın düşünerek konuşması ve ağzından çıkacak laflara dikkat etmesi gerektiği üzerinde durmuştur.²²⁴

Erzincan'da kültür ve refahın yüksek seviyede bulunmasında dolayı bölgede eğlence faaliyetleri de gelişme gösterdi. Sirâceddin Ahmed (öl. 1260) gibi önemli bir müzisyen burada yetişti ve sanatı başka ülkelerden dahi duyuldu. Horasan tarzında gazelleri ve peşrevleri²²⁵ bulunan sanatçı edebiyat ve tasavvuf alanında da kendini geliştirdi. Eyyûbî sultanı Melik Eşref (1228-1234) de onun şöhretini duydu ve

²²² Özkan Dayı, "XIII. Yüzyılda Erzincan'ın İlmî Durumu", *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 275; Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 496-497.

²²³ Dayı, "XIII. Yüzyılda Erzincan'ın İlmî Durumu", s. 279.

²²⁴ Hasan Aksoy, "Yûsuf Meddah", *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 19-20; Meltem Kurtuluş, *Yûsuf-i Erzincânî'nin Hâmûş-Nâme'si (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Fars Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016, s. 19-20.

²²⁵ **Peşrev:** Türk mûsikisinde belli bir usulle bestelenmiş sazlı eser. İsmail Hakkı Özkan, "Peşrev", *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 253.

sarayına davet ederek sanatını icra etmesini istedi. Sirâceddin Ahmed burada sultanın ve saray halkının beğenisini topladı.²²⁶

İbn Battûta'nın çoğunluğu Ermeni dediği Erzincan halkı için Seyyah Yakut el-Hamevî de “*Müslüman halkın bir kısmı dini yasaklara pek riayet etmiyor*” demektedir. Ayrıca üzüm üretiminin fazla olduğu şehirde gayrimüslim halkın temel tüketim maddelerinin başında şarap gelmektedir. Müslüman halktan da şarap tüketenler bulunduğunu kaydeder. Bunda şehir halkının çoğunluğunun İslami yaşam tarzıyla çatışan gayrimüslim olması ve kitabi geleneği henüz daha tam özümseyememiş Türkmenlerin bölgeye göç etmelerinin etkisi bulunmaktadır.²²⁷

Anadolu'nun iktisadi ve kültürel gelişmişliğinde büyük faydası olan Ahiler, diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Erzincan'da da varlık gösterdiler. Âlim ve tasavvuf erbabı olan Ahi Nizameddin de Erzincan'da yetişmiş önemli bir değerdir. Kaynaklar ondan bahsederken yeteri kadar bilgi vermemişlerdir. İbn Battûta, Erzincan'a seyahat etmeden hemen önce ilk olarak Sivas'ta Eratna Bey ile görüştü. Eratna Bey ile İbn Battûta, İsfahan, Şiraz, Kirman ve Mısır hakkında sohbet ettiler ve Eratna Bey, ünlü seyyahı kendi evinde ağırlamak istedi. Ancak İbn Battûta, Sivas'ta Ahi Çelebi'nin zaviyesine gelerek burada 6 gün geçirdi (736-741/1335-1340). Kelkit üzerinden Erzincan'a geldiğinde ise Ahi Nizameddin'in tekkesinde kaldı. Eserinde Ahi Nizameddin'in seçkin bir zat olduğunu ve onun zaviyesinin de diğerleri içerisinde önemli bir yeri olduğundan bahsetmiştir. Battûta burada çok iyi ağırlandığını belirtmiştir. Seyyah Yakut el-Hamevî de Erzincan'ın oldukça güzel, hayratının bol, halkının çoğunluğunun eğlenceye düşkün olduğunu ve burada yaşayan Müslümanların şehrin ileri gelenlerini teşkil ettiklerini söylemiştir.²²⁸

²²⁶ Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, s. 91; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi II; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbaası, Manisa 2007, s. 331.

²²⁷ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 287; Polat, “Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İhtimâî ve İktisadî Hayat”, s. 135-169.

²²⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, s. 287; Kafesoğlu, “İbn Battûta, s. 710; Öngül, *Selçuklular Tarihi II; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, s. 330; Kader Altın, “Erzincan'da İki Önemli Ahi Lideri Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 285; Mehmet Ali Hacıgökmen, “Selçuklular ve Eratnalılar Zamanında Sivas'ta Ahilerin

Erzincan için önem arz eden bir diğer ahi lideri de Ayna Bey'dir. Erzincan'da İlhanlı hâkimiyetinin zayıflayıp Eratna Beyliği'nin kurulması ile bölgede yeni bir düzen sağlandı. Ahi Ayna Bey aynı zamanda Eratnalılara bağlı önemli bir emirdir. Hüküm sürdüğü bölgeyi Erzurum ve Bayburt'a kadar genişletti ve Eratnalılara olan bağlılığını devam ettirdi. Alâeddin Eratna Bey 749/1348 yılında devletin doğu kısmını Ahi Ayna Bey'e emanet etti. Eratna Bey'in ölümünden sonra Ayna Bey'in Erzincan'a geldiği bilinmekle birlikte tam olarak hangi tarihte geldiği meçhuldür. Ahi Ayna Bey'in Erzincan'ı satın aldığı rivayetler arasındadır. Bu durum onun oldukça varlıklı ve nüfuzlu biri olduğunun göstergesidir. Ayna Bey Erzincan'a geldikten sonra şehir merkezine bir hangah kurdu. Böylece şehrin ticari, sosyal ve kültürel faaliyetlerine katkıda bulundu.²²⁹

Hülâgu Han'ın eşi Dokuz Hatun'un Nesturi olması onun Hristiyanlara karşı hoşgörülü bir politika izlemesinde etkili oldu. Hülâgu Han'ın uyguladığı dini siyaset sonucu Hristiyanlar devletin önemli makamlarında görevlendirildiler. Bunun en açık örneği 1259 yılında Ermeni Piskoposu Sergius'a Erzincan'ın idaresinin verilmesidir.²³⁰

Anadolu'da yaşanan katliamlar ve yıkımlar bölgenin demografik yapısının değişmesine neden oldu. Abaka Han'ın Hristiyan yanlısı bir politika izlemesi İlhanlılar ile birlikte Anadolu halkını da etkiledi. Büyük çoğunluğu Müslüman olan Anadolu'da Erzincan, Kars, Ağrı ve Artvin bölgelerini Hristiyan olan Kıpçaklı Sargis'e verdi ve 1266 yılında onu bölgenin İlbeyi olarak atadı. Abaka Han 1277 yılında Anadolu'ya geldiği zaman Erzincan'a da uğradı. Burada Ter-Sarkis'in yaptırmış olduğu kiliseyi ziyaret etti ve Sarkis'in ailesine hediyeler verdi. Abaka Han'ın bölge Hristiyanlarına göstermiş olduğu ilgiden dolayı Hristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Ermenilerin arkalarında Moğol desteğini hissetmeleri onların Müslümanlara karşı saldırgan bir tavır sergilemelerine

Faaliyetleri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu* (29 Eylül-1 Ekim 2005), Sivas 2006, s. 291.

²²⁹ Altın, "Erzincan'da İki Önemli Ahi Lideri Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey", s. 286-287; Hacıgökmen, "Selçuklular ve Eratnalılar Zamanında Sivas'ta Ahilerin Faaliyetleri", s. 291.

²³⁰ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, s. 125-126

neden oldu. Bölgeden hareket eden hac kervanlarına saldırmaya ve Türkmenlere saldırarak yağma etmeye başladılar.²³¹

Marco Polo, Büyük Ermenistan dediği Erzincan, Erzurum, Erciş bölgesinde krallığın en soylu şehri olarak Erzincan'ı göstermiştir. Moğol tebaası olan Erzincan halkının büyük çoğunluğunun Hristiyan Ermeni olduğunu, burada Hristiyanları yöneten bir başpiskopos olduğundan dolayı bölgenin metropolü konumunda bulunduğunu söyleyen Marco Polo, ayrıca Erzincan'da âlimlerin sayısının çok olmamasından dolayı sapkın insanların sayısının bir hayli fazla olduğunu aktarmıştır. Yeraltından sıcak su çıkan Erzincan'da dünyanın en güzel kaplıcalarının bulunduğundan söz etmiştir.²³²

Wilhelm Von Rubruk, 21 Şubat 1255'te Fırat Nehri'ne ulaşarak sekiz günlük bir seyahat sonucu Kemah Kalesi'ne gelmiştir. Aynı yıl içerisinde Erzincan'da (Arsengen) meydana gelen depremde on bin tanınmış kişinin ve bunun yanında fakir halktan da sayısı bilinmeyen birçok kişinin hayatını kaybettiğini kaydetmiştir. Depremi şiddetini belirtmek için Erzincan'dan yola çıkarak üç günlük mesafede bulunan bir yerde depremde dolayı meydana gelen bir yarık oluştuğunu ve bununla birlikte dağlardan gelen setlerin de dere yataklarını doldurduklarını söylemiştir. Rubruk, Erzincan'dan çıktıktan sonra Köseadağ'a gelmiş ve burada kalabalık Selçuklu ordusunun az sayıdaki Moğol ordusu karşısında büyük bir yenilgiye uğradığını savaşa katılan kişilerden duyduğunu belirtmiştir. Yine Köseadağ bölgesinde de depremde dolayı büyük bir göl oluşmuştur.²³³

²³¹ Akkuş, *Moğollarda Din ve Siyaset*, s. 143-144.

²³² Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, s. 69.

²³³ Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı'na Seyahat (1253-1255)*, s. 190-191.

SONUÇ

Coğrafi konumu itibariyle Anadolu'nun önemli bir bölgesinde yer alan Erzincan, doğu-batı ulaşımının uğrak noktası olmasından dolayı kent her dönemde sık sık istilalara ve akınlara maruz kalmıştır. Şehrin maruz kaldığı istilalar ve büyük depremlerden dolayı ilk dönemleri hakkında çok kesin bilgilere ulaşamamaktayız. Türklerin IX. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya yaptıkları keşif hareketleri ve sonrasında 1071 yılında kazanılan Malazgirt zaferi ile Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesi ile Erzincan'a da yoğun Türk göçleri yaşanmaya başladı. Sultan Alparslan'ın emirlerinde Mengüçik Gazi'nin Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar bölgeleri üzerinde beyliğini kurması ile Erzincan'a yoğun bir şekilde Türk göçleri başladı. 625/1228 yılında Türkiye Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykûbâd'ın Erzincan ve çevresini topraklarına katması ve buranın idaresini oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev'e vermesi ile bölgenin siyasi ve askeri olarak da önemi arttı. Erzincan'ın dönemin güçlü devleti olan Selçuklu hâkimiyetine girmesinden sonra şehirde askeri üs kuruldu ve aynı zamanda ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı gelişmişlik sağlandı. Erzincan'ın kırsal ve kentsel gelişimi Mengücekliler ve Türkiye Selçukluları dönemlerinde istikrarlı bir şekilde gelişme göstermiştir.

I. Alâeddin Keykûbâd'ın yaklaşan Moğol tehlikesine karşı tedbirler alması Moğolların bölgeyi istila etmelerini bir süreliğine de olsa geciktirdi. Sultan'ın ölümünden sonra yerine küçük yaştaki oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta geçti. Yeni sultanın idarecilik vasfından uzak ve sefasına düşkün biri olmasından dolayı babasının kurduğu ve geliştirdiği düzen hızla bozulmaya başladı. Ülkedeki iç karışıklıklar komşu devletleri harekete geçirdi ve ilk olarak Moğollar Anadolu'yu istilaya başladılar.

Erzurum'un Moğollar tarafından harap edilmesi sınır komşusu Erzincan için de yıkımın kaçınılmaz olduğu göstermekteydi. Baycu Noyan önderliğindeki Moğol ordusunun 1243 yılında Erzincan'a bağlı Köseadağ'da Selçuklu ordusunu bozguna uğratması Anadolu için yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Şüphesiz Köseadağ yenilgisinin birçok nedeni vardır. Bunların en önemlilerinden biri 1240 yılında Selçuklu ülkesinde yaşanan Babaî ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma ile Türkmenler

Selçuklu idarecilerinden uzaklaşmaya başladılar ve Moğol saldırılarına karşı devletin yanında bulunmadılar. Bir diğer önemli neden ise Selçuklu idarecilerinin tecrübeli devlet adamlarını dinlemeyerek Moğol birliklerini hafife almalarıdır. Moğol hâkimiyeti altına giren Anadolu'nun Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri gibi önemli büyük şehirleri Moğolların yıkım ve katliamına maruz kaldılar. Üretim ve ticaret bakımından oldukça önemli olan kentlerin talan edilmesi ülke ekonomisini oldukça kötü etkiledi. Ekonominin bozulduğu yerde kaçınılmaz olan bir diğer problem de toplumun yapı ve düzeninin bozulmaya başlamasıdır. Moğolların özellikle Anadolu'nun doğu kesiminde aktif bir rol oynamaları burada yaşayan halkın batıya doğru göç etmesine neden oldu.

Uzun yıllar Moğol istilalarından dolayı tahrip edilen Erzincan, İlhanlılar devrinde (1256-1353) yeniden canlılık kazandı ve önemli bir merkez haline geldi. Erzincan'ın İlhanlıların başkenti Tebriz'e olan yakınlığı İlhanlı hükümdarlarının ve komutanlarının bölgeye sık sık gelmelerine neden oldu. Öyle ki Erzincan, çevresindeki illere göre ikliminin daha ılıman olmasından olsa gerek Moğolların yaylak ve kışlak olarak kullandıkları askeri bir üs haline geldi. Bunun yanı sıra doğu-batı ticaret yol hattı üzerinde olması ve İlhanlı merkezine yakınlığından dolayı ticari bakımdan büyük bir gelişme sağlandı. Yerli ve yabancı tüccarların alışveriş için bölgeye gelmesi ve hatta bir kısmının buraya yerleşmesi şehirde üretilen ürünlerin de yurt içinde ve dışında tanıtılmasını ve pazarlanmasını kolaylaştırdı. Böylelikle Köseadağ Savaşı'nda büyük zarar gören şehir, İlhanlı hâkimiyeti ile ticari faaliyetler gelişmeye başladı.

Moğollar Anadolu'ya daha çok iktisadi açıdan ilgi duymuşlar ve uyguladıkları politikalarla, yüksek miktarda alınan vergiler ile ülkeyi ve halkını sömürmüşlerdir. Yalnızca ticari bakımdan Moğollardan önce olduğu gibi onların hâkimiyetleri döneminde de önemli kazançlar sağlandı. Moğollar döneminde Erzincan'ın ticari canlılığının bir nedeni de burada kurulan büyük kapasiteli darphanedir. Gazan Mahmud Han, Olcaytu Han, Ebu Said Han ve Gölge hanlar döneminde birçok altın, gümüş ve bakır para burada basılmıştır.

Selçuklu devlet adamlarının ülkeyi kendi başlarına yönetme hırsından dolayı Moğollara verilen tavizlerde zamanla artış gösterdi. Öyle ki Moğollar ülkenin tüm iç işlerine karışmaya ve melikler arasında ülkeyi bölüştürmeye başladılar. Bu durum Selçuklu ülkesinde baskıların her geçen gün artmasına neden oldu. Moğol baskılarının artması dolayısıyla ülkede asayiş bozuldu ve Moğol noyanları da buradaki halka zulümler yapmaya başladılar. Anadolu'da güçlendiklerini fark eden ve İlhanlı merkezinden uzak oldukları için hesap verecekleri bir güç bulunmayan Moğol kumandanları bunu kullanarak İlhanlı yönetimine isyan etmeye başladılar. Ne var ki isyan eden Moğol kumandanlarından başarılı olan bulunmamaktadır. Ancak yinede bu durum Anadolu'da İlhanlıların hâkimiyetlerinin sarsılmasına neden oldu. İlhanlı merkezinden daha uzakta bulunan Anadolu'nun batı kısımlarındaki Türkmen toplulukları buraya kendi hâkimiyetlerini kurmaya başladılar. Ancak Erzincan gibi doğuda bulunan iller bu durumdan istifade edememiş ve uzun yıllar Moğol boyunduruğu altında kalmıştır.

Muîneddin Pervane'nin öldürülmesinden sonra Şemseddîn Cüveyni Anadolu'da iktisadi bir düzen sağlanması için görevlendirildi. Cüveyni'nin Anadolu'ya gelmesi ile iktisadi manada reformlar yapılarak halkın üzerindeki vergi yükü bir miktar da olsa azaltıldı. Ancak daha önce Türkiye Selçuklularının İlhanlılardan aldıkları borçlara karşılık Erzincan, İlhanlı hükümdarının özel gelirlerine eklendi. Böylece Erzincan, İlhanlılar için askeri, ticari ehemmiyetinin yanı sıra siyasi bakımdan da önem arz etmeye başladı. Şehrin yeniden imar edilmesi ile birlikte burada üretilen mallar da doğrudan Tebriz'e taşınmaya başlandı. İlhanlıların burayı mülk edinmeleri olumlu ve olumsuz sonuçlara neden oldu. Artık kendilerine bağlı bir şehir olması bu bölgeye yatırımlar yapmalarının sağlamıştır öte yandan bölgede üretilen malların doğrudan Tebriz'e götürülmesi bölge halkını da zora sokmuş olmalıdır.

Sulduzlu Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş Noyan'ın 1317 yılında Anadolu Genel Valisi olarak görevlendirilmesi Erzincan halkı ile birlikte tüm Anadolu'da nispi bir huzur ortamının oluşmasını sağladı. Timurtaş Noyan'dan önce valilik görevinde bulunan İrencin Noyan'ın Erzincan'da yaptığı zulümler ve baskıcı yönetimi tüm

halkı bezdirmiş ancak valinin Olcaytu Han'ın dayısı olmasından dolayı şikâyetlerde bir sonuç vermemiştir. Böyle bir yönetimden sonra Timurtaş Noyan'ın yönetimi halka rahat bir nefes aldirmiştir. Timurtaş Noyan'ın Müslüman bir vali olması Erzincan'da azınlıkta olan ve gayrimüslimler tarafından ezilen Müslüman halk için de ayrıca önemli bir gelişme olmuştur. Timurtaş Noyan'ın dini kuralların uygulanması hususunda sıkı bir yönetim uygulaması Anadolu halkının ondan memnun olmasını ve hatta onu mehdi ilan etmelerini sağladı. Moğol zulmünden bıkan halk Timurtaş Noyan'a sıkı sıkıya bağlandı ve Timurtaş Noyan da bu durum karşısında gücünü fark ederek İlhanlı merkezine karşı vazifelerini yerine getirmemeye başladı. İlhanlılara karşı en büyük tehdit olan ve yıllardır onlara karşı kullanılacak en önemli güç olan Memlûklere elçi göndererek desteklerini aldı. Timurtaş Noyan'ın bu hızlı yükselişine babası Emir Çoban tarafında ket vuruldu ve bir süreliğine valilik görevinden alıkonuldu.

İlhanlı Devleti içindeki bu karışıklıklar Anadolu halkının işlerini kolaylaştırdı ve kendi içlerinde bağımsız hareket etmeye başladılar. Eskisi gibi güçlü bir devlet olamayan İlhanlılar, Anadolu üzerindeki söz haklarının tamamen kaybedecek noktaya geldiler. Bu da Batı Anadolu'da Türklerin siyasi bakımdan güçlenmelerini sağladı. Timurtaş Noyan, Ebu Said Bahadır Han'dan af diledikten sonra yeniden Anadolu'ya geldi ve bu siyasi oluşumlarla ilgilenmeye başladı. Timurtaş Noyan'ın Anadolu'da süper güç haline geldiği sırada babası ve kardeşinin Ebu Said Bahadır Han tarafından öldürülmesi, kız kardeşinin de İlhanlı ile evlenmesi üzerine işler tersine döndü ve Timurtaş Noyan arkasındaki en büyük güç olan babasını kaybedince Anadolu'yu Uygur Türk'ü Emir Eratna'ya bırakarak Memlûklere sığınmak zorunda kaldı.

Emir Eratna, Timurtaş Noyan'dan sonra İlhanlılara bağlı olan Celâyirli Büyük Şeyh Hasan'ın naibliğini yaptı. Bu süreçte Timurtaş Noyan'ın oğlu Sulduzlu Küçük Şeyh Hasan, Celâyirli Büyük Şeyh Hasan'ı mağlup ederek yönünü Anadolu valisi Emir Eratna'ya çevirdi. 744/1343 yılında Erzincan-Sivas arasında Karanbük Savaşı yapıldı. Emir Eratna'nın galip olması sonucunda Anadolu'daki Moğol hâkimiyeti son buldu.

KAYNAKÇA

- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006
- AKA, İsmail, “Kerîmüddin Aksarayî”, *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 293
- AKKUŞ, Mustafa, *Moğollarda Din ve Siyaset*, Çizgi Kitabevi, Ankara 2020
- AKKUŞ YİĞİT, Fatma, “Kösedağ’dan Ayn Câlût’a Türk-Moğol Hâkimiyet Mücadelesi”, Türk’ün *Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 437-445
- AKSOY, Hasan, “Yûsuf Meddah”, *DİA*, 44, İstanbul 2013, s. 19-20
- AKSÜT, Ali Kemali, *Erzincan: Erzincan Valisi’nin Kürt Raporu (1931)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2013
- Al-Melik-Al-Zahir, *Baypars Tarihi*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu, C. 2, Ankara 2000
- ALBAYRAK, Seda, “Kösedağ Savaşı’nda Selçuklu Emirleri”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 2, C. 3, 2019, s. 203-213
- ALGAR, H., “Kashani”, *EF*, IV, E. J. Brill, Leiden 1997, s. 695-696
- ALİCAN, Mustafa, *Tarihin Kara Yazısı Moğollar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017
- ALTIN, Kader, “Erzincan’da İki Önemli Ahi Lideri Ahi Nizamettin ve Ahi Ayna Bey”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 285-291
- ANSARI, A. S. Bazmee, “Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 98-99
- ARTUK, İbrahim - ARTUK, Cevriye *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, C. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1974
- ARTUK, İbrahim, “Sikke”, *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 621-640

- ASLAN, İlhan, “Doğu Karadeniz’de Moğol Hâkimiyeti”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 7, Kasım 2017, s. 605-608
- AYAN, Ergin, “Moğolların Ortadoğu’daki İlk Noyanı Cormagun”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 179-196
- AYAN, Dursun, “Mevlânâ ve Suşehri (Erzincan Akşehir)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, 2017, s. 23-36
- AYDOĞDU ÇOLAK, Pelin, *İbnü’l-Esîr’e Göre Kutalmışoğullarının Anadolu’da Birliği Sağlama Yönünde Diğer Beyliklerle Mücadelesi (1071-1192)*, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019
- AYKUT, A. Sait, “İbn Battûta”, *DİA*, 19, İstanbul 1999, s. 361-368
- AYKUT, Tuncay – AYDIN, Şennur, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul 1992
- BARTHOLD, Wilhelm, “Abaka”, *İA*, 1, Eskişehir 1997, s. 4
- BARTHOLD, Wilhelm, “Argun”, *İA*, 1, Eskişehir 1997, s. 560-561
- BARTHOLD, Wilhelm, “Ebû Sa’id”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 44-46
- BARTHOLD, Wilhelm, “Gazan”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 729-730
- BEDİRHAN, Yaşar, “Selçuklu Türkiye’sinde Moğol İsyanlarının Sebep ve Sonuçları”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 50, Temmuz 2017, s. 126-144
- BEDİRHAN, Yaşar, “Türkiye Selçukluları Devrinde Anadolu’nun Ticaret Şehirleri”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXIV, Aralık 2015, s. 25-50
- BİLGİN, Orhan, “Atâ Melik Cüveynî”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 140-141
- CAHEN, Cl., “Mengücek”, *EF²*, VI, E. J. Brill, Leiden 1991, s. 1016-1017.
- CEYLAN, Alpaslan - ÜNGÖR, İbrahim, *Eskiçağ’da Erzincan Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2018

- CEYLAN, Alpaslan - ÖZGÜL, Oktay, “Erzincan ve Çevresinde Urartular”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 55-77.
- CÖHCE, Salim, “Bin Yıllık Tapu Erzincan”, Doç. Dr. *Günay Çağlar Armağanı*, Ed. Mehmet İnbaşı, Erzurum 2004, s. 32-41
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989
- ÇELİK, Züriye, *Moğol İstilas ve Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2014
- ÇETİN, Halil, “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu’da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume, 7/4, Ankara 2012, s. 1203-1216
- DANUU, Ankhbayar, *Türk Moğol Tarihi*, ed. Kürşat Yıldırım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2018
- DARKOT, Besim, “Erzincan”, *İA*, 4, Eskişehir 1997, s. 338-340
- DARKOT, Besim, “Sinop”, *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 683-689
- DARKOT, Besim, “Sivas”, *İA*, 10, Eskişehir 1997, s. 569-577
- DAYI, Özkan, “XIII. Yüzyılda Erzincan’ın İlmî Durumu”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 275
- DAYI, Özkan, “Moğol İran’ında Ticaret”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25, 2021, s. 579-597

- DAYI, Özkan, “Vezir Şemseddîn Cüveynî’nin İlhanlı Devletindeki Faaliyetleri (1263-1284)”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 1, Mart 2018, s. 95-111
- DEDE, Lokmanî, *Menâkıb-ı Mevlâna*, çev. Halil Ersoylu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001
- DEDE, Sahih Ahmed, *Mevlevilerin Tarihi*, çev. Cem Zorlu, İnsan Yayınları, İstanbul 2011
- DEMİREL, Ömer, “Sivas”, *DİA*, 37, İstanbul 2009, s. 278-282
- DENİZ, Arda, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, Ekim Yayınları, İstanbul 2013
- DERMAN, Uğur, “Tuğra”, *DİA*, 41, İstanbul 2012, s. 336-339
- DEVELLIOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001
- DİA, “Bâliş”, *DİA*, 5, İstanbul 1992, s. 22
- DİNLER, Ömer, *Ilkhanids*, Mas Matbaacılık, İstanbul 2006
- DOĞAN, Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2, Yazar Yayınları, Ankara 2020
- DUDA, H.W, “İbn Bibi”, *EF²*, III, E. J. Brill, 1986 Leiden, s. 737-738
- DURAK, Neslihan, “Moğollar Döneminde Erzincan ve Çevresi”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim 2016)*, I, Erzincan Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2016, s. 169-172
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015
- EĞİLMEZ, Savaş, *Erzurum Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar*, Erzurum Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 2012
- EKİCİ, Kansu, *Anadolu Selçuklu Devleti’nde Üç Kardeş Devri (1246-1266)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2005

- el-Belâzurî, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri)*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002
- ERDEM, İlhan, “İlk Dönem Türkiye Selçuklu-Moğol İlişkilerinin İktisadi Boyutu (1243-1258)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 38, C. 24, 2005, s. 1-10
- ERDEM, İlhan, “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticarî İlişkileri ve Sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 33, C. 22, 2003, s. 49-67
- ERDEĞER, Melek Göksu, *III. Alâeddin Keykubad ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sonu*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2020
- ERSAN, Mehmet – ALİCAN, Mustafa, *Türkiye Selçukluları; Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2020
- ERTÜRK, Kazım – ERÜRETEN, Metin, *Meçhul Erzincan Paraları*, MNG Bank Yayınları, 2005
- ERYAVUZ, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 299-302
- ERZİ, Adnan Sadık, “İbn ”, *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 712-718
- GALSTYAN, A.G. *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar; XIII.-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar*, çev. İlyas Kemaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2017
- GENCELİ KİRAGOS, *Moğol İstilas 1220-1265*, çev. Mahmut Kemal Bey (Fuat Hacısalıhoğlu-İlhan Aslan), Post Yayınları, İstanbul 2018
- GEYİKOĞLU, Hasan, “Erzincan ve Yassı-Çimen Savaşı”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 49-64
- GEYİKOĞLU, Hasan, “Selçuklular'dan Osmanlılar'a Kemah”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 65-74

- GEYİKOĞLU, Hasan “Moğolların Selçuklulardan Sonra Anadolu’ya Hâkim Olma Faaliyetleri ve Karanbük Savaşı”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, Haziran 2014, s. 95-112
- GÖDE, Kemal, “Anadolu’da Cengizli ve İlhanlı Hâkimiyeti Dönemine Genel Bir Bakış (1239-1327)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta 1995, s. 165-190.
- GÖDE, Kemal, *Eratnalılar (1327-1381)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- GÖDE, Kemal, “Eratnalılar Devri (1327-1381) Zâviye Vakfiyeleri”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. 3, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991
- GÖDE, Kemal, “Eretnaoğulları”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 295-296
- GÖDE, Kemal, “Eratnalılar Devrinde (1327-1381) Sivas”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006
- GÖKSU, Erkan, “Kösedağ Savaşı ve Türkiye Selçuklu Ordusu”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 237-252
- Gregory Abû’l-Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, Ankara 1999
- GÜNALTAY, Mehmet Şemseddîn, *İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverihler)*, haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991
- GÜNEŞ, İbrahim, “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, Elazığ 2010, s. 343-360
- GÜREL, Mehmet Ali, *Anadolu’da Moğol İsyanları ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin Yıkılışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2001
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2018

- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, “Selçuklular ve Eratnalılar Zamanında Sivas’ta Ahilerin Faaliyetleri”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu (29 Eylül-1 Ekim 2005)*, Sivas 2006
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “Fersah”, *DİA*, 12, İstanbul 1995, s. 412.
- Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Nüzhetü’l-Kulûb*, çev. G. Le Strange, Tıpkıbasım, Leyden 1919
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, “Anadolu’da Bir İlhanlı Valisi: Demirtaş Noyan (1314-1328)”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, Güz 2009, s. 161-178
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar ve Mevlânâ*, Sentez Yayınları, İstanbul 2015
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, *Moğollar Zamanında Yakın Doğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016
- İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâ’iyyefî’l-Umûri’l-Alâ’iyye (Selçuknâme)*, II, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014
- İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, çev. Beşir Eryarsoy-Abdullah Köşe-Abdulkerim Özaydın-Zülfikar Tüccar-Ahmet Ağırakça-Yunus Apaydın, Ocak Yayıncılık, C. 10, İstanbul 2016
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Temliknâme”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 430-431
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992
- KAFESOĞLU, İbrahim, “İbn Battûta”, *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 708-711

- KANAT, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 16, İzmir 2001, s. 31-45.
- KARAKURT, Bayram, *Efes Müzesi’ndeki İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk-İslam Arkeolojisi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2021
- KARAOSMAN, Gamze, *Olcaytu Han Dönemi İlhanlı Devleti Siyasi ve Sosyal Yapısı (1304-1316)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019
- KÂŞÂNÎ, Ebu’l Kasım Abdullah b. Muhammed, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, trc. Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992
- KAYA, Abdullah, “İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, S. 2, 2013, s. 293-326
- KAYA, Abdullah, “Mengücek Beyliği’nin Kuruluşu ve Beyliğin Bölgedeki Türkleşmedeki Rolü”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 179-203.
- KAYA, Abdullah, *Mengücekoğulları Beyliği Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2006
- KAYA, Abdullah, “Erzincan ve Çevresinde Mengücekliler Dönemi İlmî Hayat ve İlim Adamları”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 229-240

- KAYALAN, Ferruh, “Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl- M.S. XVII. Yüzyıl)”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, C. 9, Ekim 2017, s. 152-174
- KAYMAKÇI, Salih, “Antik Kaynaklarda Erzincan ve Çevresi”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 375-385
- KAYMAZ, Nejat, *Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011
- KAYMAZ, Nejat, *Pervâne Mu’inü’l-dîn Süleyman*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970
- KELEŞ, Erol, “Elbistan Meydan Muharebesi ve İlhanlıların Yeni Anadolu Politikası”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123, Sayı 242, Eylül-Ekim 2019, s. 63-72
- KELEŞ, Erol, “İlhanlıların Anadolu’da Kurduğu Vergi Nizamı ve Neticeleri Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C. 124, S. 244, Ocak-Şubat 2020, s. 11-24
- Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- KESİK, Muharrem, *Dânişmendliler (1085-1178)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017
- KESİK, Muharrem, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021
- KESİK, Muharrem, “Mesud II”, *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 342-344
- KESİK, Muharrem, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *DİA*, 31, İstanbul 2006, s. 91-93
- KESİK, Muharrem, “Pervâne”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 244.

- KOCA, Salim “Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu’nun Kaderini Belirleyen Savaş: Köseadağ Bozgunu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, Konya 2015, s. 35-84
- KONUKÇU, Enver, “Tercan Tarihi”, Tercan Kaymakamlığı Yayınevi, Erzincan 1998, s. 25-214
- KONUKÇU, Enver, “Üzümlü Tarihi” Doğu Yayınları, Erzincan 2004, s. 1-69
- KURTULUŞ, Meltem, *Yûsuf-i Erzincânî’nin Hâmûş-Nâme’si (İnceleme-Metin)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Fars Dili Ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 321-329
- KÜTÜK, Ahmet, “Köseadağ Savaşı’nın Kaybedilmesinde II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Kişiliği ve Uygulamalarının Rolü”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Köseadağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 289-314
- MARCO POLO, *Dünyanın Hikâye Edilişi Harikalar Kitabı*, çev. Işık Ergüden-Zühre İlkgen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019
- MARSHALL, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996
- Mehmed Mübarek, *Müze-i Hümayûn Meskûkât-ı kadime-i İslâmiye Kataloğu Kısım-ı Selase, Mülûk-i Cengizîyye ve İlhanîyye ve Celâiriyye ve Kırım Hânları Meskûkâtı*, III, Müze-i Hümayun-Mahmud Bey Matbaası, Kostantiniye/İstanbul 1318/1903
- MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklularda Vergiler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021
- MERÇİL, Erdoğan, “Sâhib Ata”, *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 515-516
- Mevlânâ Celâleddin (672/1273); *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999

- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, Ataç Yayınları, İstanbul 2017
- Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Moğol İstilasına Dair Kaynaklar*, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016
- MİROĞLU, İsmet, “Erzincan”, *DİA*, 11, İstanbul 1995, s. 318-321
- NAMAZ, Ahmet, *Ahlat Müzesi’nde Bulunan İlhanlı Dönemi Sikkeleri*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2020
- NESEVÎ, Şehabeddin Ahmedün, *Celâlüttin Harezemşah*, çev. Necip Asım, İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul 1934
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2000
- OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007
- OKUYAN, Mehmet, “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 496-497
- ORUÇ, Züriye, “Türkiye Selçuklu Devleti’nin Yıkılışından Sonra Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti (1308-1335)”, *Tarih Okulu Dergisi*, 24, Aralık 2015, s. 297-323
- ÖNGÜL, Ali, *Anadolu Selçukluları*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul 2017
- ÖNGÜL, Ali, *Selçuklular Tarihi II; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbaası, Manisa 2007
- ÖRS, Derya, “Kâşânî”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 4-5
- ÖRS, Derya, *Tarih-i Olcaytu (İnceleme ve Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Hamdullah el-Müstevfi”, *DİA*, 15, İstanbul 1997, s. 454-455
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbn Bîbî”, *DİA*, 19, İstanbul 1999, s. 379-382
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-Esîr İzzeddin”, *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 26-27

- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “İbnü’l-İbrî”, *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 92-94
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muhammed Tapar”, *DİA*, 30, İstanbul 2005, s. 579-581
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Târîh-i Güzîde”, *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 82-83
- ÖZDEMİR, H. Ahmet, *Moğol İstilâsı Cengiz ve Hülâgû Dönemleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005
- ÖZDEMİR, Mustafa, “Melikü’ş-Şuarâ Nizameddin Ahmed-i Erzincanî”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 2018, S. 14, C. 6, s. 41-58
- ÖZEN, Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, Prof. Dr. *Eşref Buharalı’ya Armağan*, Türk Tarihine Dair Yazılar II, XXXX Yayınevi, Ankara 2017, s. 515-541
- ÖZERGİN, M. Kemal, “Anadolu’da Selçuklu Kervansarayları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 15, S. 20, Mart 1965, s. 141-170
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî”, *DİA*, 35, İstanbul 2008, s. 19-21
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Târîh-i Cihângüşâ” *DİA*, 40, İstanbul 2011, s. 77-79
- ÖZKAN, İsmail Hakkı, “Peşrev”, *DİA*, 34, İstanbul 2007, s. 253
- PLANO CARPİNİ, *Moğolistan Seyahatnamesi (1245-1247)*, çev. Engin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2018
- POLAT, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları’nda İçtimâî ve İktisadî Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997
- POLAT, M. Said, *Anadolu Selçuklularında Ticarî Hayat*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992

- Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî, *Kitab-ı Mekâtibâd-ı Reşidî*, nşr. Han Bahadır Muhammed Şefî, Silsile-i Neşriyât-ı Külliye-i Pencab, Lahor 1364/1945
- Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî, *Cami'ü't- Tevârih (Selçuklu Devleti)*, çev. Erkan Göksu- Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2011
- Reşîdüddin Fazlullah Hemedanî, *Câmiu'tTevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Khelejani, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013
- RİCE, Tamara Talbot, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, çev. Tuna Taştan, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2015
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001
- SABBAĞ, Abbas – BOZKURT, Nebi, “Müstevfi”, *DİA*, 32, İstanbul 2006, s. 147-148
- SAĞLAM, Ahmet, “Anadolu’da Moğol-İlhanlı Otoritesini Sarsan Bir Gelişme: Sülemiş İsyanı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 41, C. 8, Aralık 2015, s. 553-562
- SEVİM, Ali, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000
- SEVİM, Ali, “Keyhusrev II”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 349-350
- SİPEHSÂLÂR, Feridun bin Ahmed-i, *Mevlânâ ve Etrafindakiler*, çev. Tahsin Yazıcı, Pinhan Yayınevi, İstanbul 2011
- SOLAK, Kürşat, “Moğol Sülemiş ve Timurtaş İsyanları Karşısında Anadolu’da Türkmenlerin Tutumu”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences, Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, Nevşehir 2014, s. 61-74
- SPULER, Bertold, “Ilkhans”, *EF*, III, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 1120-1123
- SPULER, Bertold, “İlhanlılar”, *İA*, 5/2, Eskişehir 1997, s. 967-971
- SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara 2011

- SÜMER, Faruk, “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, Ankara 1970, s. 1-147
- SÜMER, Faruk, “İğdiş” *DİA*, 21, İstanbul 2000, s. 524-525
- SÜMER, Faruk, “Keykâvus II”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 355-357
- SÜMER, Faruk, “Keykubad III”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 360-361
- SÜMER, Faruk, “Kılıçarslan IV”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 404-405
- SÜMER, Faruk, “Kösedağ Savaşı”, *DİA*, 26, Ankara 2002, s. 272-273
- SÜMER, Faruk, “Mengüçöklüler”, *DİA*, 29, Ankara 2004, s. 138-142
- SÜMER, Faruk, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998
- SÜMER, Faruk, - SEVİM, Ali, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (Metinler ve Çeviriler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988
- ŞAHİN, Gonca İslim, *Ortaçağ’da Erzincan*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2018
- ŞAHİN, İlhan, “Kemah”, *DİA*, 25, Ankara 2002, s. 219-220
- ŞAHİN, Ömer Faruk, *İbnü’l-Esîr’in El-Kâmil Fî’t-Târîh Adlı Eserinde Selçuklular ve Moğollar*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2020
- ŞAHİN, Seyhun, “Kösedağ Savaşında Selçuklu Ordusunda Gayrimüslimler”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 64, Kasım-Aralık 2017, s. 404-413.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, Erdav Kitabevi, I, Erzincan 1985
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Marco Polo”, *DİA*, 28, Ankara 2003, s. 41-43
- ŞEŞEN, Ramazan, “Câmiu’t-Tevârih”, *DİA*, 7, İstanbul 1993, s. 132-134

- TARÎH-İ ÂL-İ SELÇUK*-Anonim *Selçuknâme*, çev. Halil İbrahim Gök- Fahrettin Çoşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014
- TAŞCI, Kemal, “Erzincan’da Eretnâlı Hâkimiyeti”, *Uluslararası Erzincan Sempozyumu*, (Erzincan, 28 Eylül-1 Ekim 2016), Erzincan Üniversitesi Yayınları, I, Erzincan 2016, s. 389-407
- TAŞCI, Kemal, “Ortaçağ Döneminde Erzincan”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 90-107
- TAŞCI, Kemal, “Kösedağ Savaşı Öncesi Moğolların Doğu Anadolu’daki Siyasi ve Askerî Faaliyetleri”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 161- 197
- TAŞCI, Kemal, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Anadolu’nun Fethi Döneminde Erzincan”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 32-40
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Moğol Hâkimiyeti Döneminde Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, Ekim 2006, s. 19-28
- TEZCAN, Mehmet – KARAASLAN, Yusuf Ziya, “Baycu Noyan’ın Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 326-348
- TOGAN, Zeki Velidi, “Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadî ve Medenî Hayatına Dair Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, S. 1-4, 1953, s. 33-50

- TOKSOY, Ahmet, “Akşehir-i Erzincan”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 10, Erzurum 1998, s. 185-193
- TOKUŞ, Ömer, “Moğol Hâkimiyeti’nde Anadolu ve Anadolu’da Moğol Noyanlarının İsyanları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 230, C. 117, Eylül-Ekim 2017, s. 177-208
- TOPÇU, Erol, “Şemseddin Muhammed İsfahânî’nin Köseadağ Bozgunu Öncesi ve Sonrası Diplomatik Faaliyetleri (1242-1245)”, *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, S. 1, C. 3, 2019, s. 242-266
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2017
- TURAN, Osman, “Keyhusrev II”, *İA*, 6, Eskişehir 1997, s. 620-629
- TURAN, Osman, “Keykûbâd I”, *İA*, 6, Eskişehir 1997, s. 645-661
- TURAN, Osman, *Selçuklu Tarihi ve Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Turan Neşriyat Yurdu Yayınları, İstanbul 1971
- TURAN, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988
- TUYSUZ, Cem, “İlhanlı Devleti’nin Anadolu Genel Valisi Temürtaş’ın Siyasi, Askeri ve Sosyal Hayatı”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, S. 3, 2018, s. 1649-1675
- TUYSUZ, Cem, *İlhanlılar Tarihinde Çobanoğulları (Sulduslar)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014

- UYAR, Mustafa, *Moğollar ve Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2020.
- UYAR, Mustafa, “Kösedağ Savaşı’nı Yeniden Değerlendirmek; İlhanlı Dönemi Tarih Yazıcılığı Bağlamında Bir Savaşın Anatomisi”, *Türk’ün Anadolu Tarihinde Bir Dönüm Noktası 1243 Kösedağ Savaşı ve Moğollar Tarafından İşgali*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas 2018, s. 325-334
- UYUMAZ, Emine, “Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbâd Dönemine (1220-1237) Bir Bakış”, *Cogito - Selçuklular*, Yapı Kredi Yayınları, 29, Güz 2001 s. 121-130
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Emir Çoban Soldoz ve Demirtaş”, *Belleten*, C. XXXI, S. 124, Ekim 1967, s. 601-646
- ÜLKÜTAŞIR, Şakir, “Anadolu Selçuklu Vezirlerinden Muinüddin Süleyman Pervâne”, *Türk Kültürü Dergisi*, S. 103, Mayıs 1971, s. 610-613
- ÜNGÖR, İbrahim, “Eskişehir’de Erzincan ve Çevresi”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 36-54
- ÜNGÖR, İbrahim, “Yeni Araştırmalar Işığında Erzincan’ın Eskişehir Tarihi”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. I, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, Erzincan 2019, s. 191-209
- Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanı’na Seyahat (1253-1255)*, çev. Ergin Ayan, Kronik Yayınları, İstanbul 2019
- YAVAŞ, Alptekin, “Bir Ortaçağ Banisi: Pervane Mu’inü’l-dîn Süleyman”, *Ekev Akademi Dergisi*, S. 42, Kış 2010, s. 117-136
- YAZICI, Tahsin, “Şemseddîn Cüveynî”, *DİA*, 8, İstanbul 1993, s. 144-146
- YILDIRIM, Ahmet Safa, “XIII-XV. Yüzyıllarda Anadolu Ticaret Yolları Üzerinde Erzincan”, *Erzincan Tarihi* (Edt. Abdulkadir Gül), C. II, Erzincan Valiliği Yayınları-Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları, s. 361-379
- YUVALI, Abdülkadir, “Ebû Said Bahadır Han”, *DİA*, 10, İstanbul 1994, s. 218-219

- YUVALI, Abdülkadir, “Gazan Han”, *DİA*, 13, İstanbul 1996, s. 429-431
- YUVALI, Abdülkadir, “Geyhatu Han”, *DİA*, 14, İstanbul 1996, s. 44-45
- YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlılar”, *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 102-105
- YUVALI, Abdülkadir, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017
- YUVALI, Abdülkadir, “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990)*, C. 2, Ankara, s. 581-600
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018

EKLER

Ek 1: Şecereler

A. Büyük Hanlar

1. Cengiz Han (603-624/ 1206-1227)
2. Ögeday Han (624-639/1227-1241)
3. Töregene Hatun (639-644/1241-1246)
4. Güyük Han (644-647/1246-1249)
5. Mengü Han (647-658/1249-1260)

B. İlhanlılar

1. Hülâgu (654-663/1256-1265)
2. Abaka (663-680/1265-1282)
3. Ahmed Teküdar (680-683/1282-1284)
4. Argun (683-690/1284-1291)
5. Geyhatu (690-694/1291-1295)
6. Baydu (694/1295)
7. Gazan Mahmud (694-703/1295-1304)
8. Olcaytu Muhammed (703-716/1304-1316)
9. Ebu Said Bahadır (716-736/1316-1336)

C. Türkiye Selçukluları

1. I. Süleyman Şah (467-479/1075-1086)
2. Fetret Devri (479-485/1086-1092)
3. I. Kılıçarslan (485-500/1092-1107)
4. Fetret Devri (500-503/1107-1110)
5. Melikşah (Şâhinşah) (503-510/1110-1116)
6. I. Mesud (510-550/1116-1155)
7. II. Kılıçarslan (550-588/1155-1192)
8. I. Keyhüsrev (Birinci Hükümdarlığı) (588-593/1192-1196)
9. II. Süleyman Şah (593-600/1196-1204)
10. III. Kılıçarslan (600-601/1204-1205)
11. I. Keyhüsrev (İkinci Hükümdarlığı) (601-608/1205-1211)
12. I. Keykavus (608-616/1211-1220)
13. I. Keykûbâd (616-634/1220-1237)
14. II. Keyhüsrev (634-643/1237-1246)
15. II. Keykâvus (Müstakil Hükümdarlığı) (643-647/1246-1249)
16. II. Keykâvus- IV. Kılıçarslan- II. Keykûbâd (Müşterek Hükümdarlık) (647-652/1249-1254)
17. II. Keykâvus (Müstakil Hükümdarlığı ve IV. Kılıçarslan ile Müşterek Hükümdarlık) (652-660/1254-1262)
18. IV. Kılıçarslan (Müstakil Hükümdarlığı) (660-664/1262-1266)
19. III. Keyhüsrev (664-680/1266-1282)
20. III. Keyhüsrev-II. Mesud (Müşterek Hükümdarlık) (660-662/1282-1284)
21. II. Mesud (Müstakil Olarak Birinci Hükümdarlığı) (682-695/1284-1296)
22. Selçuklu Tahtının Boş Kaldığı Dönem (695-697/1296-1298)
23. III. Keykûbâd (697-702/1298-1302)
24. II. Mesud (İkinci Hükümdarlığı) (702-708/1302-1308)

D. Celâyirliler

1. Hasan-ı Büzürg (740-757/1340-1356)
2. I. Üveys (757-776/1356-1374)
3. I. Hüseyin (776-784/1374-1382)
4. Ahmed (784-813/1382-1410)
5. Şah Veled (813-814/1410-1411)
6. Şah Mahmud (Birinci Hükümdarlığı) (814-818/1411-1415)
7. II. Üveys (818-824/1415-1421)
8. Muhammed (824-825/1421-1422)
9. Şah Mahmud (İkinci Hükümdarlığı) (825-827/1422-1424)
10. II. Hüseyin (827-835/1424-1431)

Ek 2: Gazan Mahmud Han döneminde 700 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²³⁴

Ek 3: Gazan Mahmud Han döneminde Erzincan'da basılan ve tarihi belli olmayan bakır para.²³⁵

²³⁴ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 139.

²³⁵ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 153.

Ek 4: Olcaytu Han döneminde 704 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²³⁶

Ek 5: Olcaytu Han döneminde 715 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²³⁷

²³⁶ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 160.

²³⁷ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 161.

Ek 6: Olcaytu Han döneminde Erzincan'da basılan tarihi belli olmayan bakır para.²³⁸

Ek 7: Olcaytu Han döneminde Erzincan'da basılan tarihi belli olmayan bakır para.²³⁹

²³⁸ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 174.

²³⁹ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 175.

Ek 8: Ebu Said Bahadır Han döneminde 719 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴⁰

Ek 9: Ebu Said Bahadır Han döneminde 729 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴¹

²⁴⁰ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 185.

²⁴¹ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 186.

Ek 10: Ebu Said Bahadır Han döneminde 731 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴²

Ek 11: Ebu Said Bahadır Han döneminde Erzincan'da basılan ve tarihi belli olmayan bakır para.²⁴³

²⁴² Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 186.

²⁴³ <https://www.acsearch.info/search.html?id=7203354> (Erişim Tarihi: 17.11.2021)

Ek 12: Ebu Said Bahadır Han döneminde Erzincan'da basılan ve tarihi belli olmayan bakır para.²⁴⁴

Ek 13: Muhammed Han döneminde 739 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴⁵

²⁴⁴ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 205.

²⁴⁵ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 209.

Ek 14: Toga Timur Han döneminde 739 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴⁶

Ek 15: Cihan Timur Han döneminde 740 senesinde Erzincan'da basılan gümüş para.²⁴⁷

²⁴⁶ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 213.

²⁴⁷ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 214.

Ek 16: Cihan Timur Han döneminde 740 senesinde Erzincan’da basılan gümüş para.²⁴⁸

²⁴⁸ Aykut- Aydın, *Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri*, s. 214.